

С. В. Шевчук

УКРАЇНСЬКА МОВА 10

С. В. Шевчук

Українська МОВА

«Українська мова
(рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної
середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти
і науки України*

 **видавництво
ПЕРУН**

2018

УДК811.161.2*кл10(075.3)

ШЗ7

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Шевчук С. В.

ШЗ7 **Українська мова** (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Шевчук С. В. — К.; Ірпінь : ТОВ «Видавництво «Перун», 2018 — 256 с.: іл.

ISBN 978-966-97783-7-6

УДК 811.161.2*кл10(075.3)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО.

ISBN 978-966-97783-7-6

© ТОВ «Видавництво «Перун», 2018

© Шевчук С. В., 2018

Шановні десятикласники!

Українська мова — найважливіший навчальний предмет: усі інші шкільні предмети не зможете вивчити, якщо вільно не оволодієте державною мовою. Простудіювавши цей підручник, ви вельми ґрунтовно опануєте українську мову та полюбите її.

Пропонований підручник має на меті допомогти вам удосконалити володіння мовними нормами, збагатити ваш словниковий запас, зміцнити навички аналізу мовних явищ, усного і письмового спілкування, засвоїти риторичку. Саме на це спрямовано рубрики підручника: «Повторення вивченого», «Це потрібно знати», «Мовний проект», «Ваша творчість», «Мовознавчі цікавинки», «Екологія мови», «Лексичний мотлох», «Що не так?», «Кумедна ситуація», «Позбуваймося мовних «динозаврів», «Слухаємо й аналізуємо», «Мовна гра».

Виконуючи вправи, особливу увагу звертайте на поради в рубриках: «Запам'ятайте», «Поміркуйте», «Правильно — Неправильно».

Надійним помічником під час виконання вправ, завдань завжди буде поданий у схемах теоретичний матеріал, що репрезентує сучасний стан функціонування української мови, а також словнички та поради щодо виконання вправ.

Отже, пропонуємо разом аналізувати, висловлювати власні думки, узагальнювати, добирати фразеологізми, прислів'я, приказки, готувати виступи-презентації, сперечатися, дискутувати, виконувати тести та легко й із задоволенням вивчати.

Якщо з українською мовою
В тебе, друже, не все гаразд,
Не вважай її примусовою,
Полюби, як весною ряст...
Дорожи українською мовою
Рідна мова – основа життя.

Д. Білоус

Успіхів вам, дорогі десятикласники!

Зміст

Вступ

Теоретичний блок	9
Таблиця № 1 — Типи словників	10
Таблиця № 2 — Лінгвістичні одномовні словники	11
Таблиця № 3 — Спеціальні словники	12
Практичний блок	13

Поняття норми в сучасній українській літературній мові. Типи норм

Теоретичний блок	17
Таблиця № 4 — Типи норм	18
Практичний блок	19

Лексична норма

Теоретичний блок	22
Таблиця № 5 — Лексичне значення слова	23
Таблиця № 6 — Типи переносних значень	24
§ 1. Омоніми	25
Таблиця № 7 — Типи омонімів	26
§ 2. Пароніми	26
§ 3. Синоніми	27
Таблиця № 8 — Різновиди синонімів	28
§ 4. Антоніми	28
Таблиця № 9 — Різновиди антонімів за сферою вживання	29
§ 5. Фразеологія	29
Таблиця № 10 — Ознаки фразеологізмів	30
Таблиця № 11 — Типи фразеологізмів	30
Практичний блок	31

Орфоепічна (ортоепічна) норма

Теоретичний блок	47
Таблиця № 12 — Предмет вивчення орфоепії	47
Таблиця № 13 — Вимова голосних звуків	48
Таблиця № 14 — Вимова приголосних звуків	48
Таблиця № 15 — Вимова звукосполук	50
Таблиця № 16 — Вимова слів іншомовного походження	51
§ 6. Поняття милозвучності. Чергування <i>у/в, і/й</i> як засіб милозвучності	51
Таблиця № 17 — Чергування <i>у—в</i>	52
Таблиця № 18 — Чергування <i>і—й</i>	53
Практичний блок	53
Таблиця № 19 — Звукові повтори	58

Наголос. Основні правила наголошування слів

Теоретичний блок	60
Таблиця № 20 — Словесний наголос	60
Таблиця № 21 — Нормативне наголошення іменників	60
Таблиця № 22 — Нормативне наголошення прикметників	61
Таблиця № 23 — Нормативне наголошення дієслів	62
Таблиця № 24 — Нормативне наголошення прислівників	63

Таблиця № 25 — Наголошення числівників	63
Таблиця № 26 — Наголошення займенників	64
§ 7. Слово і форморозрізнявальний наголос	65
Практичний блок	65

Орфографічна (ортографічна) норма

§ 8. Орфограма (ортограма). Орфографічна (ортографічна) помилка. Принципи української орфографії	
Теоретичний блок	69
Таблиця № 27 — Типи орфограм	69
Практичний блок	71
§ 9. Ненаголошені <i>е, и</i> в корені слова	
Теоретичний блок	73
Таблиця № 28 — Ненаголошені <i>е, и</i>	73
Практичний блок	74
§ 10. Позначення м'якості приголосних звуків на письмі	
Теоретичний блок	74
§ 11. Апостроф	75
Практичний блок	76
§ 12. Чергування голосних звуків	
Теоретичний блок	78
Таблиця № 29 — Типи чергувань	78
Практичний блок	79
§ 13. Чергування приголосних звуків	
Теоретичний блок	82
Таблиця № 30 — Найдавніші чергування приголосних звуків....	82
§ 14. Зміни приголосних за словотворення	
Таблиця № 31 — Зміни приголосних перед суфіксами <i>-ськ-</i> , <i>-ств-</i> за творення прикметників та іменників	83
Таблиця № 32 — Зміни груп приголосних <i>-цьк-, -ськ-, -зьк-,</i> <i>-шк-, -зк-, -ст-, -к-, -ц-</i>	83
Таблиця № 33 — Зміни приголосних за творення вищого ступеня порівняння прикметників (прислівників)	84
Практичний блок	84
§ 15. Спрощення в групах приголосних	
Теоретичний блок	87
§ 16. Подвоєння та подовження звуків	
Таблиця № 34 — Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних на межі значущих частин слова	88
Таблиця № 35 — Подвоєння букв на позначення подовженої вимови приголосних звуків	89
Практичний блок	89
§ 17. Правопис префіксів	
Теоретичний блок	91
Таблиця № 36 — Префікси	91
§ 18. Правопис суфіксів	93
Таблиця № 37 — Суфікси	94
Практичний блок	95
§ 19. Уживання великої літери	
Теоретичний блок	
Таблиця № 38 — Власні імена	98

Таблиця № 39 — Прикметники, утворені від індивідуальних назв	99
Таблиця № 40 — Назви держав, адміністративно-територіальні назви	100
Таблиця № 41 — Назви установ, організацій, підприємств, партій, творчих спілок і колективів	100
Таблиця № 42 — Назви історичних епох і подій, знаменних дат	101
Таблиця № 43 — Назви посад, звань, титулів	102
Таблиця № 44 — Назви конференцій, конгресів, найважливіших документів, пам'яток старовини, творів мистецтва	102
Таблиця № 45 — Велика літера в абрєвіатурах	103
Практичний блок	103
§ 20. Написання складних слів	
Теоретичний блок	108
Таблиця № 46 — Складні слова	108
Таблиця № 47 — Правопис складних іменників	109
Таблиця № 48 — Правопис складних прикметників	110
Таблиця № 49 — Правопис складних числівників	111
Таблиця № 50 — Правопис складних займенників	111
Таблиця № 51 — Правопис прислівників	112
§ 21. Правопис службових частин мови	
Таблиця № 52 — Правопис прийменників	114
Таблиця № 53 — Правопис сполучників	114
Таблиця № 54 — Правопис часток	116
Таблиця № 55 — Частка <i>не</i>	117
Таблиця № 56 — Частка <i>ні</i>	118
Таблиця № 57 — Правопис вигуків	118
Практичний блок	118
§ 22. Правопис слів іншомовного походження	
Теоретичний блок	124
Таблиця № 58 — Орфограми (ортограми) <i>и</i> — <i>i</i> — <i>і</i>	124
Таблиця № 59 — Орфограми (ортограми) <i>е</i> — <i>є</i>	125
Таблиця № 60 — Орфограма (ортограма) — апостроф	126
Таблиця № 61 — Орфограма (ортограма) — знак м'якшення	126
Таблиця № 62 — Подвоєння літер	127
Практичний блок	127
§ 23. Прізвища і географічні назви іншомовного походження	
Теоретичний блок	128
Таблиця № 63 — Правопис прізвищ і географічних назв іншомовного походження	129
§ 24. Складні географічні назви	
Таблиця № 64 — Правопис складних географічних назв	132
Практичний блок	133
§ 25. Правила перенесення слів із рядка в рядок	
Теоретичний блок	134
Таблиця № 65 — Орфографічні правила	135
Таблиця № 66 — Технічні правила	136
Практичний блок	136

Морфологічна норма

§ 26. Іменник	
Теоретичний блок.....	141
Таблиця № 67 — Відміни іменників.....	142
§ 27. Рід іменників	
Таблиця № 68 — Категорія роду.....	143
Таблиця № 69 — Визначення роду абревіатур.....	144
§ 28. Категорія числа іменників	
Таблиця № 70 — Число.....	146
Практичний блок.....	147
§ 29. Складні випадки відмінювання іменників	
Теоретичний блок.....	151
Таблиця № 71 — Називний відмінок.....	151
Таблиця № 72 — Родовий відмінок.....	152
Таблиця № 73 — Закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини.....	153
Таблиця № 74 — Закінчення іменників — назв діячів із суфіксами <i>-ар, -ур, -яр</i> та кінцевим <i>-р</i> у родовому та орудному відмінках.....	155
Таблиця № 75 — Закінчення іменників у родовому відмінку множини.....	156
II відміни у давальному відмінку.....	156
Таблиця № 77 — Знахідний відмінок.....	157
Таблиця № 78 — Закінчення іменників в орудному відмінку... ..	157
Таблиця № 79 — Закінчення іменників у місцевому відмінку.. ..	158
Таблиця № 80 — Закінчення іменників у кличному відмінку.. ..	159
Таблиця № 81 — Відмінювання абревіатур.....	160
Практичний блок.....	160

Практична риторика

Теоретичний блок	
§ 30. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна	
Таблиця № 82 — Риторика.....	167
Таблиця № 83 — Актуальність вивчення курсу «Риторика»	168
Практичний блок.....	168
§ 31. Мовленнєва ситуація	
Теоретичний блок.....	170
Таблиця № 84 — Компоненти мовленнєвої події.....	170
Таблиця № 85 — Основні елементи мовленнєвої ситуації.....	170
Таблиця № 86 — Мовленнєва поведінка.....	171
Таблиця № 87 — Комунікативна мета.....	171
Таблиця № 88 — Мовленнєва роль спілкування.....	172
Таблиця № 89 — Як стати приємним співрозмовником.....	172
Практичний блок.....	173
Таблиця № 90 — Невербальне спілкування.....	177
§ 32. Слухання	
Теоретичний блок.....	179
Таблиця № 91 — Види слухання.....	180
Таблиця № 92 — Цілі слухання.....	181
Таблиця № 93 — Алгоритм активного слухання.....	181

	Таблиця № 94 — Типи слухачів	182
§ 33.	Моделювання аудиторії	182
	Таблиця № 95 — Закон моделювання аудиторії	183
§ 34.	Контакт з аудиторією	184
	Практичний блок	184
§ 35.	Текст як одиниця спілкування	189
	Таблиця № 96 — Види текстів	189
	Таблиця № 97 — Жанри публічного тексту	190
	Таблиця № 98 — Етапи підготовки тексту виступу	191
	Таблиця № 99 — Поради ораторові-початківцю	191
§ 36.	Види читання і записування тексту	192
	Таблиця № 100 — Види читання	192
	Таблиця № 101 — Види записів	192
§ 37.	План	193
	Таблиця № 102 — Види плану	193
§ 38.	Тези	194
	Таблиця № 103 — Види тез	194
§ 39.	Тематичні виписки	196
§ 40.	Конспект	196
	Таблиця № 104 — Види конспектів	196
	Практичний блок	198
§ 41.	Суперечка як вид комунікації	205
	Таблиця № 105 — Учасники суперечки	205
	Таблиця № 106 — Різновиди суперечки	206
§ 42.	Дискусія	207
	Таблиця № 107 — Етапи дискусії	207
§ 43.	Полеміка	207
	Таблиця № 108 — Полемічні засоби	208
§ 44.	Диспут	208
	Таблиця № 109 — Форми диспутів	208
§ 45.	Дебати	209
	Таблиця № 110 — Етапи дебатів	209
§ 46.	Мистецтво аргументації	209
	Таблиця № 111 — Типи доказів за формою	210
	Таблиця № 112 — Конкретно-ситуативні аргументи	210
	Таблиця № 113 — Як правильно перебивати опонента	211
	Таблиця № 114 — Мета перебивання	212
	Таблиця № 115 — Як діяти, коли вас перебивають	212
	Таблиця № 116 — Зустрічні методи	213
	Таблиця № 117 — Способи дебаткування	213
	Таблиця № 118 — Помилки під час дебатів	214
	Таблиця № 119 — Види запитань	215
	Таблиця № 120 — Мистецтво відповіді	216
	Практичний блок	216
Додатки		
	Словник синонімів української мови	223
	Словничок відроджуваних синонімів	239
	Складні випадки наголошення	244
	Неправильно — Правильно	249

Вступ

Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література. Основні типи словників

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Лексикографія — розділ мовознавства, що розробляє теорію і практику укладання словників.

Словник — довідкове зібрання слів у формі книги (нині й у комп'ютерному варіанті) з різномірневою інформацією про них.

Словарь української мови
Бориса Грінченка

Тлумачний словник української мови

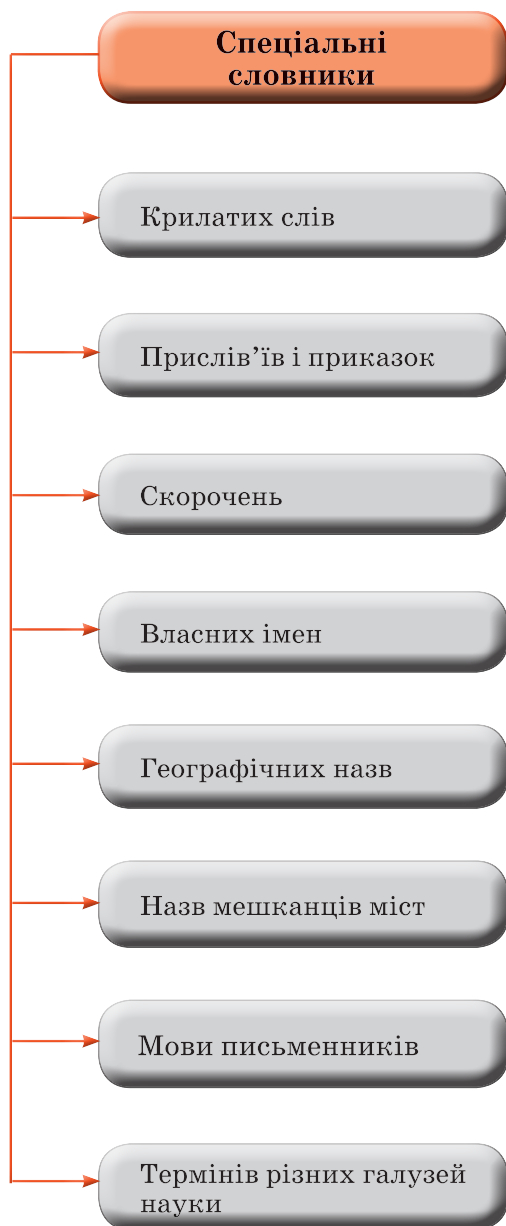
Лексикографія — словникарство
Лексикограф — словникар

Довідник — книжка, що містить стислі відомості з певних питань.

Таблиця № 3

Останнім часом особливої ваги набувають **комбіновані** словники, які містять необхідну різнорівневу інформацію про слово.

Сучасна лінгвістика отримала новий вектор — укладання **комп'ютерних словників**, створення машинних фондів національних мов. На відміну від звичайних словників, машинні мають можливість безперервного поповнення, швидкого пошуку слова.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. З'ясуйте за словником, які ще значення має слово **лексикографія**. Запишіть усі значення цього слова до вашого словничка.
2. І. Прочитайте текст Дмитра Пилипчука.

Золоте двадцятикнижжя

Нарешті ми тримаємо в руках перший том «Словника української мови» у 20 томах (видавництво «Наукова думка»)!. Видання передплатне; один з нас нічого не знав про нього; інший, філолог і редактор, не тільки **завсідник** книжкових виставок, а й практичний лексикограф, подбав про передплату цього видання і для себе, і для свого друга, і для брата, який живе на Поділлі. Одержуючи цей **фоліант** на 912 сторінок у видавництві, кожен з нас пережив хвилини надзвичайної радості: нарешті, український народ матиме справді потужний, великий **лексикон** своєї мови, опрацьований на високому науковому рівні, і, сподіваємось, буде виданий на такому ж видавничому рівні, як отсей перший том!

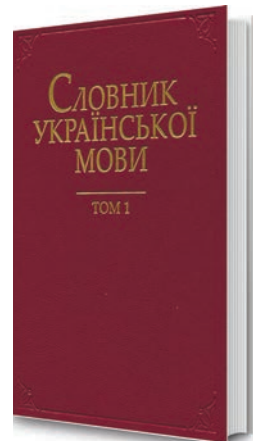
Словник нашої мови у 20 томах — це творчий подвиг наших мовознавців, бо щонайменше вдвічі розширено обсяг словника, бо в ньому вперше процитовано десятки нових авторів, яких українська радянська лексикографія навмисне чи вимушено замовчувала, бо, нарешті, лексикографічний процес повністю модернізовано, і це досягнення неможливо перебільшити. І тут я низько вклоняюся Українському мовно-інформаційному фондові, іншим науковим закладам-партнерам і всьому творчому колективу Словника.

Цей Словник має бути в кожній школі, в кожному вищому навчальному закладі, в кожній бібліотеці, він потрібен академікам і членам, докторам наук і професорам, викладачам і вчителям, докторантам, аспірантам, студентам, учням, письменникам, журналістам, дикторам радіо і телеведучим, українським та іноземним дипломатам, усім людям, які прагнуть досконало вивчити нашу державну мову.

Це видання унікальне!

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Які почуття автор хоче донести до читача?
  2. Що ви знаєте про цей словник, чи є він у вашій родині, чи користувалися ви ним?
  3. Які ваші практичні потреби задовольняє цей словник?
  4. До якого типу належить цей словник:
    - а) залежно від призначення;
    - б) за способом розташування слів;
    - в) за типом характеристики слова?
  5. Випишіть із різних словників зразки статей на підкреслені в тексті слова.
3. І. Ознайомтеся з побудовою «Енциклопедії українознавства», «Педагогічної енциклопедії», виберіть із кожної по одній статті про видатних людей нашої держави, педагогів. Визначте особливості викладу матеріалу в названих працях.
- Електронний ресурс: litopys.org.ua/encycl/euii.html

II. Складіть для енциклопедичного словника статтю про улюбленого вами письменника, артиста, вчителя.

4. Розгляньте одне з видань «Орфографічного (ортографічного) словника», проаналізуйте будову статей. Складіть словникову статтю до слова *кобзар*. Електронний ресурс: padabum.com/d.php?id=56321

5. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Визначте стиль мовлення.

Словники-довідники з культури мови найчастіше містять лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, подають труднощі слововживання. Деякі з них видано у формі посібника, а не словника, в них подано широкі коментарі, наприклад: Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів (1984); Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо (1991); Культура української мови: Довідник/За ред. В.М. Русанівського (1990); Словник-довідник труднощів української мови/За ред. С.Я. Єрмоленко (1992); Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник (1998); Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови (1996); Головащук С.І. Словник-довідник з українського слововживання (2004). Звісно, цей перелік не вичерпує всього багатства української лексикографії. Широко послуговуємося й іншими довідниками та довідковою літературою (3 посібника).

2. Продовжіть текст розповіддю про довідники для школи, якими ви користуєтесь. Схарактеризуйте правописний кодекс.

6. За поданими початками продовжіть розповідь, доберіть заголовки.

1. Користуючись словниками, ви підвищите свою фахову культуру мовлення, зокрема оволодієте правилами правопису...

2. У піднесенні культури мови надзвичайно велику роль відіграють словники різних типів за призначенням. Передовсім це...

7. 1. Прочитайте подані статті до слова *дисципліна*. Визначте, якому словникові відповідає кожна з них, особливості їхньої побудови та їхню зумовленість типом словника.

Дисципліна, (*армійська*) (роз)порядок; (*особиста*) самоконтроль, витримка, витриманість; (*у школі*) поведінка, поводження; (*навчальна*) предмет, курс, фах, спеціальність, галузь науки.

Дисципліна (лат. *disciplina* — вчення) — 1) твердо встановлений порядок поведінки, обов'язків для всіх членів колективу; 2) витримка, звичка до суворого порядку; 3) окрема галузь якої-небудь науки, навчальний предмет (напр., *гуманітарні дисципліни*, *технічні дисципліни*).

*Дисципліна*¹, и, ж. Твердо встановлений порядок, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів колективу. // Витриманість, звичка до суворого порядку. *Платіжна дисципліна*.

*Дисципліна*², и, ж. Галузь наукового знання, навчальний предмет.

2. Створіть словникові статті до слова *менталітет*.

*Шануймо
оригінальні
витвори рідної
мови*

8. Прочитайте речення. Перепишіть, замінюючи підкреслені слова синонімами, переглянувши «Словничок відроджуваних синонімів» на с. 279. Запишіть виокремлені слова у свій словничок.

1. **Словникарі** покладаються не на свої власні смаки чи уподобання, а на ту лексичну базу, яка є в їхньому розпорядженні (*З журналу*). 2. Бачинський з Мартовичем **студіювали** право в університеті у Чернівцях (*В. Стефаник*). 3. З остаточного тексту вилучено два **уступи**. 4. Найбільше й найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата **скарбниця**, в яку народ складає і своє довге життя, і свої сподівання (*Панас Мирний*). 5. **Скарбник** — це той, хто відає коштами, цінними паперами у державних установах і громадських організаціях (*Зі словника*). 6. Послав тобі нині **гратуляційну** телеграму (*М. Коцюбинський*). 7. Коли ваша ласка, дуже прошу прибути о п'ятій годині вечора на залізничний **двірець** (*Д. Бедзик*). 8. У мові відбито всю минувшину народу, його **дієпис**, його боротьбу (*З журналу*). 9. Якщо він... надумає саме в ці дні переїздити на новосілля, то ми з великою охотою пособимо йому скласти **книгозбірню** (*Л. Яновська*).

Це треба знати

9. 1. Прочитайте вголос текст, назвіть основні аргументи, чому кожна людина потребує словника синонімів. Яким словником синонімів ви послуговувалися?

Кожен, хто пише, потребує словника синонімів. Складно тримати в голові й мати напхванті усі слова нашої мови. Часто трапляється, що людина береже в пам'яті туманне уявлення про наявність певного нюансу слова, але самого слова пригадати не може. Хто пише або виступає з трибуни, знає такі випадки. І тут на поміч пам'яті приходять словник синонімів.

Синонімічне багатство мови — це культурне надбання народу, його інтелектуальна зброя. Словник доручає цю зброю тим, хто її потребує (*С. Караванський*).

2. Із «Практичного словника синонімів української мови» Станіслава Караванського виписіть п'ять синонімічних рядів (на свій смак), з одним складіть речення.

Позбуваймося мовних «динозаврів»

10. 1. Знайдіть і виправте помилки, правильні варіанти запишіть, скористайтесь додатком на с. 223—239.

У відповідності до закону «Про освіту», діючий порядок, зустрічаються недоліки, слідує учні, особисто сам, у жовтні місяці, один раз в місяць, приймати міри, на слідує рік, прийняти до уваги, головуючий зборів, знаючий міру, мій власний.

2. З'ясуйте, яких неточностей припустився учень під час спілкування. Запишіть правильні варіанти.

- Я хочу задати Вам питання.
- Вибачаюсь. Ви мене не поняли.
- Скажіть, будь ласка, скільки годин?
- Ви перепутали адресу.
- Дозвольте подякувати Вас.
- Як Ви думаєте, я вірно вчинив.
- Ви, безперечно, праві.

Мовний проєкт

11. 1. Об'єднайтесь у групи. Створіть рекламу «Словники України».

Мета реклами: спонукати носіїв мови послуговувати-ся словниками, перевіряючи правильність вживання в мовленні лексичних одиниць.

Форми презентації реклами: реклама, що звучить на радіо, телебаченні, реклама в часописі, рекламний плакат, афіша, буклет, листівка.

Мовне портфоліо

12. 1. Укладіть бібліографічний список тлумачних словників (паперових і електронних) відповідно до таких профілів:

- а) правознавство;
- б) фізична культура і спорт;
- в) математика;
- г) економіка і фінанси.

2. Складіть бібліографічний список словників, які допоможуть вам підготуватися до тестування з української мови.

3. Укладіть короткий словничок наголосів, зосереджуючи увагу на тих словах, у вимові яких припускається помилок.

Довідка: Скористайтеся: Словник наголосів: понад 20 000 слів/С.І. Головацук. — К.: Наукова думка, 2003.

Електронний ресурс: www.litmir.me/bd/?b=177737

Ваша творчість

13. Напишіть твір на одну з тем:

1. Словники — музеї слів (С. Пушкін).
2. Словник — це Всесвіт, розташований в алфавітному порядку.
3. Роль словників у нашому житті.
4. Вишукана мова — моя мрія.

Самооцінювання знань

1. Прочитайте тлумачення слова *графіка* в енциклопедії, словнику іншомовних слів, словнику лінгвістичних термінів; зіставте статті, зробіть висновок про ідентичність їх чи відмінність, їх зумовленість.

2. Розкажіть, яким словником слід скористатися для отримання інформації про Михайлівський Золотоверхий собор як культову споруду, історичну пам'ятку; опишіть словник, стисло викладіть почерпнуту інформацію.

3. Розкажіть про тип словника і сам словник, яким ви скористаетесь для отримання інформації про Десятинну церкву як культову споруду, історичну пам'ятку українського народу. Стисло передайте зміст статті. Звідки візьмете відомості про правопис назви?

4. Прочитайте статті до слова *нота* у тлумачному словнику, словнику іншомовних слів, у словниках юридичних і музичних термінів, зіставте всі тлумачення, прокоментуйте їх. Водночас з'ясуйте, чим зумовлено розміщення слова в названих лексикографічних працях.

5. Назвіть словники, за якими з'ясуєте сутність явища, відомого під назвою *Коліїщина*, правопис, вимову слова. Обґрунтуйте відповідь, стисло передайте зміст статті про сутність *Коліїщини*.

Поняття норми в сучасній українській літературній мові. Типи норм

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Українська мова — єдина національна мова українського народу.

На ґрунті української національної мови формується і розвивається українська літературна мова.

Літературна мова — це унормована, регламентована, відшліфована форма української національної мови, її складова частина. Завдяки унормованості українська літературна мова однакова на всій території її поширення, для всіх, хто нею послуговується.

Найістотнішою ознакою літературної мови є її унормованість, тобто наявність ustalених мовних норм.

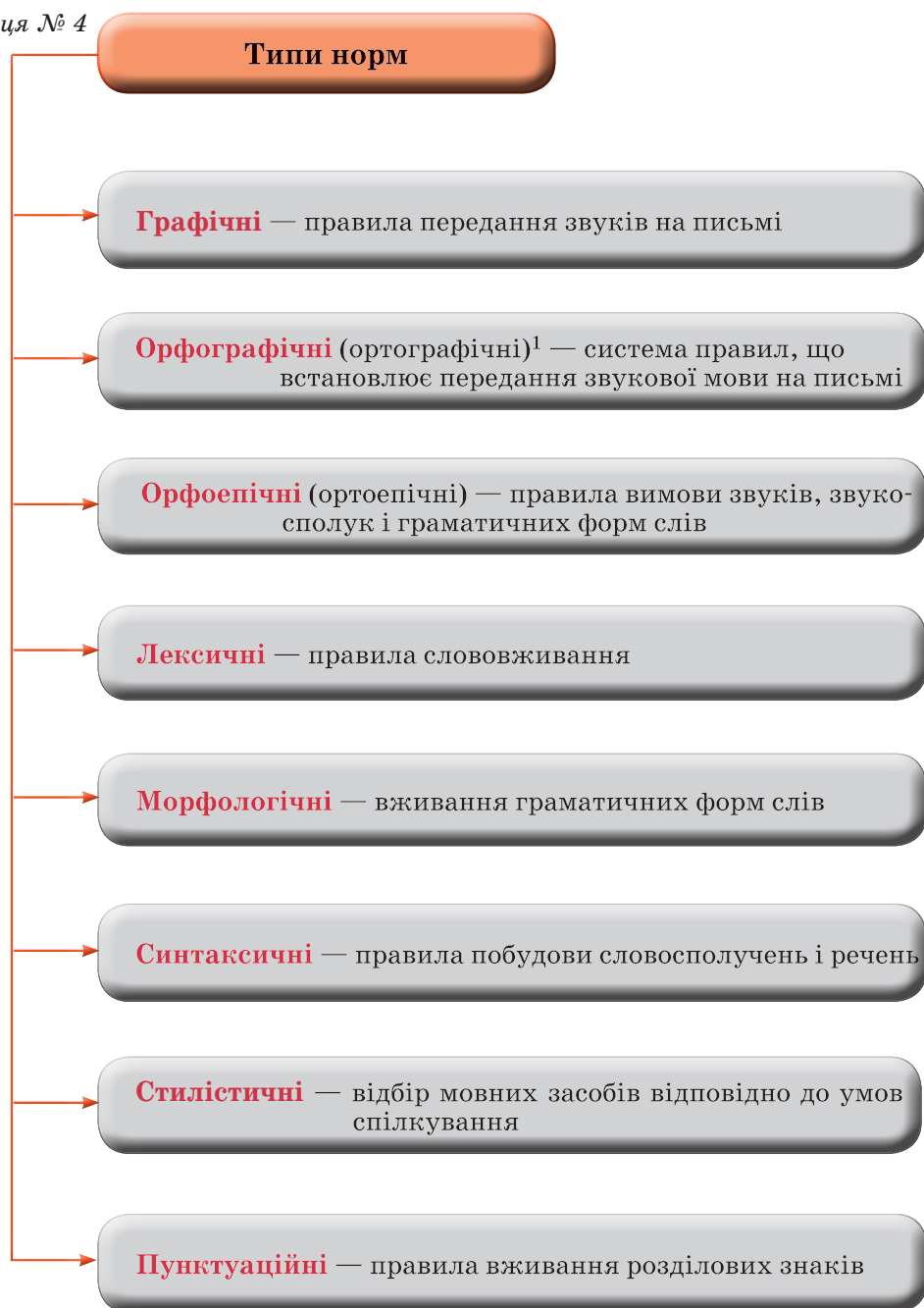
Літературна мовна норма — ustalені, загальноприйнятні правила, взірці вживання мовних засобів у писемній та усній формі спілкування.

В українській літературній мові унормованою є кожна складова мовної системи: вимова, правопис, словниковий склад, граматики, стилістика тощо.

Вислідом визнання літературних норм є їх кодифікація у словниках і граматиках, що фіксують ustalені мовні явища.

Таблиця № 4

¹ У словах, запозичених з грецької мови, літеру *тета* Θ (th) треба передавати через *t* замість *φ*: порівн. *ортодокс, ортопедія* — *орфографія, орфоепія*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

14. 1. Розгляньте таблицю «Типи норм» на с. 18. Запишіть назви норм літературної мови і доберіть приклади до них, які ілюстрували б їх вияв.
2. Аргументуйте, чому треба дотримуватися названих правил спілкування.
15. 1. Прочитайте вголос текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть із нього ключові слова і фрази.

Пізнання й опанування будь-якої мови розпочинаємо з найнижчого і фундаментального рівня мовної будівлі — звукового. Правильна вимова і наголошування слів — не тільки елементи культури мовлення. У звуках мовлення як найменших **первнях** відображення світу згорнено всю історію виникнення нашої мови та її сьогодення. Звукова матерія як стрижень її структури резонує й віддунує тим, що в неї закладає природа: який голос, такий і відголос. Є, на думку К. Фослера, неминуха відповідність між уявленням народу про світ, його фантазію і тим, як він вимовляє звуки. М'якість і краса нашої вимови суголосна з красою та **почасті** м'якістю української душі.

Попри неминучі зміни, фонетика — найсталіший і найконсервативніший складник мовної системи. Це та звукова нитка, що сягає найдавнішої історії та нанизує на себе всю мовну систему, творячи з неї неповторність. Це та основа, яка **вможливає** відбудувати етимологію (походження) слова. У членороздільному звукові проявляє себе його мислетвірна сутність, а в нечленороздільному — почуттєва (І. Фаріон).

2. З'ясуйте за тлумачним словником значення виокремлених слів, запишіть їх у свій словничок «Незрозумілі слова» або «Відроджувані синоніми».

3. Визначте, яких іще норм дотримано в тексті, скориставшись таблицею на с. 18.

16. **Поміркуйте!** Прочитайте вислови відомих учених, прокоментуйте їх.
1. За звуком криється множина сенсів, відомих тільки конкретній мові. Отож, звукова генеза слова вкрай національна, власне така, що сягає мовних тайників (І. Фаріон).

2. У звуках втілено об'єднану енергію народу (В. Гумбольдт).

17. 1. Позначте наголос в однозвучних словах, визначте його функцію. Для з'ясування значення слів скористайтеся тлумачним словником.

Виступав Богдан Петро і Михайленко Богдан; зайшли Максименко Іван Максимович і Максимович Галина Іванівна; випрасувана білизна, білизна снігу; правило правопису, шведць тримає правило; людська шана, людське ставлення; прошу поради, прошу, заспокойтеся; засіяли поле, засіяли зорі; не зроблю помилки, неприємні помилки; не вивчила байки, цікаві байки; щодня приміряти, приміряти обнову зараз; раптово розсипалися черешні, по небу розсипалися зорі.

2. Запишіть 5—6 аналогічних прикладів.

Поняття норми в сучасній українській літературній мові...

18. Прочитайте подані афористичні думки про мовні норми. Поставте потрібний наголос у вирізнених словах.

1. **Випадо**к з мовлення
вже випав,
А **випадо**к таки зостався.
Хлопчак очима покліпав,
Збагнув, в чім річ,
і розсміявся.
Якщо почути таке
випало,
Запам'ятайте про
всяк **випадо**к (В. Маснюк)

2. Усе минає. Ось і я
постарів
(Чи таки, можливо,
постарів?)
Мабуть (чи **мабу**ть)
з горесеріалів.
Аж очманів (чи, може,
очамрів?) (В. Іванців)

3. Якщо глузд у вас
здоровий,
Якщо в школі вчитесь
ви,
Не кажімо більше
новий,
Бо насправді слід
"**новий**" (В. Маснюк)

4. Не треба говорити так, як усі, «щоб не виділятися», треба звикнути до правильного наголосу і скрізь, з усіма говорити правильно. Тоді й «усі» поступово звикнуть і до **квартал**, і до **феномен**, і до **експерт** (А. Коваль).

19. 1. Доберіть і запишіть іменники чоловічого та жіночого роду з префіксами **ви-**, **від-**, **за-**, **над-**, **пере-**, **під-**, **при-**, **про-**, **роз-**, утворені безафіксним чи суфіксальним способом, поставте в них наголос (за зразком):

Випадок, **витрати**, **вислуга**...

2. Як наголошуємо такі слова?

3. Доберіть і запишіть непохідні прикметники, поставте в них наголос (за зразком):

Новий, **старий**...

4. Як наголошуємо такі прикметники?

5. Доберіть і запишіть іншомовні слова, поставте в них наголос (за зразком):

Феномен, **компроміс**, **маркетинг**...

Запам'ятайте! Слова іншомовного походження зберігають місце наголосу власної мови.

Типовий наголос у групах спільної словотвірної моделі:

<i>аристокра́тія</i>	<i>кіломе́тр</i>	<i>баро́метр</i>	
<i>демокра́тія</i>	<i>сантиме́тр</i>	<i>спідо́метр</i>	
<i>бюрокра́тія</i>	<i>міліме́тр</i>	<i>мано́метр</i>	
<i>діало́г</i>	<i>фармаці́я</i>	<i>але</i>	<i>куліна́рія</i>
<i>некроло́г</i>	<i>полігра́фія</i>		<i>ортопе́дія</i>
<i>моноло́г</i>			

20. Уставляючи пропущені літери чи інші графічні знаки, запишіть слова групами за спільною ортограмою. Сформулюйте правило вживання її в кожній групі слів, наведіть по два самостійно дібрані приклади з такою ж ортограмою.

Дев...т...сот, медал...йон, пр...р...тет, л...мон, інтерв...ю, барок...о, д...аспора, бе...корисливий, воз...єднан...я, ро...хитувати, п...ят...сот, пр...хороший, пр...вітний, буквен...ий, цін...ість, солов...ін...ий, Поволж...я, Натал...ці, нен...ці.

Самооцінювання Знань

21. 1. Запишіть текст під диктування.
Симфонія барв

Як гарно на квітчастому лузі навесні! Зачаровано вбираєш зором багатобарв'я кольорів: і ніжну духмяну зелень трав, і переливне буяння квіту, і казкові бризки сонця. У серці зринає спів красі рідної природи і... сум. Як зберегти оцю красу, нерідко отак ненароком і бездумно понищену?! Бо людині необхідний зв'язок із богинею-природою. Подивіться на чари буйноквіття, почувте волення трави і дерев і все зробіть, щоб нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша на світі земля. Щоб квітнула вона могуттям кольорів, долучала до нашої неперевершеної пісні та до рідного мелодійного слова пахощі руті-м'яти і високість неба, щедрість праці та ніжність серця.

Споконвіку у дивовижних барвах стоїть світ, вражаючи взаємопереходами відтінків і віддзеркалюючи у собі плин часу. Ось сад наструнився і вибухнув у небо весняною силою і яблуневоквітною музикою. А восени він, замінивши яблуневоквіття на жовтобокi та смагляво-червоні яблука, п'янить пахощами плоду і незбагненнобарвною задумою дорослості.

...Пливе життя — в кольорах і в їхніх вічних змінах, у юнацькій бадьорості зеленого листу клена і його червоному зойку напередодні падолисту. Вічна симфонія барв і невтомне пізнання людиною загадки світу.

За І. Вихованцем

2. Звірте написане з надрукованим. Які норми літературної мови ви порушили і чому?

Лексична норма

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

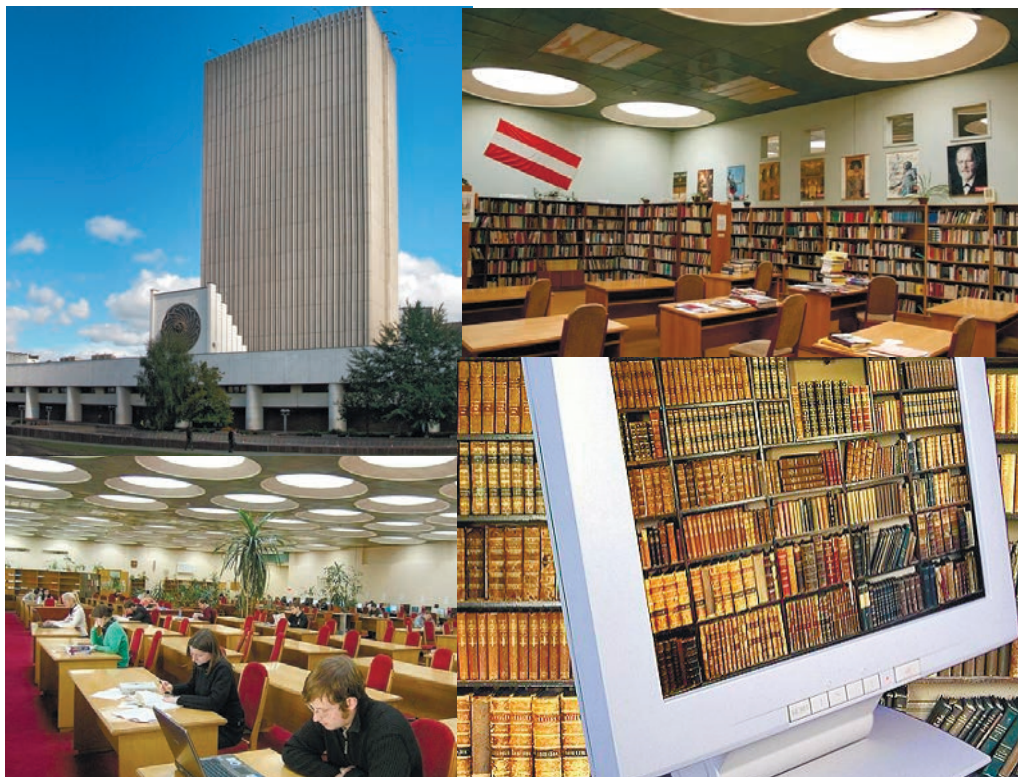
Повторення вивченого

Лексика мови — це всі слова, які в мові вживаються. Слова, поширені в українській літературній мові, утворюють її **словниковий склад**.

Лексичні норми — це вживання слів у властивому значенні та впровадження їх до узаконених семантичних відношень (себто враховуючи багатозначність слова, синонімію, омонімію, паронімію, антонімію та закономірності сполучуваності).

Лексична помилка — це порушення відповідності між явищем і способом його називання, між засобами власної мови і чужої тощо.

Лексичне значення слова — це його основний, реальний зміст. Воно відображає співвіднесеність між звуковим комплексом і предметом чи явищем дійсності. Маючи лексичне значення, слова називають все, що нас оточує в навколишньому світі, що вже пізнала людина і має уявлення про нього.

Лексичне значення слова

Однозначні — лише одне значення незалежно від контексту:

родові поняття:
сестра,
брат

побутові речі:
виделка

назви дерев, рослин, тварин:
калина,
волошки,
лисиця

назви явищ природи:
дощ,
сніг,
вітер

Багатозначні (полісемічні) — мають два та більше значень залежно від контексту.

Суржик — 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса.

2. *перен., розм.* Елементи двох або кількох мов, об'єднаних штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова.

пряме значення — первинне значення слова, що безпосередньо відображає явища об'єктивної дійсності

Батько — *чоловік стосовно до своїх дітей*

переносне значення — вторинне значення, що виникає на основі перенесення за суміжністю чи подібністю предметів

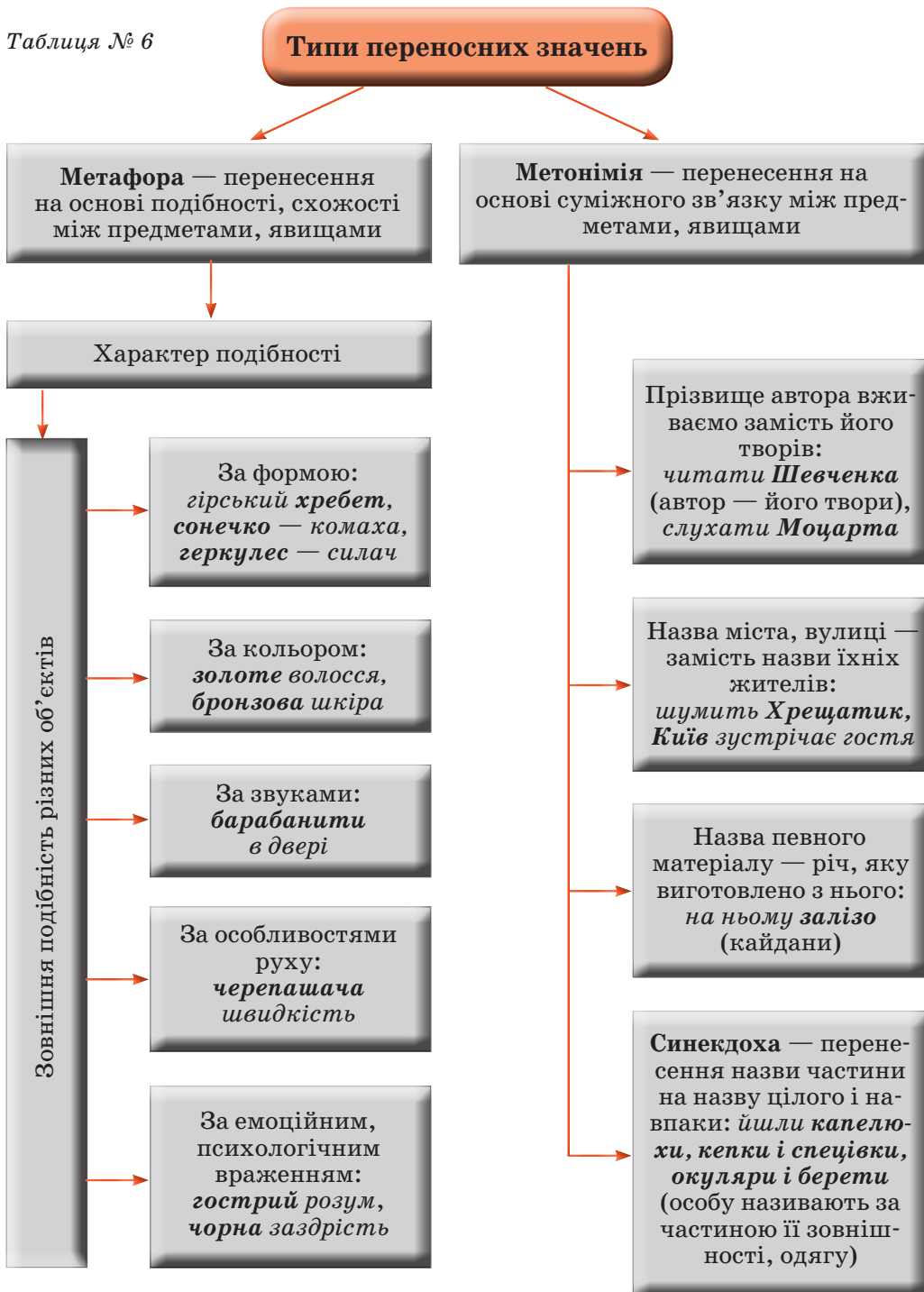
Батько — *перен.* основоположник якого-небудь учення.

Шанобливе називання козацької старшини.

Ввічливе звернення до чоловіка поважного віку.

Таблиця № 6

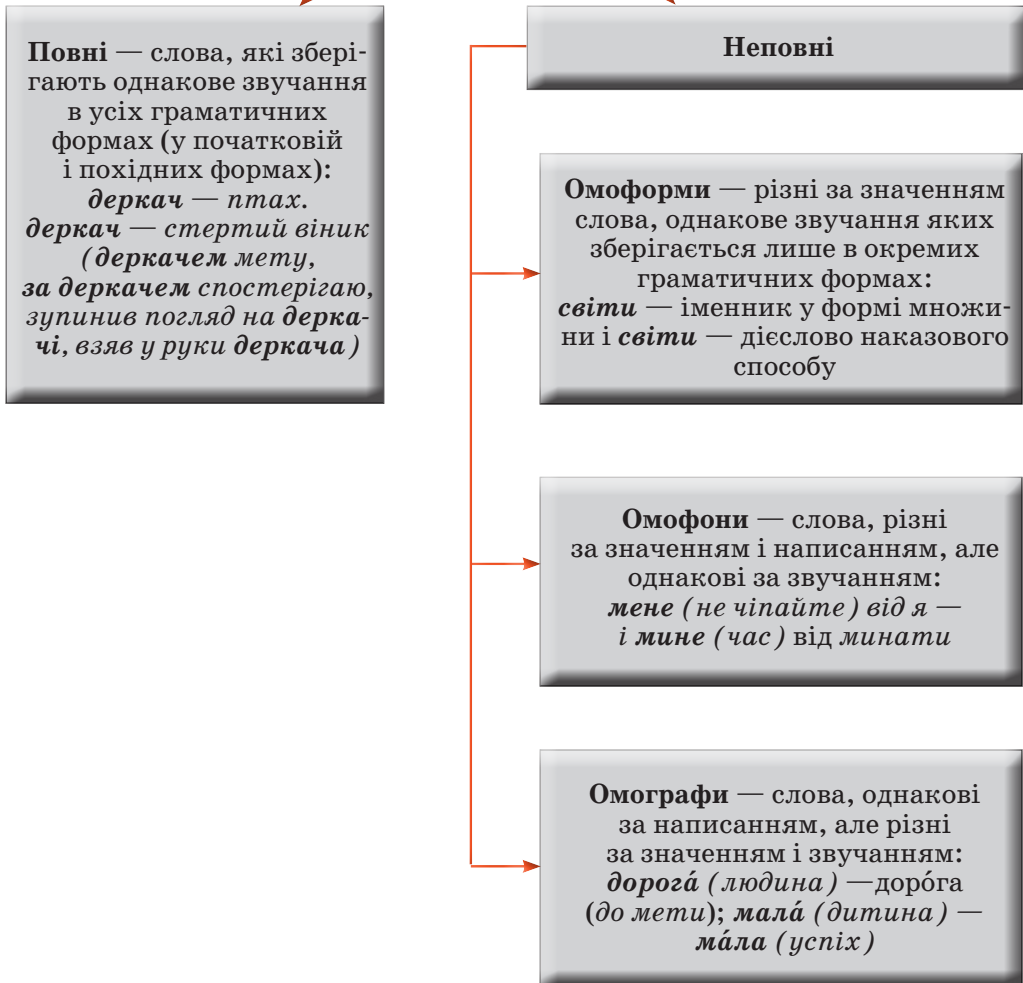
§ 1. Омоніми

Від багатозначності треба чітко відмежовувати **омонімію**.

Омоніми — це слова, однакові або подібні за звучанням, але різні за лексичним значенням.

Типи омонімів

Таблиця № 7

§ 2. Пароніми

Близькі до омонімів, але не тотожні з ними **пароніми** — слова, різні за значенням, але подібні за формою і звучанням.

Гривня — національна валюта України від 2 вересня 1996 року: *п'ять гривень, курс гривні.*

Громадський — який стосується суспільства, громадян чи окремого колективу; який відбувається в суспільстві або пов'язаний з суспільно корисною діяльністю: *громадські організації, громадська думка.*

Кампанія — сукупність заходів, спрямованих на виконання певних завдань: *виборча кампанія.*

Оснований — який ґрунтується на чомусь, в основі якого лежить те, про що йдеться: *оснований на успіхах, оснований на праці* (питання на чому?).

Особистий — який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй: *особисті речі, особисті уподобання, особиста справа.*

Показник — доказ, ознака чогось; переважно у множині — результати про досягнення чогось: *показник культури, економічні показники.*

Уява — здатність уявляти — змальовувати, створювати, відтворювати щось у думках, свідомості: *багата, художня уява, плід уяви, спливати в уяві.*

Гривна — металева прикраса у вигляді обруча, яку носили на шії.

Громадянський — який стосується громадянина як члена суспільства, властивий йому: *громадянський обов'язок, громадянська мужність.*

Компанія — 1) група осіб, об'єднаних певними інтересами: *весела компанія*; 2) торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців: *торговельна компанія.*

Заснований — який організовує, створює щось: *фонд, заснований президентом* (питання ким? де? коли?).

Особовий — який стосується особи; відкритий на окрему особу: *особовий склад, особова справа, особовий рахунок.*

Покажчик — знак, що вказує на напрям руху, розташування чогось; довідкова книжка або довідковий список: *покажчик температури, алфавітний покажчик.*

Уявлення — знання, розуміння чогось: *викривлене, повне, помилкове, правильне уявлення; уявлення про розвиток суспільства, давати уявлення, складати уявлення.*

Пароніми є активно вживаними словами в різних мовних стилях. Їх вживають у мовленні (як і омоніми) для створення каламбурів, словесної гри; в поетичному мовленні вони виступають засобом створення музичної фрази, їх активно використовують в епіграмах.

§ 3. Синоніми

Синоніми — це слова тотожні чи близькі за значенням, але різні за звучанням: *аргумент, доказ, підстава, обґрунтування; будувати, споруджувати, зводити; (хату) ставити, (з каменю) мурувати; (машини) складати, виготовляти; (суспільство) створювати, організовувати; (світогляд) формувати, ґрунтувати.*

Синоніми грукують у синонімічні ряди (синонімічні гнізда).

Синонімічний ряд — це група слів, що мають однакове чи подібне значення: *істотний, посутній, сутній, суттєвий, дуже важливий, значний, вагомий, поважний.*

У синонімічному ряді всі слова об'єднують навколо **стрижневого** (опорного) слова.

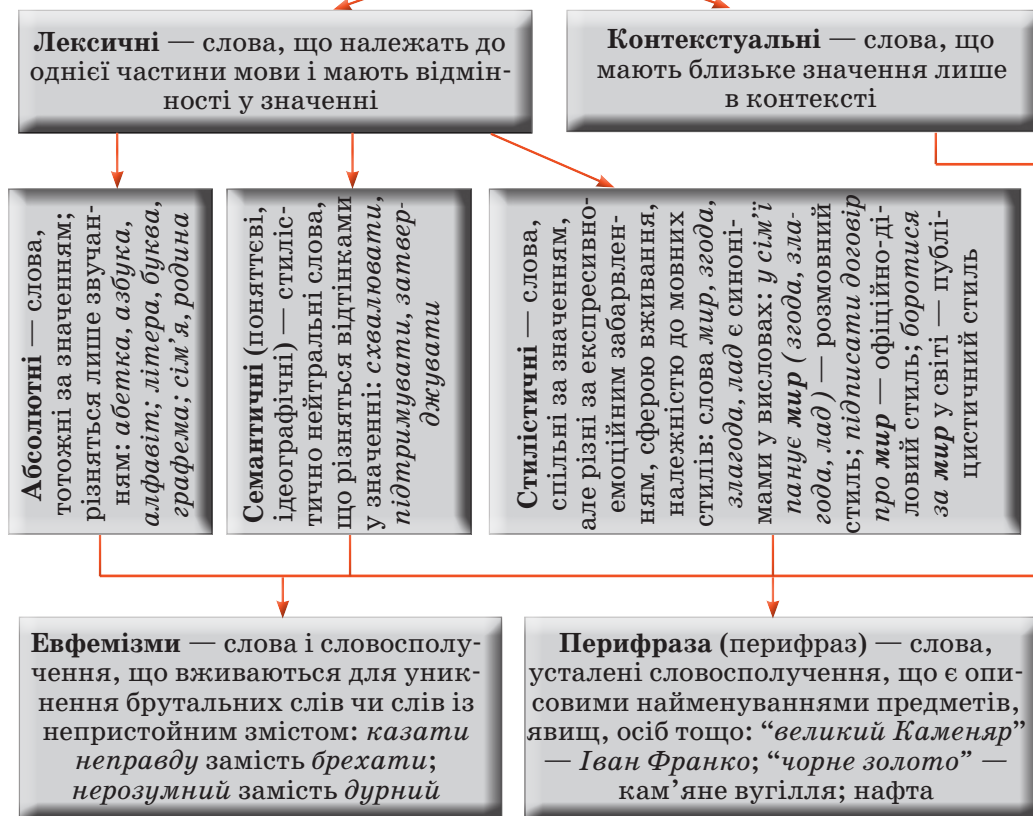
Стрижневе слово — це найуживаніше серед інших, стилістично нейтральне, яке найповніше виражає значення, властиве всім членам ряду.

Наприклад, на означення особи, яка дотримується правил пристойності, нейтральним словом виступає прикметник **ввічливий**. Навколо нього грукують усі інші синоніми: *чемний, гречний, вихований, тактовний, обхідливий, коректний, делікатний, галантний, люб'язний, ласкавий, уважний.*

Таблиця № 8

Різновиди синонімів

Синоніми забезпечують можливість найточнішого висловлення думки, оцінювання певного явища, дають змогу уникнути повторення спільнокореневих або тих самих слів, досягти образності вислову.

§ 4. Антоніми

Антоніми — слова з протилежним лексичним значенням: *веселитися — сумувати*.

В антонімічні пари поєднуються слова на ґрунті спільності понять, що перебувають у взаємній протилежності: *турбувати — заспокоювати, слава — ганьба*.

До багатозначних слів можна дібрати кілька антонімів — у них антонімічність виявляється між окремими значеннями:

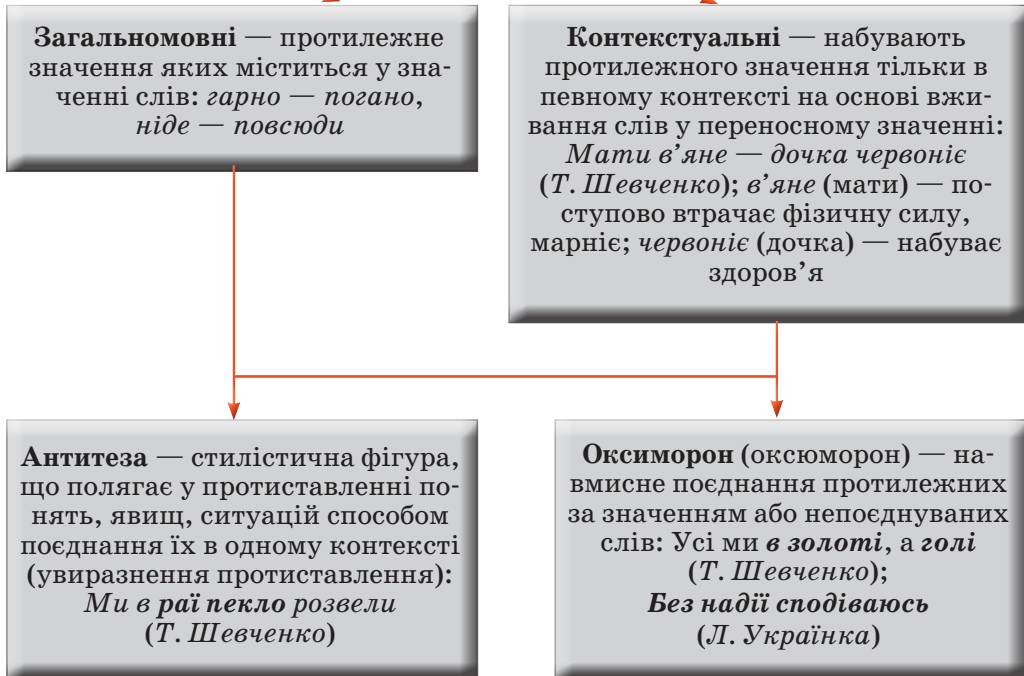
- малий (будинок)
- великий → незначний (внесок)
- невідомий (артист)

Слова-антоніми належать до однієї частини мови: *світло* — *пітьма* (іменники); *корисний* — *шкідливий* (прикметники); *вперед* — *назад* (прислівники); *забороняти* — *дозволяти* (дієслова); *на столі* — *під столом* (прийменники в поєднанні з іменниками чи словами, вжитими у їх значенні).

Різновиди антонімів за сферою вживання

Таблиця № 9

Антоніми вживають для вираження контрастів, протилежностей, для виявлення внутрішніх суперечностей явищ, для характеристики їх у спосіб порівняння за протилежними ознаками.

§ 5. Фразеологія

Фразеологія — розділ мовознавства, в якому вивчають фразеологічний склад мови — фразеологічні одиниці (їхні ознаки, закономірності функціонування в мовленні та процес утворення).

Фразеологізмом (фразеологічною одиницею) називають стійке поєднання двох та більше компонентів, об'єднаних у словосполучення чи речення, що має цілісне значення і відтворюється в мовленні автоматично: *байдики бити* (ледарювати), *лебедина пісня* (останній вияв таланту), *показати, де козам роги правлять* (провчити, покарати).

Таблиця № 10

Ознаки фразеологізмів

семантична цілісність (неподільність) компонентів фразеологізму (значення фразеологічної одиниці не може бути витлумачене на основі значень тих слів, які входять до неї)

автоматичність відтворення фразеологізму в мовленні

стабільність компонентного складу, усталеність порядку слів

кількомакомпонентний склад: *камінь спотикання* (перешкода); *бути на сьомому небі* (радіти)

можуть вступати в синонімічні й антонімічні зв'язки: *теревені правити — дурниці верзти*; *хоч греблю гати — на заячий скік*

Таблиця № 11

Типи фразеологізмів

Фразеологічні зрощення — семантично неподільні сполучення слів, цілісне значення яких не пов'язане зі значенням тих слів, що входять до їхнього складу: *пекти раків* (червоніти від сорому); *тримати камінь за пазухою* (образитися)

Фразеологічні сполучення — семантично неподільні сполучення, одне зі слів якого може бути замінене іншим: *відвести очі* — *відвести погляд*; *чисте сумління* — *чиста душа*

Фразеологічні єдності — семантично неподільні сполучення, цілісне значення яких умотивоване значенням слів, що входять до їхнього складу: *не вішати голови* (не втрачати надії)

За ознакою відтворюваності та усталеністю компонентів виокремлюють ще й такі мовні одиниці, як прислів'я, приказки, народні примовки, крилаті вислови.

Прислів'я — це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту, який формує певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу: *Друга шукай, а знайдеш — тримай; Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі.*

Приказка — народний вислів, близький до прислів'я, але позбавлений узагальнювального, повчального характеру: *Не така лінь, як не хочеться; Ні до ладу, ні до прикладу.*

Народні примовки — жартівливі, переважно римовані вислови, що їх вводять у розмову відповідно до ситуації або у відповідний контекст: *Здорові будьте! Тринди — ринди. Знову за рибу гроші.*

Крилаті вислови — влучні вислови видатних людей: учених, письменників, державних і політичних діячів: *Борітеся — поборете (Т. Шевченко); Я маю в серці те, що не вмирає (Л. Українка); Бути чи не бути (В. Шекспір).*

Окрему групу фразеологізмів становлять складені терміни на кшталт: *неозначена форма дієслова, атомна енергія, з огляду на зазначене, касаційна скарга, складати по дяку.*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

22. I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки.

Кожна мова — це окрема національна та інтелектуально-естетична картина світу, а щоб вона була і здійснювалася, мусить працювати така критична маса лексики, що вирізнятиме її серед інших. Професор Тищенко на основі даних А. Шайкевича, М. Еченіна та інших уклав схему лексичних відстаней мов Європи. Лексична розбіжність між *англійською* та *німецькою* становить 49%, між *українською* та *російською* — 38% (відповідно 62% збігів: 44% лексики морфемно тотожної та 18% — морфемно подібної); між *чеською* та *українською* — також 38%; між *іспанською* та *італійською* — 30%; між *російською* та *болгарською* — 27%; між *чеською* та *польською* — 26%; між *іспанською* та *португальською*, *німецькою* та *нідерландською* — 25%; між *українською* та *білоруською* — 16%, як і між *норвезькою* і *шведською* та *данською*; між *чеською* та *словацькою* — 15%; між *болгарською* та *македонською* — в межах 10%.

Отже, взаємопереклади між останніми парами мов іноді зводяться до фонетичної адаптації. Наш *суржик* відходить від будь-якої норми — української чи російської — щонайменше на 10%, а то й на чверть лексики. Суржик неможливо внормувати, неможливо скласти його граматики — він такий самий безформний, як і сутність обивательської природи. Суржик — це неповномовність. Це брак стилю. Це брак внутрішнього вертикального начала в людині.

Основним механізмом запуску суржику в просторі мови, а отже, у підсвідомість людини є явище *інтерференції*, себто негативний вплив в умовах нерівноправної двомовності однієї мови на іншу — у нашому випадку російської на українську.

У контексті лексичної норми інтерференція породжує семантичні кальки, себто перенесення чужомовного значення в українську фонетичну оболонку. Благодатним ґрунтом для семантичних кальок є багатозначність слова, і ще більша тоді, коли система значень слів в інтерферованих мовах не збігається.

Лексична норма

Таким, наприклад, словом є російське **отношение**, що має чотири значення. Зовсім не дивно, що ці значення буквально переносять до нашої мови.

Тоді як засадниче незамулене джерело «Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови», що його уклали видатні українські письменники В. Підмогильний і Є. Плужник, подає:

Отношение (к кому, чему) — відношення; стосунки; ставлення до *кого, чого*; (матем.) — відношення; (канцелярское) — завідомлення; лист.

Таке саме трактування в Б. Антоненка-Давидовича, який наголосив на термінологічному значенні цього слова: «У математиці, а також у філософії й логіці слово відношення є єдиний відповідник російському науковому терміну отношение, наприклад: відношення $a : b = c : a$ ». В інших значеннях слід послуговуватися іншими відповідниками.

II. Виконайте завданням за текстом.

1. Випишіть із тексту виокремлені слова у свій словничок, запишіть їхні походження і значення.

2. У тексті названі визначні українці Костянтин Тищенко і Борис Антоненко-Давидович. Хто вони? Якою діяльністю уславили своє ім'я? Коли жили? Підготуйте невеликі розповіді про них.

3. Наведіть приклади кальок із мовлення десятикласників.

Поміркуйте: Які слова псують наше мовлення?

4. Запишіть правильні відповідники до неправильно вжитих, використовуючи тлумачення слова «отношение».

Відношення до нього, у всіх відношеннях, по відношенню до нього, взаємні відносини, мати відношення до випуску.

 23. Визначте значення слова *шлях* у поданих реченнях, своє визначення звірте з тлумачним словником.

1. На шлях я вийшла ранньою весною і тихий спів несмілий заспівала, А хто стрічався на шляху зі мною, того я щирим серденьком вітала. 2. Геть! Розступіться, дайте шлях! (*Л. Українка*). 3. Видно шляхи полтавської, ще й славу Полтаву (*І. Котляревський*). 4. А той чи зостріне, що пізнає Катерину, привітає сина! З ним забула б чорнобрива шляхи, піски, горе: він, як мати, привітає, як брат, заговорить. 5. Їде шляхом до Києва берлин* шестернею, а в берліні господина з паном і сім'єю (*Т. Шевченко*). 6. Дорога і дорога лежить за гарбузами, і хтось до когось їде тим шляхом золотим (*Л. Костенко*). 7. Як я малим збирався навесні піти у світ незаними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками (*Д. Павличко*). 8. Мільйони людей поклали свої голови, щоб юнак, якого ми готуємо до вступу на самостійний шлях життя, радів сонцю й зорям, насолоджувався багатством культури (*В. Сухомлинський*). 9. Битим шляхом, дорогою чумаки йдуть... (*Народна творчість*).

 24. 1. Користуючись тлумачним словником, визначте, з яким значенням жито слово **крутий** у поданих словосполученнях.

Круті східці, крутий схил, круті роги, круте чоло, крута зміна, крутий норів, крутий вітер, крутий захід, крутий вислів, крута загадка, крутий чай, крута каша.

2. Яким є значення слова **крутий**?

3. Доберіть синоніми (скориставшись словником синонімів на с. 223), де це можливо, до слова **крутий**, запишіть їх.

25. Запишіть п'ять-шість широковживаних сполучень, що з'явилися у мові на підставі вживання слів у переносному значенні, розкажіть, на основі чого воно виникає, що означають дібрані словосполучення.

Зразок: Давати зелену вулицю — пропускати без затримки; *зелена вулиця* — досягти мети, успіху без будь-яких ускладнень; як здійснюють рух транспорту, коли горить зелене світло світлофора; переносне значення (метонімія) виникло внаслідок зв'язку між зеленим кольором світлофора, що дозволяє безперешкодний рух транспорту, пішоходів, та безперешкодним досягненням задуманого.

26. 1. Прочитайте строфу вірша Є. Маланюка «Шевченко» і вислів О. Кониського про Шевченка і розкрийте значення слова «займатися».

Не поет — бо це ж до болю мало,
Не трибун — бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все — «Кобзар Тарас».
Він, ким **зайнялось** і запалало.

От сього часу починає більш розвиднюватися, більш **займатися** на світ, починає дніти в горопашному житті генія українського слова.

Це треба знати

В українській мові слово **займатися** не вживаємо зі значенням «робити, здійснювати щось».

2. З'ясуйте, які ще значення має слово «займатися», скориставшись тлумачним словником.

3. Відповідно до значень цього слова відредагуйте неправильно вжиті словосполучення, правильні варіанти запишіть, уважно прочитавши рубрику «Це треба знати».

Займатися танцями, займатися в інституті, займатися політикою, займатися торгівлею, займатися чимось, займатися побудовою держави, я займаюся.

4. З'ясуйте значення слово «горопашний» і запишіть його у свій словничок.

Мовознавчі цікавинки

27. І. Прочитайте уважно текст, доберіть до нього заголовок. Якому слову приділено так багато уваги і чому?

Маємо такі слова, що наче перебирають на себе найбільше роботи. Цікаво, що таким роботящим і спільним принаймні для української, англійської, німецької та російської мов виявилось слово *приймати*.

Англійське *to take* лише в безприйменниковому вживанні має 51 значення, серед яких *брати, захоплювати, привласнювати, користуватися, розуміти, записувати, діяти, містити* тощо, натомість українське *приймати* має 18 значень, які фіксує «Словник української мови» в одинадцяти томах.

Б. Антоненко-Давидович зазначає, що слово *приймати* є слухним у таких реченнях: 1. Месники дужі **приймають** мою зброю (*Л. Українка*). 2. Ну, немає часу балакати, — **приймай** гроші (*словник Б. Грінченка*). 3. **Приймали** там мене в селі до комсомольських лав (*М. Нагнибіда*). 4. **Прийняв** його Бородай на зиму за харч та одержу (*Панас Мирний*). 5. Та ви мене **приймаєте** за вітрогонку? (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Лаврін **прийняв** драбину (*І. Нечуй-Левицький*).

Лексична норма

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Перепишіть подані речення (3-й абзац), у дужках розкрийте значення слова *приймати* в кожному конкретному реченні, скориставшись довідкою.

Зразок: Лаврін прийняв драбину (забирати).

Довідка: уважати за когось; брати, взяти; зачислювати до установи; одержувати; давати комусь притулок; пригощати; забирати.

2. Відредагуйте подані словосполучення, запишіть правильні відповідники, зважаючи на значення слова «*приймати*».

Приймати до відома, приймати резолюцію (постанову), приймати міри, приймати вогонь на себе, приймати чергування, приймати силу закону, приймати їжу, приймати до серця, приймати за другого, приймати за жарт, приймати за основу.

3. Запишіть слова *принаймні*, *натомість* до словничка, розкрийте їх значення та доберіть до них синоніми.

Екологія мови

28. Прочитайте речення, назвіть слова, вживання яких не відповідає лексичній нормі. Запишіть відредаговані речення.

1. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь учні нашого класу. Усі вони являються членами цього гуртка. 2. Я рахую, ви вірно кажете. Я поступив би так само. 3. Приведу кілька прикладів. 4. Всі, кого торкається дана тема, повинні висловити своє відношення. 5. На заключення маю сказати. 6. Поступила заява від батьків. 7. Він поступив достойно. 8. Господарство фермера знаходиться неподалік озера. 9. Комісія порахувала за необхідне. 10. Дівчина опинилася у критичному стані. 11. Щодо мого навчання, то мама не мала до мене ніяких проблем. 12. Учителі зустрілися з пропозицією Міністерства освіти і науки України.

Поміркуйте!

29. 1. Прочитайте висловлювання відомого американського мовознавця Дж. Едвардса. Дайте відповідь на поставлені ним запитання.

Ерозія мови неодмінно призводить до ерозії ідентичності її носіїв.

Отже, слова зі своїми значеннями — наче люди з власними думками. Позичені і спотворені думки — як позичені речі та зіпсуті дні життя.

Хто б цього хотів? І кому потрібна чужа ідентичність?

2. Запишіть до свого словничка слова «ідентичність», «ідентичний», «ідентифікувати», їхні значення, доберіть синоніми до цих слів.

30. Визначте у поданих реченнях омоніми, їхні групи. До омонімів кожної групи наведіть аналогічні приклади.

1. Даремно готуватись тим до бою, хто рабство виправдовує добою (*І. Драч*). 2. Ой піду я в чисте поле — там дівчина просо поле. 3. Коси, коса, поки роса. 4. Руса коса до пояса, в косі стрічка голуба. 5. Друга шукай, а знайдеш — тримай (*Народна творчість*). 6. Уже друга година. 7. Сіли гуси на став — білим-білим він став (*М. Рильський*). 8. Дніпро берег рие-рие, яворів корінь мие (*Т. Шевченко*). 9. Корінь слова — одна із його структурних морфем.

Це треба знати

- 31. I.** Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Що нового ви дізналися з тексту?

Межимовні омоніми — це слова різних мов, що збігаються за звучанням (формою), але різняться значенням.

Нерозрізнення значень межимовних омонімів призводить до виникнення семантичних кальок — вживання у рідномовній фонетично-морфологічній оболонці чужого значення, на зразок *йти до книжного магазину* замість *йти до книгарні* (*книжкового магазину*), але *знатися на книжному стилі*, а отже, і порушення законів сполучуваності слів. У житті це провокує ще складніші ситуації, які блискуче описав в оповіданні «Двоник» Б. Грінченко.

Наслідки «завмирання» своєї думки сьогодні спостерігаємо повсюдно, і трагедія суспільства — у невмінні це бачити й усвідомлювати. Хоч мова про це кричить!!!

Позбуваймося мовних «динозаврів»

Неправильно: висказати думку, відказати у послузі, добитися результатів, заставити це зробити, кінець кінців, проблема надоїла, учень настоює, підняти питання, складають більше 20%, називати по фамілії, являтися знавцями своєї справи, мішати працювати, засідати цілу неділю.

Кожне слово кожної мови виростає з власного кореня, а відтак вростає у споріднення, національне словесне оточення, набуває свого ланцюга асоціативних зв'язків — і тоді народжуються правдиві тексти і своя мова — «оселя буття» (*З посібника*).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Запишіть правильні відповідники до неправильно вжитих у рубриці «Позбуваймося мовних «динозаврів».

2. Розкажіть, яку ситуацію описав Б. Грінченко (Грінченко Б. Поезії. Повісті. Оповідання. — К., 2002. — С. 393—394).

3. Наведіть приклади межимовних омонімів, з уживанням яких ви маєте труднощі. За допомоги словників з'ясуйте їхні значення; запишіть приклади нормативного вживання їх.

4. Запишіть у свій словничок слово *відтак*, з'ясуйте його лексичне значення, доберіть синоніми.

Що не так?

- 32. 1.** Прочитайте бувальщину, з'ясуйте, яке слово вжите неправильно.

Якось приїхав до Львова підприємливий француз започаткувати свою справу. Їдучи нашим ліфтом, прочитав: «Вантажопідйомність ліфта 5 чоловік». Знаючи добре українську мову, здивовано перепитав: «А хіба жінки ліфтом не їздять?».

2. Доберіть до слова *підприємливий* близьке за звучанням, але відмінне за значенням слово. Запишіть ці слова.

3. З'ясуйте їхні значення, складіть із ними речення.

4. Як називають такі слова?

5. Наведіть приклади подібних слів.

- 33.** Утворіть словосполучення, дібравши зі слів, поданих у дужках, відповідне за змістом до наведених паронімів, узгодивши його відповідно до норм. Скориставшись словником, з'ясуйте значення паронімів.

Дружний, дружній (клас, порада); опанувати, запанувати (матеріал, душа); відрізнати, розрізнати (звуки, звук від літери); прощати, прощатись (друг, образа); відчитати, прочитати (лист, син); кінцевий, прикінцевий (абзац, результат); людський, людяний (ставлення, місце); адрес, адреса (проживання, вітальний); контингент, континент (далекий, відповідний); писемний, письменний (людина, пам'ятка); програмний, програмовий (вклад матеріалу, документ); ігровий, гральний (автомат, кімната); виборний, виборчий (кампанія, орган).

34. Користуючись «Словником паронімів української мови» та «Словником труднощів української мови», з'ясуйте значення поданих слів, із кількома групами їх складіть речення. Як називають такі слова? Чому?

Електронний ресурс: 1. www.twirpx.com/file/178522

2. timso.koippo.kr.ua/viktorina/hrynchyshyn-d-h-kapelyushnyj-ta-slovyk-trudnoschiv-ukrainskoji-movy/

Абонент, абонемент; мимохідь, мимохить; шко́да, шкода́; цінний, ціновий; діловитий, діловий; заслухати, прослухати, вислухати; заповіт, заповідь; рідкий, рідкісний.

35. Прочитайте, встановіть відмінності між словами синонімічного ряду. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Що об'єднує і відрізняє один синонім від іншого?

Старанно, дбайливо, ретельно, пильно, акуратно; ввічливо, чемно, шанобливо, виховано, з повагою, з пошаною, приязно; бажання, хотіння, охота, жадання, жадоба, жага; сильний, дужий, міцний, здоровий, здоровенний, кріпкий, могутній, потужний, всесильний; думати, гадати, міркувати, роздумувати.

36. 1. Прочитайте триптих «Слово про Україну». Які слова використала авторка для характеристики України? Як називають ці слова? Яка роль цих слів у вірші?

Ласкава, сонячна, грайлива,	Неподоланна, незалежна!
Прекрасна, дужа, гомінлива.	Шевченкова, моя, Франкова.
Вишнева, чиста, росяниста,	Вербова, дивно-калинова.
Легка, щаслива, промениста,	Велика, горда, неповторна.
Осяйна, зоряна, безмежна,	Свята. Єдина. Соборна.

Г. Савенкова

2. Запишіть слово *соборний* у свій словничок, розкрийте його значення, доберіть синоніми до цього слова.

37. Перепишіть текст, вибираючи з-поміж поданих у дужках синоніми такі, що найбільше відповідають контекстові; поясніть свій вибір, зважаючи на зміст уривка, жанр твору. Синоніми яких груп подано в дужках?

Колись давним-давно (не за нашої пам'яті, ще за царя Гороха, ще як земля була тонка), мабуть (видно, певно, напевне, либонь, можливо, може), ще й батьків і дідів наших не було на (світі, планеті, землі), (жив, проживав, мешкав) собі (убогий, бідний, нещасний, злиденний) чоловік із жінкою, а в них був (один, єдиний) син, та й так (-ий, -е) (ледар, ледащо, ледацюга, лівивець, нероба, лежень, дармоїд) той одинчик, що (лишенько, біда, горе, лихо, горенько)! Нічого не робить — і за (холодну, студену, крижану) воду не (візьметься, зачепиться, доторкнеться), а все (тільки, лиш, лише, лишень) на печі сидить та просцем (пересипається, грається, гуляється, забавляється). Ніколи й не лазить. Як (дадуть, подадуть) (їсти, їстоньки), то (їсть, жере, лопає, рубає, уплітає), а не (дадуть, подадуть), то й так (обходиться, перебивається).

(Батько й мати, предки) (журяться, сумують, печаляться):

— Що нам з тобою, (сину, синочку, дитино, дитинко, ледацюго, ледарю, світе ясний, сонечко), (робити, діяти, чинити), що ні до чого (недотепний, нездатний)? Чужі (діти, чада) своїм (батькам, предкам) у (поміч, допомогу) стають, а ти (тільки, лиш, лише, лишень) (даром, дурно, даремно, безкорисно) хліб (їси, переводиш, топчеш, лопаєш, уплітаєш, рубаєш)!

Так йому не до того: сидить та просцем (пересипається, грається, гуляється, забавляється).

(Народна творчість)

 38. Складіть синонімічні ряди з поданих фразеологізмів, визначте значення, яке їх об'єднує.

Голці ніде впасти, виводити на світло денне, залити за шкуру сала, ні се ні те, пальця просунути ніде, ні сіре ні чорне, смалити халявки, як оселедців у бочці, зривати маску, очима стріляти, підбивати клинки, ні тпру ні ну, ні в тин ні в ворота, яблуку ніде впасти, розкрити карти, бісики пускати, виводити на сухеньке, ні риба ні м'ясо, плюнути ніде, діяти на нерви, ні грач ні помагач, вимотувати душу, допекти до живого, ні Богу свічка ні чорту кочерга.

 39. Випишіть з поданих речень антоніми, визначте лексичну основу протиставлення та якими частинами мови виражені антоніми.

1. У небі вітер кучерявий колише теплуу блакить, і на землі гойдає трави, і затихає, й знов шумить (М. Рильський). 2. Ось і Великдень зверху задзвонив у всі дзвони, а низом розстелив веснянки. У церкві вистоювала старість, біля церкви стрічалися молодість і любов, а під ними бавилося наше дитинство (М. Стельмах). 3. І буду ждати кожної години в далекому чи близькому краю одну тебе, тебе єдину. 4. О друже мій, попереду розлука, а зустрічі — чи трапляться вони (В. Симоненко). 5. Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки, лагідні, як усміх ранку, ніжно-сяйні, як зірки. Є слова, як жар, пекучі і отруйні, наче чад... 6. Для мене любих слів ти не знайшла, бо всі давно їх іншому сказала... 7. З журбою радість обнялась... 8. Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди ... 9. Як іскра ще в тобі горить і згаснути не встигла, — гори! Життя єдина мить, для смерті ж — вічність ціла (О. Олесь).

 40. Перепишіть, підкресліть антоніми. Визначте, які антоніми є контекстуальними.

1. Наснивсь мені чудернацький базар ... Хто купляв собі Долю за гріш, а хто — і за мільйони. 2. Тінь чорна стрімко надає униз — то білий голуб так

злітає вгору. 3. І відчайдушний танець між ножами шотландки танцювали на столах ... А я їду. А я роблю наосліп на міннім полі обережні па. 4. Ненавидять в мені мою скажену силу, ненавиджу я слабкості свої. 5. Є скрипка у Марка. Де хтось би плакав, а Марко заграє. 6. Закінчив польку, починай гопак — грай, Марку, грай, бо дуже гарно граєш! 7. Смеркає — грай. Розвиднюється — грай. 8. Усі мої ліси, удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях. 9. Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті. Звичайна хмара, сіра і осіння, пропише раптом барви золоті. 10. Але жоден поет не був непоетом. 11. Завихрень — безліч. Тиші — анітрохи. А струсам різним утрачаєш лік (Л. Костенко).

41. I. Випишіть антоніми з поданих прислів'їв, визначте лексичну основу антонімії, морфологічне їх вираження.

1. Маленька праця краща за велике безділля. 2. Вчення в щасті украшає, а в нещасті потішає. 3. Краще чесно, ніж безчесно. 4. Чорний мак, та смачний, а біла редька, та гірка. 5. Що нива чорніша, то хлібець біліший. 6. Колос повний до землі гнеться, а пустий догори пнеться. 7. Тупий серп гірше гострого руку ріже. 8. Навесні цебер води — ложка болота, а восени ложка води — цебер болота. 9. З добрим поживеш — добро переймеш, а з лихим зійдешся — того й наберешся. 10. Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох. 11. Краще з розумним загубити, як із дурним знайти. 12. Краще відвертий ворог, ніж зрадливий друг. 13. Коли замолоду немає розуму, не жди і на старість. 14. Вдень плющить, а вночі тріщить. 15. У липні на дворі пусто, зате на полі густо. 16. Хвали день увечері, а жінку рано. 17. Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує. 18. З праці — радість, а з безділля — смуток. 19. Де щира праця — там густо, а де лінь — там пусто. 20. Без роботи день роком стає.

II. 1. Назвіть загальнономовні та контекстуальні антоніми.

2. До контекстуальних доберіть, де можливо, загальнономовні антоніми.

3. Запишіть три-чотири інші прислів'я з антонімами.

42. До поданих слів доберіть слова з протилежним значенням. З кількома антонімічними парами складіть речення. За потреби скористайтеся «Словником антонімів» Л.М. Полюги.

Електронний ресурс: padaread.com/?book=36616

Делікатний, одноманітний, оптимістичний, відвертий, усюди, важко, спочатку, аналіз, добро, спокій, захищати, буденний.

43. Розподіліть подані фразеологізми на антонімічні пари, визначте лексичну основу протиставлення, значення та групу фразеологізмів.

Брати близько до серця, зійти з орбіти, вибиватися з колії, кров з молоком, як красна дівця, зазнати фіаско, бита голова, і кури не клюють, не судилася доля, з глузду з'їхати, на заячий скік, у сорочці народився, не козам роги правлять, вийти на орбіту, з ніг валиться, входити в колію, не брати до уваги, приходити до розуму, шапкою докинути, узяти гору, ні за холодну воду.

44. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми (1), антоніми (2). Розкрийте значення фразеологізмів, складіть речення (текст) із фразеологізмами одного синонімічного ряду, з кількома антонімічними парами.

1. **П'ятами накивати; правити теревені; замилювати очі; зчинити колотнечу; впасти в око;**

2. **криводушити; стулити пельку; в поті чола; душі не чути.**

45. Випишіть фразеологізми із поданого тексту. Скориставшись словником, розкрийте їхні значення; визначте різновиди фразеологізмів. З якою метою їх ужито в тексті?

Отож, значить, набачившись за те літо й за ту осінь не тільки смалених зайців, а й смалених сов, нахапавшись усіляких стусанів долі не тільки у спину, а й у зуби, побувши на коні й під конем, пізнавши, почім ківш лиха, я нетерпляче очікував, коли вже нарешті розпрощаюся з Одаркою Дармограїхою. Не скажу, що я був у неї і товкачем, і помелом, як не скажу і того, що годувала вона мене лиш сіллю до оселедця чи калачем та ще в спину рогачем. Але ж надокучило так бути не самим собою, а за телицю позиченим, що взяв путівку — і дремену в білий світ...

Не варто, либонь, і справді бути отим Хомою, що мріяв заробити на качалках: одну продав, а дев'ять на плечах баби побили! Ген як говорять. Говорять, що й чорт на старість подався в монахи, щоб у монастирі замолювати гріхи, що й мені час за розум братись, не набувати свіженьких гріхів, а збуватись старих (Є. Гуцало).

46. Користуючись працею «Крилаті вислови в українській літературній мові» А.П. Коваль та В.В. Коптілова, встановіть значення поданих фразеологізмів, джерело первинного вживання їх.

Електронний ресурс: www.studmed.ru/koval-ap-koptlov-vv-krilat-vislovi-v-ukrayinsky-literaturny-mov_301166000ec.html

Життєвий простір; житейське море; вітер з України; іду на ви; садок вишневий коло хати; буря у склянці води; щоб усі слов'яни стали добрими братами; самозакоханий Нарцис; сади Семіраміди; не можна двічі увійти в ту саму річку; стоїть гора високая.

47. Наведіть 7—10 крилатих висловів, походження яких пов'язане з українською художньою літературою. Назвіть прізвище автора і його твір, у якому вперше вжито вислів.

48. Випишіть зі збірки «Українські народні прислів'я і приказки» прислів'я та приказки на різні теми. Визначте, які сторони життя відображено в кожному вислові, як зміст його пов'язаний з часом створення.

Електронний ресурс: chtyvo.org.ua/authors/sukhobrus_halyna/ukrainski-narodni-pryslivia-ta-prykazky/

- 49.** Перепишіть речення. Виокремте фразеологізми, визначте, до якої групи належить кожен із них, яке значення має. Окремо визначте а) примовки; б) прислів'я.

1. І справді! Як наше не в лад, то ми з своїм назад! Прощайте, пане уродзонний! Тільки глядіть, щоб не чухалися, як дворянство крізь шаблі випаде. 2. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так само достали... 3. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат. 4. Люди аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! 5. Отак!.. Зділайте милість, візьміть двадцять, а решту потім, за мною не пропаде. 6. Ви думаете, я мало трусився в городі? Танцював так, що і зуб на зуб не попадав. 7. А як вийшов на улицу, то вже й землі під собою не чув. 8. Кругом люди, щось балакають, не розберу... Пропасниця мене б'є... Аж прийшов казначей. Я увесь затрусився. Іти чи не йти? Зціпив зуби, підійшов до віконця... 9. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: «Чого смієшся? Раденький, що дуренький?» 10. Оце! Яке ти слово сказав — укрядемо! Боже борони! Ти собі цього не думай... Я, слава Богу, вік прожив, а й тріски чужої не взяв! (І. Карпенко-Карий).

- 50.** Запишіть речення, дібравши замість крапок потрібний фразеологізм із довідки. Розкрийте значення, мету вживання, визначте групу фразеологізму.

1. Вітряки намотують на крила... І час, але вже небо за ними не має... . 2. А де ж та дорога, що еднає небо й землю? Про неї я знав, як тільки... . 3. Недарма кажуть: ... . 4. Я це зрозумів як дозвіл і одразу ж ... . 5. Правда, любов буває всяка: ... . 6. Така програма всім ... . 7. Наймичка насочується сміхом, ... і аж три ямки: дві на щоках, а третю на підбородді. 8. У батька від безсилля і злості памороззю очі, а в жилах на скронях більшало крові. "...". 9. Я, пригадуючи сподіванки нашого полісовщика, одчайдушно... . 10. А я, старий, і... — мало не повірив баламутству. 11. А ти, видно, хлопче, — ... . 12. Ніхто не вгадає, які ... в чоловіка. 13. Маленький картузик прикриває маленьку голову Юхрима, в якій ... добрим думкам. 14. Такий великий, а що витворяє ...? 15. “Чи за тобою, Сину,...” — занепокоєно стрічає мене, захеканого, на порозі мати. 16. “Ось, тату, ... маємо собі нового читальника, ...”, — каже батькові син (М. Стельмах).

Довідка: Ні сіло ні впало; бабине літо; любив вовк кобилу, та залишив хвіст і гриву; ні кінця ні краю; прошу любити й жалувати; зіп'явся на ноги; продаючи білі підківки зубів; сто вовків гналось, чи щось цимілося під ногами; бідному Савці нема долі ні на печі ні на лавці; вуха розвісив; “Хоч ти мене живцем не пилай. Що я можу зробити, коли, де не стану, на злидні наступаю?”; припала до душі; пускаюся берега; чи ти сорому і клешки заодно позбувся?; джмелі гудуть у голові; не в тім'я битий; не було де розгулятись.

- 51. І.** Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Що нового ви дізналися із тексту?

Серед понад 6 тисяч мов світу (власне європейських близько 225) немає «чистих мов», як і чистих етносів. Одна з найпоширеніших мов світу — англійська — містить у своєму лоні життя 350 мов та близько 60% французьких запозичень. Академік О. Трубачов, спираючись на етимологічний словник російської мови німця М. Фасмера, з 10 779 слів власне російських називає лише 93 слова; у польській

мові, за етимологічним словником Ф. Брюкера, знайдено 91 щире польське слово; а в чеській, за словником Голуба-Конечного, 177 власне чеських слів.

Українська також не залишилася у незайманих паннах і прийняла на себе ще у так званий дописемний час **кельтизми** (ірландська, валлійська мови): *будинок, сало, пекло, влада, Галичина, цебро*; **грецизми**: *левада, океан, лиман, мак, ідея*; **латинізми**: *юрист, прокурор, нотаріус, адміністрація, документ, резолюція*; **старослов'янізми**: *жертва, благодать, вождь*; **тюркізми**: *гайдамака, козак, яничари, каторга*; **арабізми**: *борг, кава, хабар, шана, шановний, бензин, мафія*; **полонізми**: *уряд, вирок, поєдинок, керувати*; **чехізми**: *праця, ганьба, гасло, власний, вагатися*; **росіянізми**: *самовар, чиновник, начальник, указ, нагідка*; **французькі запозичення**: *режим, асамблея, парламент, дебати, прем'єр, кар'єра, бюлетень* та ін.

Збагатила наша мова також своїх найближчих сусідів, зокрема **польську**: *жнива, гречка, крашанка, розлука, череда, ватага, гуляти, господар*; **російську**: *повстанці, пасіка, пасічник, знахар, підполковник, чумак, корж, хата, дівчата, хлібороб, косовиця, рясний, тітка, зволікати, облік, прохати*; **угорську**: *череда, редька, стріха, галушка, досить*; **литовську**: *тривати, вечеряти, крайчик, онук, діжка*; **румунську**: *гриб, кожух, ясла, тато* тощо.

Постає запитання, чи ця повинь різномовних запозичень не затопить ґрунту власної мови? Як і де спорудити греблю, щоб зберегти мовну самобутність?

Українська мова на початку ХХІ ст. опинилася між Сциллою та Харибдою російських та англійських запозичень. Ось тільки окремі **суржикізми** — **варваризми** (від грец. βαρβαρισμός — «власливий іноземцеві»), себто іншомовні слова та звороти, що не стали загальноновживаними і повністю не засвоїлися в мові): **беушне обладнання, біжучий рік, біжучий рядок, у даному класі, в послідовному породили ряд порушень, до сих пір, до слідуючого голосування, з довідки слідує, завірити вас, застопорилося питання, іменно з цього запитання, кождий учень, круглодобово, мало того, наоборот, не соізволили прийти, не хватає часу, основоположна тема, протиріччя, співпали думки, спірне питання, тим не менше, у противному випадку, учбово-спортивний корпус, ущемлювати в правах, хочи відмітити, чуть-чуть пізніше, я відказався, якщо получу**.

Ці «перли» — це живосилом перенесені та здебільшого фонетично пристосовані до української мови росіянізми-варваризми, потреба в яких цілком безглузда.

Другий фронт окупації сучасної української мови пов'язаний з англійським наступом. Гадаю, що англійські запозичення прорвали греблю нашої мови не так з огляду на процеси глобалізації чи інтернаціоналізації світу, як через невіднайдення сили у самій собі — себто мові. Хоч ці творчі можливості насправді очевидні й дуже активні. Про це свідчать нещодавно видані «Словник-довідник. Нове в українській лексиці» (2002 р.), «Словники лексико-словотворних інновацій» (2004, 2007 рр.)

Серед намулу англіцизмів у нашій мові найпоширеніші ті, що стосуються економічної царини і мають українські відповідники, наприклад: **брокер, маклер; дистриб'ютер; комісіонер, ріелтер, трейдер**.

Сучасна мова, крім уже звичайних **тренінг, імідж, іміджмейкер, мінішоп, маркетинг, провайдер, екзитпол, бігборди, рейтинг, ситилайти**, нещодавно «збагачена» дуже частотними **месидж, онлайн**.

Не відкидаючи виправданої потреби в запозиченні англійської лексики (про це свідчать вмотивовані групи англіцизмів у політико-економічній, технічній, культурно-історичній діяльності), природно було б ... (І. Фаріон).

II. Виконайте завдання за текстом.

Позбуваймося мовних «динозаврів»

1. Дайте відповіді на запитання, що їх поставила авторка тексту (с. 41).

2. Відредагуйте подані в тексті суржикізм-варваризми, запишіть у два стовпчики: **Неправильно** — **Правильно**.

3. Запишіть англіцизми і доберіть до них україномовні відповідники.

4. Запишіть приклади англіцизмів, якими ви послуговуєтесь у мовленні і вважаєте їх обов'язковими.

5. Запишіть слова *крашанка*, *царина* до свого словничка, з'ясуйте їхні значення, доберіть до них синоніми.

6. Напишіть повідомлення «Запозичення: збагачення мови чи її заміна?» Скористайтеся завершальним абзацом тексту. Прочитайте також: **Селігей П.** Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. — 2007. — №3, С. 3–16; №4, С. 16–32.

 52. І. Мовознавець В. Радчук змоделював українсько-англійську недовому. Прочитайте вголос текст.

— Гадаєш, **піпл** буде без **бонусу** й **пресингу** **толерувати** **інвазію офшорних брендів у прайс-листах** наших **маркетів** і на **біг-бордах**? — зі **смайлом на фейсі** **проартикулював бой-френд** **іміджмейкер** **офіс-менеджерці** за **бізнес-ланчем** з **брендів** й **чикен-київ** у **снекбарі фітнес-центру**.

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Чи сподобався вам цей текст?

2. Чи все ви зрозуміли?

3. Які слова із тексту ви вживаєте у мовленні?

4. Ужиті слова — це модні слова?

III. Виконайте завдання за текстом:

1. Випишіть не зрозумілі вам слова, з'ясуйте їхні значення.

2. Запишіть слово *толерувати* у свій словничок, з'ясуйте його значення, доберіть синоніми.

 53. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

Стислість не лише надає мові сили — вона творить простір для глибини думання і збуджує почуття. Майстер слова О. Гончар зауважив: «*Роман як ракета: десять зайвих грамів — і не полетить*». Теперішня словесна зайвина не дає польоту цілій країні: за зайвими словами — порожнеча думок. Порожнеча думок породжує неправду, яку ховають в оболонки мертвих слів.

Багатослів'я (вживання слів, зайвих не тільки для повноти змісту, а й для стилістичної виразності) зазвичай виникає через поєднання запозиченого і питомого слова, що передають те саме значення: *адміністративний менеджмент* замість *керівництво чи управління*; *акцентувати увагу* замість *наголошувати, зауважувати або акцентувати*; *відтінки нюансів, вільна вакансія, захисний імунітет, інша альтернатива, колеги по роботі, конкретний адресат, найбільш оптимальний, основний лейтмотив, пам'ятний сувенір, прейскурант цін*.

Ще один різновид багатослів'я зумовлений повторенням тих самих питомих або запозичених слів у різних грамагічних формах: *взаємостосунки* (форма має надлишковий складник), треба вживати *взаємини* або *стосунки*, *є присутній* (*голова є присутній*), *конкретніше конкретизувати*, *на сьогоднішній день*, *свій власний внесок*, *своя особиста думка*.

Нині словесна надлишковість охопила всі стилі та форми мовлення: усного і писемного. Наприклад: *у лютому місяці*; *в скорому майбутньому*; *давайте*

задавати питання по суті питання; зросли вимоги у справі навчання і виховання; розмову почали **говорити**; тривалий **період** часу; хотів би **привести** уточнення; ці аргументи **не були прийняті** до уваги; **що-небудь конкретно** зробити.

Ця пуста мова не варта доброго слова (З посібника).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Які мовні явища описано в поданому тексті?

2. Відредагуйте подане в тексті багатослів'я, запишіть у два стовпчики:

Неправильно — Правильно.

3. Наведіть приклади тавтологічних фразеологізмів, наприклад:

криком кричати.

4. Наведіть приклади прислів'їв та приказок із тавтологією, наприклад:

Що там говорити, коли нічого й балакати.

5. Наведіть приклади тавтології у творах українських письменників: Т.Г. Шевченка, П. Куліша, В. Стуса та ін. Наприклад:

Коли ж орда про тебе брехні меле,
Ти на дурну дурноту мовчки плюй.

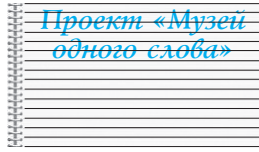
П. Куліш

Ваша
творчість

54. На основі виконаних вправ складіть текст-рекомендацію «Як уникнути помилок у мовленні».

Мовне
портфоліо

Об'єднайтесь у групи по 5—6 осіб; кожна група вибирає одне слово і систематизує інформацію про нього з різних лексикографічних джерел, а потім презентує її у класі.

Лексичний
мотлох

55. 1. Прочитайте оголошення на залізниці. Чи є в тексті нормативні слова? Які слова вжито неправильно?

При неспівпадині прізвища або з виправленим прізвищем пасажир являється безквитковим зі всіма звідси витікаючими наслідками згідно правил перевозки.

2. Запишіть правильний варіант цього оголошення.

Це треба
знати

56. I. Прочитайте текст. Чи доводилося вам брати участь у дискусії?

Дискусія (від лат. discussio — дослідження, розгляд) — діалогічний метод творчої діяльності групи осіб, побудований на публічному, доброзичливому обговоренні актуального, але спірного питання і спрямований на певний позитивний результат. Дискусія — це відкритий діалог.

Справжня дискусія — не суперечка, не з'ясування стосунків, вона передбачає об'єктивне й доброзичливе обговорення питання з обов'язковою повагою як до своїх прихильників, так і до опонентів (З підручника).

Дискусія

II. Проведіть у класі дискусію на одну з тем: а) «Які слова руйнують наше життя?», б) «Чи потрібні мови запозичення?»

Повідомлення

Напишіть повідомлення на одну з тем: «Лексичну норму відображають насамперед словники», «Жорстокі слова», скориставшись ілюстрацією на с. 22.

Самооцінювання знань

1. Прочитайте, чи до однієї групи слів, що їх виокремлюють за семантичними зв'язками між ними, належать подані нижче слова. Якщо так, то назвіть, схарактеризуйте її, якщо ні — переділіть слова на відповідні групи, обґрунтуйте поділ.

Формулювати, висловлювати, формувати, викладати, окреслювати, визначати, складний, складання, виборний, вибірний.

2. Прочитайте, з'ясуйте, чи можна об'єднати наведені слова в одну групу за семантичними зв'язками між ними. Якщо так, то назвіть і схарактеризуйте цю групу. Якщо ні — виокреміть відповідні групи, схарактеризуйте кожну.

Іде заняття, іде дощ, іде людина, іде зима; шкода́ часу, велика шко́да; вихо́дити з квартири, ви́ходити хворого; цвіте калина, цвітуть небеса, цвіте юні́сть; ліка́рський огляд, ліка́рські рослини.

3. Визначте, чи однакове значення має слово *мати* у висловах, і чи однакове воно за стилістичним вживанням. Обґрунтуйте відповідь.

1. Рідна мати моя, ти ночей не доспала (А. Малишко). 2. Батько і мати — великі дві сили, що нам дарують радість і тепло (В. Крищенко). 3. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим (Т. Шевченко). 4. Воронцов усім у полку був як мати (О. Гончар). 5. Земля — наша мати-годувальниця (Народна творчість). 6. Ти — рідна матінка, моя земля (М. Мозговий).

4. Визначте, з яким значенням вжито слово *батько* у висловах, чи ілюструють ці вислови усі значення, властиві слову. Відповідь обґрунтуйте з покликанням на словник. Якого типу цей словник?

1. Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив (О. Довженко). 2. Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди... (Т. Шевченко). 3. О батьку мій! Усе життя я буду доростати до мудрості твоєї... (Д. Павличко).

5. Визначте, чи є синонімами виокремлені слова, обґрунтуйте своє визначення. Якщо так — продовжіть синонімічний ряд, якщо ні — доберіть синоніми до кожного з цих слів.

Багато місць чудових є, та люблять всі свою *домівку*. І я люблю *гніздо* своє — мою зелену *Борщазівку*... хоч всім нам домом є *Земля* (І. Валь).

6. З'ясуйте, чи однакове лексичне значення має в поданих реченнях слово *лист*. Чи всі властиві йому значення проілюстровано? Перевірте за словником.

1. Багряний *лист* в саду кружля (Д. Луценко). 2. А сини з усіх кінців світу шлють до матері *листу*, телеграми... (М. Луків).

7. Визначте, яке лексичне значення, його різновид (пряме/переносне; різновид останнього) мають виокремлені слова. Наведіть самостійно дібрані вислови з іншим значенням цих слів.

Добрі вісті не лежать на місці; *добра* голова не скаже пусті слова; ваше діло — *добре* слово; *добра* страва — пшоняна каша.

8. Складіть речення з поданими нижче словами, вживаючи їх як омоніми. Обґрунтуйте різновид омоніма.

Зважити, засновувати, акція, обпилювати, гриф.

9. Виокремлені слова є омонімами. Доведіть це, записавши порядок словосполучення з такими словами. Розкрийте значення омонімів, назвіть групу, до якої вони належать.

Сила народу; **моторний** хлопець; невідомі **світи**; подія **варта** уваги; кваліфікований **дипломат**; електричний **розряд**.

10. Чи однакове значення мають наведені слова та до якої групи лексики за значенням вони належать? Обґрунтуйте визначення; складіть зі словами речення.

Кампанія — компанія, комунікабельний — комунікативний, пам'ятний — пам'ятковий — пам'ятливий.

11. Випишіть із тексту синоніми, доповніть синонімічні ряди, визначте спільне лексичне значення їх та відмінності між членами рядів.

Безсилля — негативний стан людини, в якому відображено неможливість, нездатність або невміння виконати певну роботу, задовольнити певну власну потребу. Особливо гнітючим є безсилля для активних, енергійних та ініціативних особистостей (*Короткий психологічний словник*).

12. Визначте, до якої групи за значенням належать слова **оригінальний — застарілий** (погляд на щось), обґрунтуйте визначення. Поєднайте багатозначне слово **застарілий** з іншими за змістом, доберіть до кожного значення антонім.

13. Запишіть словосполучення відповідно до мовної норми.

Дякуючи батькам, можу навчатися в гімназії; з'явився по виклику; запізнались завдяки заторам на дорозі; зустрінемось на слідуючий день у 9 годин ранку; нарада відбудеться згідно наказу директора; підвести підсумки роботи за місяць; у класі відкриті вікна; виходити на слідуючій зупинці; слідуючі члени групи; пройти пішком до школи; прийняли участь у лінійці; не прийшов до школи по хворобі.

14. Запишіть словосполучення відповідно до мовної норми, вибравши потрібне слово з поданих у дужках, запишіть його значення.

Знак (питання, запитання); для мене це болюче (питання, запитання); отримати кореспонденцію до (запитання, питання); в екзаменаційному білеті три (питання, запитання); ставлю вам таке (питання, запитання); розв'язати це (питання, запитання) треба негайно; учитель звернувся до учнів із (питанням, запитанням); ви порушили цікаве (питання, запитання).

15. З'ясуйте за допомоги словника походження і значення поданих слів. Доберіть і запишіть синоніми до цих слів (скористайтеся словником синонімів, поданим у кінці підручника на с. 223—239).

Анотація, аргумент, вето, гуманний, дебати, де факто, етика, ідея, парадокс, тріумф, юрист.

16. Запишіть фразеологізми, що мають значення **швидко**, назвіть відтінки, що їх розрізняють. До якої групи вони належать?

17. Розкрийте значення поданих фразеологізмів, з'ясуйте, чи тотожні вони за значенням, назвіть основу виникнення кожного.

Накрити мокрим рядом — накрити вогнем; лінія поведінки — лінія оборони; вимотувати супротивника — вимотувати нерви.

18. Запишіть фразеологізми зі значенням *однаково ставитись до всіх*, визначте належність до певної групи.

19. До фразеологізмів *валитися з ніг, валитися з рук* входить одне й те саме слово. Чи однакові значення мають ці фразеологізми? Відповідь обґрунтуйте.

20. Випишіть із наведених фразеологізмів ті, що мають значення «*посі-дати високе місце у суспільстві, колективі*». Допишіть інші фразеологізми з таким самим значенням, складіть з ними речення.

На коні не під'їхати; на коні бути; на коні сидіти; на лаврах спочивати; зі шкіри пнутися; їздити верхи; козиря гнути.

21. Запишіть 5—7 фразеологізмів, джерелом яких є твори Т. Г. Шевченка, розкрийте значення кожного.

22. Запишіть 5—7 фразеологізмів, джерелом яких є твори Лесі Українки, Івана Франка; розкрийте їхнє значення та назвіть групу, до якої вони належать.

23. Запишіть 5—7 фразеологізмів, що ввійшли до української мови з мовлення сучасних письменників, політичних діячів. Розкрийте значення кожного, складіть із ними речення.

24. Випишіть з «Енеїди» І. П. Котляревського 8—10 висловів із фразеологізмами, розкрийте їхнє значення, назвіть групу, до якої вони належать за прийнятою класифікацією; виокреміть фразеологізми, створені самим поетом.

25. До поданих фразеологізмів входять слова — назви рослин. Розкрийте значення кожного. Поміркуйте: чи відобразились у ньому особливості цих рослин. Запишіть фразеологізми групами — однозначні, багатозначні.

Золоті верби ростуть; на вербі груші ростуть; як чорт до сухої верби; як виросте гарбуз на вербі; не варт печеної цибулі; цибуля — то панна з гір, що має на собі сто шкір; любить, як собака цибулю; нагодувати цибулею; хто часнику найвса, від того й чути.

26. З поданих випишіть фразеологізми, що відображають характер родинних стосунків; назвіть групу, до якої належить кожен фразеологізм. Допишіть інші, якими ви послуговуєтесь у родинному оточенні.

Де згода в сімействі, мир і тишина — щасливі там люди, багата сторона; мати, мати — тебе ні купити, ні змалювати; грати першу скрипку; а зовиця як синиця, все хвостом крутить; на любов і смак товариш не всяк; хто вивуватий — невістка, хоч її і вдома не було; випити чашу до дна.

27. Підготуйте презентацію «Фразеологічне багатство творів Мирослава Дочинця».

28. Напишіть есе «Прекрасна мить життя», скориставшись ілюстрацією на с. 27.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення
вивченого

Орфоепія (ортоепія) — розділ мовознавчої науки, що вивчає систему норм єдиної вимови, властивої літературній мові.

Орфоепічні (ортоепічні) норми — сукупність правил, що впорядковують мовні засоби щодо вимови.

Таблиця № 12

Орфоепічна (ортоепічна) помилка — порушення правил вимови.

Практичне значення орфоепії винятково важливе, позаяк дотримання орфоепічних норм, як і інших літературних норм, удосконалює мову як засіб спілкування, полегшує обмін думками. Унормована вимова є однією з ознак культури мовлення.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

Таблиця № 13

Вимова голосних звуків

Голосні	Особливості вимови	Приклади
[а], [о], [у], [е], [и], [і] під наголо- сом	Вимовляємо чітко й виразно	[ві́т'аг] — витяг; [постано́ва]; [ви ^е даве́ц'] — видавець; [му́др'іс'т'] — мудрість
[а], [і], [у]	В усіх позиціях вимовляємо виразно	[зна́ти ^е] — знати; [пунктуа́л'н'іс'т'] — пунктуальність; [зв'ітува́ти ^е] — звітувати
[о]	Лише перед складом з наголошеним [у], [і] вимовляємо з на- ближенням до [у]	[то ^у му́] — тому; [зо ^у зу́л'а] — зозуля; [го ^у лу́бка] — голубка; [то ^у б'і] — тобі
[е]	У ненаголошеній по- зиції вимовляємо з наближенням до [и]	[ме ^и та́] — мета; [ре ^и агува́ти ^е] — реагувати; [ванта́же ^и н':а] — вантаження
[и]	У ненаголошеній по- зиції вимовляємо з наближенням до [е]	[ви ^е да́ток] — видаток; [обви ^е нува́че ^и н':а] — обвинувачення; [си ^е сте ^и мати́чни ^е й] — систематичний

Таблиця № 14

Вимова приголосних звуків

Приголосні	Особливості вимови	Приклади
Дзвінкі [б], [д], [д'], [г], [г], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз']	У кінці слова й перед глухими в середині слова ви- мовляємо дзвінко. Примітка: тільки глотковий звук [г] перед глухими ви- мовляємо як [х]	[наро́д] — народ; [нака́з] — наказ; [чи ^е мду́ж] — чимдуж; [на́дто] — надто [до́в'ідка] — довідка; [ле́хко] — легко; [во́хко] — вогко; [к'іхт'і] — кігті; [д'обхт'у] — дьогтю; [н'іхт'і] — нігті.

Продовження таблиці № 14 на с. 49

Приголосні	Особливості вимови	Приклади
Глухі [т], [т'], [ц], [к], [х], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [ф]	Перед дзвінкими у межах слова вимовляємо дзвінко	[прóз'ба] — просьба; [вог'зál] — вокзал; [бород'бá] — боротьба.
Губні [б], [п], [в], [м], [ф]; шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж]; задньоязикові [г], [к], [х]	У кінці слова та складу вимовляємо твердо Лише перед [і] вимовляємо як напівм'які	[с'ім] — сім; [в'елич] — велич; [п'іше ^н ш] — пишеш; [позічте ^н] — позичте; [с'м'іх] — сміх; [в'італ'ни ^{ей}] — вітальний; [ш'іс'т'] — шість; [х'ід] — хід; [к'ілогрám] — кілограм.
Подовжені шиплячі [ч:], [ж:], [ш:]	Вимовляємо як напівм'які	[роздо ^у р'іж':а] — роздоріжжя; [р'іч':у] — річчю.
[з] — (як прийменник)	Перед наступним глухим вимовляємо як [с]	[с тобóйу] — з тобою; [с Ф'едором] — з Федором.
[з] — (у префіксах роз-, без-, через-)	Можна вимовляти дзвінко [роз] і глухо [рос] залежно від темпу мовлення	[розп'іска] і [росп'іска] — розписка; [бе ^н зпоми ^е лкóви ^{ей}] і [бе ^н споми ^е лкóви ^{ей}] — безпомилковий.
Передньоязикові [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н]	Перед наступним м'яким і перед [і] вимовляємо м'яко	[майб'ут'н'е] — майбутнє; [п'іс'н'а] — пісня; [гóрд'іс'т'] — гордість.
[дж], [дз]	Вимовляємо як один звук. Примітка: як два окремі звуки [д]-[ж], [д]-[з] їх вимовляємо тоді, коли належать до різних частин слова	[дзвóни ^е к] — дзвоник; [нагорóдж ^{ен} 'а] — нагородження; [в'ідзи ^е мува ^{ти} ^е] — від-зимувати; [п'ідже ^н у] — під-жену.

Відповідно до закономірностей сполучуваності звуків у мовленні деякі орфоепічні (ортоепічні) норми впливають з асимілятивних (уподібнювальних) змін у групах приголосних.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

Таблиця № 15

Вимова звукосполук

Звукосполука	Особливості вимови	Приклади
[с] + [ш]	[ш:] → шш	[при ^{ен} 'іш:и ^е] — приніши
[з] + [ш]	На початку слова [ш:] → шш	[ш: 'іти ^е] — зшити
	У середині слова [жш]	[при ^{ев} 'іжши ^е] — привізши
[з] + [ж]	[ж:] → жж	[ж: 'іти ^е] — зжити
[з] + [ч]	[шч]	[шче ^и с'ати ^е] — зчесати
[з] + [дж]	[ждж]	[ж дже ^и ре ^и ла] — з джерела
[ш] + [с']	[с':] → с'с'	[ві ^в чи ^е с':а] — вивчишся
[ж] + [с']	[з'с']	[не ^и пор'із'с'а] — не поріжся
[ч] + [с']	[ц'с']	[не ^и му ^ц 'с'а] — не мучся
[ш] + [ц']	[с'ц']	[на до ^с 'ц'і] — на дошці
[ч] + [ц']	[ц':] → ц'ц'	[до ^у ц':і] — дочці
[ж] + [ц']	[з'ц']	[на до ^{ур} 'із'ц'і] — на доріжці
[т] + [ч]	[ч:] → чч	[закв'іч:ати ^е] — заквітчати
[т] + [ц]	[ц:] → цц	[кори ^ц :е] — коритце
[т] + [ш]	[ч:] → чч	[бага ^ч :ати ^е] — багатшати
[т'] + [с']	[ц':] → ц'ц'	[пі ^{ше} и ^ц :а] — пишеться
[з] + [д] + [ц']	[з'ц']	[у по ^у й'із'ц'і] — у поїздці
[с] + [т] + [ц']	[с'ц']	[не ^и в'іс'ц'і] — невістці

Треба пам'ятати! Групи приголосних, що з'являються у словах унаслідок словотворення, спрощуються у вимові:

*проїзд + н(ий) → [проїз^ини^ей] — проїзний;
контраст + н(ий) → [контра^сни^ей] — контрастний.*

Отже, написання окремих слів не відповідає вимові:

[ш'існа́д'ц'а́т'] — ші́стнадцять, [ш'і́с:о́т] — ші́стсот, [ш'і́зде^нс'а́т] — ші́стдесят, [пре^нзи^еде́н'с'ки^ей] — пре́зидентський.

Увага! У словах [пе^нстлі́ви^ей], [хвастлі́ви^ей], [ви^епускні́й] спрощення не відбувається у вимові й не передається на письмі.

Також ніколи не спрощуються звукосполуки [здр], [спр], [стр]:

[здружі́ти^е'а] — здру́житися, [спри^ейма́ти^е] — спри́ймати,

[спрац'ува́ти^е'а] — спра́цюватися, [страйкува́ти^е] — страйкувати,

[страхові́й] — страхо́вий.

Таблиця № 16

Вимова слів іншомовного походження

Звуки	Особливості вимови	Приклади
[и]	Після приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [р], [ж], [ч], [ш] перед наступним приголосним	[си ^е сте́ма], [цив'і́л'ний], [шифр], [ре ^н жі́м]
[і]	На початку слова вимовляємо чітко	[іде ^н а́л'но] — ідеально; [іде́я] — ідея
[е]	Ненаголошений [е] вимовляємо з наближенням до [и] → [е ^н]	[те ^н де́нц'і́я] — тенденція
[и]	Ненаголошений [и] вимовляємо з наближенням до [е] → [и ^е]	[се ^н рти ^е ф'іка́т] — сертифікат
[о]	Ненаголошений [о] ніколи не переходить в [у] навіть перед складом з постійно наголошеним [у]	[ко́рупц'і́я] — корупція

Зверніть увагу! Українській мові властиві повнозвучна вимова голосних у слові й насиченість мови дзвінками приголосними. Отже, українська мова милозвучна.

§ 6. Поняття милозвучності. Чергування у/в, і/й як засіб милозвучності

Милозвучність (евфонія) — здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, тобто приємного для слуху.

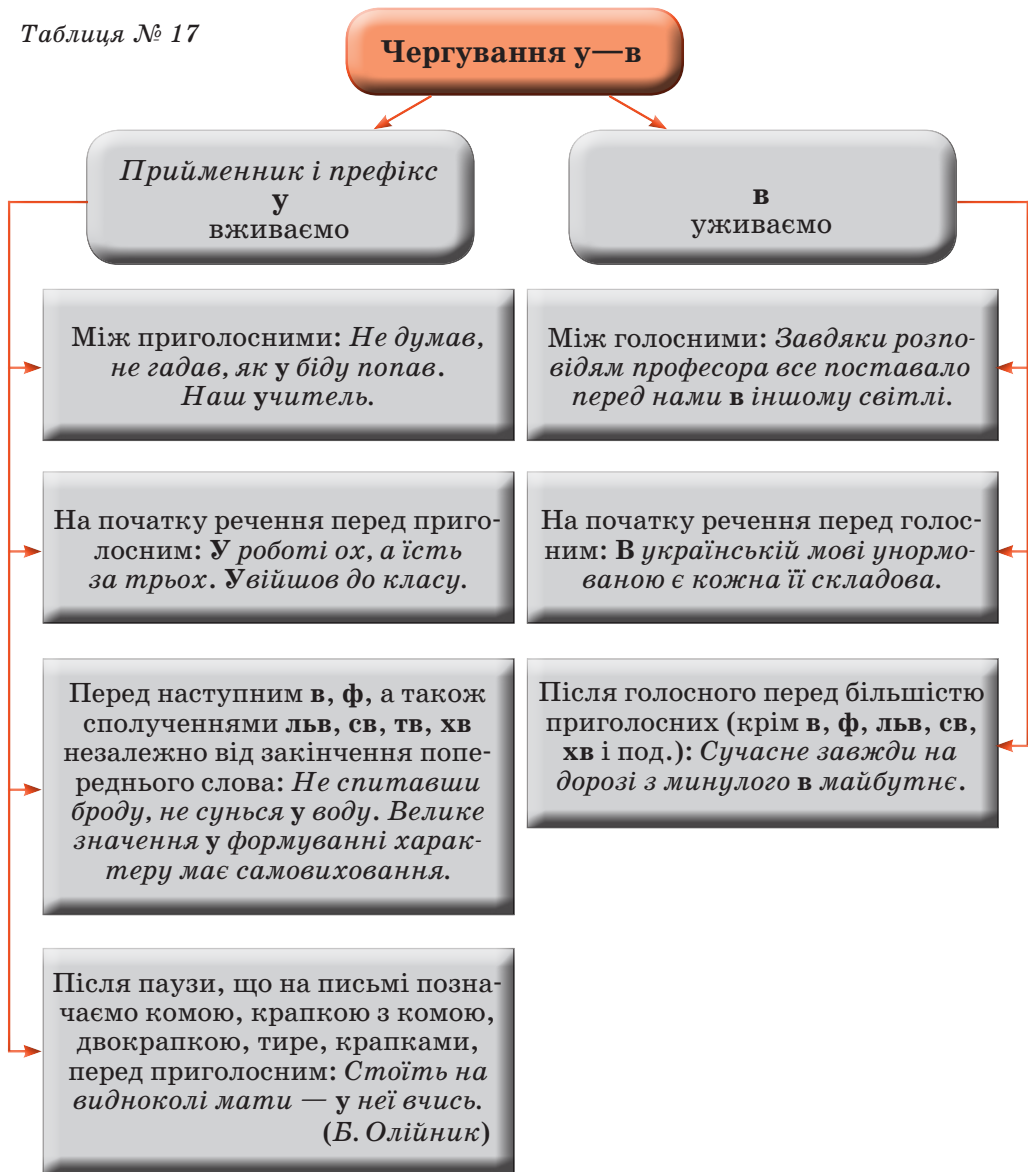
Звучання слова — один з допоміжних засобів підсилення виразності та емоційності мовлення.

Милозвучність мовлення досягаємо за допомоги фонетичної будови слів, словосполучень, речень, чергування звуків та їх сполук.

До евфонічних засобів сучасної літературної мови належать фонетичні варіанти мовних одиниць: в—у, і—й, з—зі—із, би—б, ж—же.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

Таблиця № 17

Запам'ятайте! У—В не чергуються:

- у словах, що вживаються тільки з **в** або тільки з **у**: *впра́ва, вдáча* (пор. *упра́ва, удáча*); *власний, власність, властивість; увага, узбережжя, умова*;
- у власних назвах: *Вдовенко, Врубель; Урал*;
- у словах іншомовного походження: *урологія, університет, унікальний*.

Запам'ятайте! Чергування і—й не буває:

- коли зіставляються поняття: *дні і ночі; батьки і діти;*
- перед словом, що починається на й, є, ю, я, ї: *Ольга і Йосип — друзі;*
- після паузи: *У всякого своє лихо,
І в мене не тихо.*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

57. Прочитайте з теоретичного блоку про орфоепічну (ортоепічну) норму і дайте відповіді на такі запитання.

1. Що вивчає орфоепія (ортоепія)?
2. Що таке орфоепічна (ортоепічна) норма?
3. Який предмет вивчення орфоепії (ортоепії)?
4. Що таке орфоепічна (ортоепічна) помилка?
5. Яке практичне значення має вивчення орфоепії (ортоепії)?

Орфоепічна (ортоепічна) норма

58. 1. Прочитайте вголос слова, визначте, чи однаково вимовляються голосні в кожному слові, чим зумовлено їх вимову (прочитайте про вимову голосних на с. 48).

Шелест, зелень, елемент, березень, лежень;
схилитись, вилити, притишити, схибити, синити;
вірність, свіжість, підхід, іній, ліміт, спільність;
мороз, мотор, молоко, долото, бурундук, бунчук, сургуч;
веселик, голубка, вечорниці, вередливий, розумний, зрозумілий, соко-
линий, четверо, придумати, гіркуватий, чіткий, чистилище, розформувати.

2. Поедняйте слова останнього абзацу у групи за спільними нормами вимови.

Зверніть увагу! Ненаголошені голосні є звуками повного утворення і не підлягають редукції (скороченню), ми їх маємо вимовляти повнозвучно. «Ковтання» їх та нечітка вимова, що зумовлює скоромовку, сприймається як огріх, як порушення літературної норми.

59. Прочитайте рубрику «Зверніть увагу» і наведіть приклади слів, що ілюструють це застереження.

60. 1. Прочитайте строфу з «Веселого алфавіту», замість крапок вставте потрібну літеру. Яку норму ілюструє це слово?

[y] і [o]   Перед нами У та О,
Ми їх дуже любимо.
О — кругленька і пухка,
У — висока і струнка.
Але поруч в однім слові
Вони дуже гонорові.
Слово пишеться «к...ж...х»,
Вимовляється «к...ж...х» —
Ілюстрація тому:
... міняється на ...

2. Наведіть приклади слів, що ілюструють цю норму.

3. Поясніть вживання сполучника і та прийменника в у тексті.

61. Прочитайте строфу з «Веселого алфавіту», замість крапок вставте потрібне слово. Про яку норму вимови йдеться у тексті? Наведіть і запишіть приклади слів, що ілюструють цю норму.

Е та И — веселі сестри,
Нерозлучні ми завжди,
І не сваримось ніколи,
І не маємо біди,
Якщо ... над нами,
Е та И чіткі, ясні,
А якщо його немає
Поспішає ... до ...

62. Прочитайте подані слова, зважаючи на вимову звуків, позначених виокремленими літерами. Сформулюйте норми, за якими ви їх вимовляєте.

Кров, любов, норов, лев, посів, реактив, острів, інфінітив, футбол, фортуна, фільтр, флейта, фрагмент, фтор, графин, коефіцієнт, фосфати, філософ, фотограф, хвально, хворобостійкий, хвостатий, нехворощ, захворіти, схвалити.

63. Прочитайте слова, визначте, якою спільною нормою вимови їх об'єднано у групи. Які ще норми вимови властиві виокремленим словам?

Хлібороб, *правдолюб*, погріб, *гребти*, хлібчик, голубка;
вантаж, рубіж, сторож, книжка, діжка, стежка, *читач*, прохач, родичка, качка, ківш, *суміш*, ромашка;
землекоп, гороскоп, шлюпка, кріпкий, сором, чорнозем, сімсот, земляк, тариф, параграф, торф'яний, *розшифрувати*;
бігти, робітник, білий, піти, пішки, відверто, візерунок, фіолетовий, міркувати, міра, мізерний.

64. Прочитайте, визначте, які орфоепічні (ортоепічні) норми ілюструють подані слова.

1. Джерельце	дзвіниця	віджени
джем	дзвонар	надзвуковий
пораджу	дзвоник	
саджу	подзенькують	
2. газ	газдиня	аґрус
Ганна	ґанок	ґрасувати
гаразд	ґвалт	ґринджоли
гудок	гудзик	ґречний

Це треба знати! Якщо не розрізняти вимови дзвінких і глухих звуків, то можна плутати різні за змістом слова.

65. Прочитайте рубрику «Це треба знати», підтвердіть цю думку прикладами слів (наприклад: *двір* — *твір*) або цілими фразами.

66. Прочитайте вірш Б. Олійника «Сиве сонце моє», з'ясуйте, яку вимову має звук **р**.

Рід наш — з кореня верби,
Не шукай древніше знаті:
На фамільному гербі
Ми карбуем вічне:
«Мати».

В чорнім горі і журі
Віру нашу не підтяти:
Умирають матері,
Та не вмре ніколи
Мати!

*Озвучуємо вивчене
напам'ять*

67. Пригадайте вірш Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати», розкажіть його і з'ясуйте, яку норму вимови шиплячих звуків він ілюструє.

68. Прочитайте строфу вірша М. Рильського «Дощова трилогія», визначте, які норми вимови ілюструє вона.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

То стрічались, то розминались,
Розлучились на розтоках міст,
Наші долі різно колихались,
Як на двох деревах різний лист.

69. Прочитайте, з'ясуйте, яку вимову мають приголосні **д, т, з, с, н, л, ц**.

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орди, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.

Т. Шевченко. «Тарасова ніч»

70. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, порівняйте написання з вимовою, запишіть звукосполуки і як їх треба вимовляти (за зразком).

Радишся   [ра́ди^ес':а]; [ш] + [с] → [с':]
вибачся
держишся
не мучся
зважся
брудниться
нудиться

71. Прочитайте прислів'я відповідно до орфоепічних (ортоепічних) норм, замість крапок вставте потрібне за змістом слово. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

З ледарем поведешся — горя ... .
На годину спізналася — за рік не ... .
Бідному з багатим судиться, то краще в морі ... .
Не плюй в криницю, знадобиться води ... .
Хто сміється, тому не ... .

72. 1. Прочитайте прислів'я, поставте слова, що в дужках, у потрібній формі. Проаналізуйте вимову цих слів, запишіть словосполуки, які змінюються у вимові.

Такий добрий, що в (ложка) води втопив би.
Кожній (свашка) по (ковбаска).
На чужій (сторонька) поклонися і (вороночка).
З миру по (нитка) — голому сорочка.
Зав'яз пазурець — і (пташка) кінець.

2. Наведіть приклади подібних слів.

Хто швидше?

73. Утворіть від наведених слів нові, що відповідають на запитання *який?*, схарактеризуйте в них звукове явище, зіставте вимову і позначення на письмі груп приголосних. Новоутворені слова поєднайте з іншими за змістом.

Кількість, якість, область, тиждень, дилетант, очистити, виїздити, швидкість, захистити, контраст, кореспондент, кістка.

74. Читаючи, випишіть слова іншомовного походження, переділіть їх на групи за нормами вимови. Сформулюйте орфоепічні (ортоепічні) правила стосовно кожної групи, добираючи свої приклади.

Інформація (від лат. *informatio* — роз'яснення) — фундаментальне поняття теорії інформації. Останнім часом широко використовують в усіх галузях науки, зокрема філософії, психології, соціології, педагогіці, лінгвістиці. Поняття інформація набуло багатозначності, тож інтерпретують його залежно від сфери вживання. У широкому розумінні інформація — це зміст процесу відображення. На різних рівнях організації матерії відображення і його змістова частина інформації мають свою специфіку, яка залежить від характеру та обставин взаємодії об'єктів (*Короткий психологічний словник*).

Пригадуємо терміни

75. Запишіть іншомовні терміни, пов'язані з окремими навчальними дисциплінами (математикою, географією, історією тощо), з'ясуйте особливості їх вимови.

Слухаємо й аналізуємо

76. Подивіться і уважно послухайте одне з телевізійних висилань (телепередачу) і продовжіть поданий нижче текст.

Однією з проблем українського мовлення є неправильна вимова голосних та приголосних звуків. Із спостереження за мовленням у телевізійних засобах масової інформації виявлено такі типові помилки: ... .

Милозвучність мови

77. I. Прочитайте текст; читаючи, виберіть із дужок потрібний сполучник, обґрунтуйте свій вибір. Доберіть заголовок до тексту.

Термін **екологія**, який порівняно недавно функціонував лише (в, у) природознавстві (як назва біологічної науки, що досліджує взаємини між організмами та довкіллям), сьогодні розширив своє первісне значення, увійшовши (у, в) сферу багатьох інших наук. (В, у) науковому обігу закріпилося словосполучення **екологія культури, екологія рослин, соціальна екологія, екологія душі** та ін. Витворилося чимало словосполучень із похідним прикметником **екологічний** (-а, -е, -і): **безпека, етика, журнал, інформація**... Словотвірне гніздо постійно поповнюється (**екологізація, еколог, екосфера**...), що зумовлено, з одного боку, потребою виокремити (і, й) назвати реалії життя, які повсякчасно виникають у нашому житті, з іншого — (і, й) це найважливіше — приходить усвідомлення: ці реалії треба вивчати, зважаючи не лише на її біологічну, а (і, й) на соціальну сутність і на зв'язок між усім іншим, що її оточує. (І, й) йдеться не лише про певні «санітарні» заходи. А вже людина живе не просто (у, в) природі чи соціумі, а (в, у) ціннісно-змістовому універсумі, який складався (в, у)продовж століть.

Орфоепічна (ортоепічна) норма

(І, в) такому сенсі словосполучення **екологія мови** має право функціонувати як мовознавчий термін. Семантично спорідненим є широкоживаний вислів **культура мови (мовлення)**, але семантичне поле першого є набагато ширшим.

Йдеться не лише про дотримання мовних норм чи про вищий рівень, який визначає культура мови, — майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети (й, і) обставин спілкування, йдеться, наприклад, про збереження рівноваги між літературним різновидом національної мови та її територіальними діалектами, про визначення статусу суржику, йдеться про взаємини державної мови з мовами інших національностей, що живуть (в, у) Україні. Отже, одне зі значень цього терміна — **наука про мову** як середовище, що забезпечує повноцінне життя і розвиток народу, нації, особистості, виступає об'єднувачим чинником збереження державності (О. Сербенська).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Запишіть словосполучення із похідним прикметником *екологічний*, продовжіть цей ряд.

2. Поповніть новими словами словотвірне гніздо *екологія*.

3. Перекажіть текст, дотримуючись норм милозвучності.

4. Розкрийте значення терміна «екологія мови».

5. Поясніть значення слів *соціум*, *універсум*, доберіть до них синоніми.

78. I. Прочитайте поданий теоретичний матеріал про звукові повтори та уривки віршів і порівняйте їхні звукові «малюнки».

Таблиця № 19

1. Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти!
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну...
Т. Шевченко
2. Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину.
В. Забаштанський
3. Сипле, стелить сад самотній
Сірий смуток — срібний сніг, —
Сумно стогне сонний струмінь,
Серце слуха скорбний сміх.
Серед саду страх сіріє,
Сад солодкий спокій снить, —
Сонно сипляться сніжинки,
Струмінь стомлено сичить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, —
Стиха сипляться сніжинки —
Спить самотній сад...
П. Столярчук
4. Осінний день, осінний день, осінний!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама.
Л. Костенко

II. Виконайте завдання за текстами.

1. У яких прикладах відтворено душевний стан людини, а в яких — стан природи?
2. З якою метою кожен автор використовує повторення однакових звуків?
3. Який стилістичний засіб підсилення виразності мовлення використовує кожен автор?
4. Наведіть приклади звукових повторів у художньому стилі мовлення.

Самооцінювання знань

1. Переділіть слова на групи за нормами вимови, сформулюйте орфоепічні (ортоепічні) норми щодо кожної групи.

Підзахисний, Мюнхен, мишці, відсів, віддзеркалити, бюджет, у діжці, на гармошці, віддзьобувати, відштовхнути, п'єдестал, внучці, відцуратися, ін'єкція, кішці.

2. З поданих варіантів вимови звуків виберіть ті, що відповідають вимовним нормам, сформулюйте їх, запишіть слова відповідними групами.

Ле[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]ко, ле[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]ше, поле[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]кість, поле[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]шити, во[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]ко, кі[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]ті, збере[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]ти, мор[$\frac{\text{X}}{\text{r}}$]нути.

Наголос. Основні правила наголошування слів

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

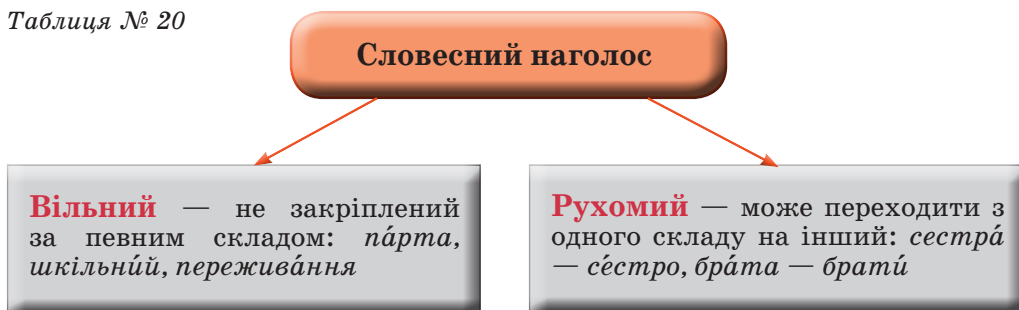
Наголос — це виокремлення посиленням голосу частини мовного потоку.

Розрізняють наголос *словесний* і *логічний*.

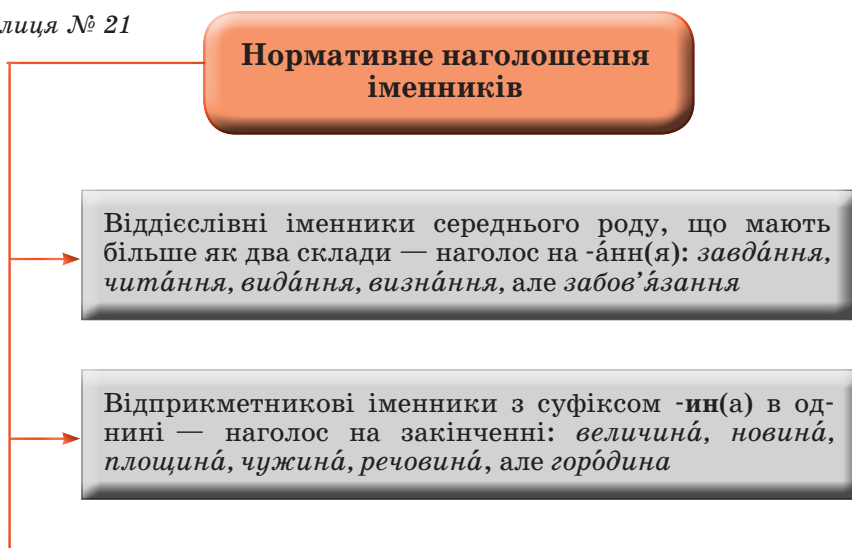
Словесний наголос — виокремлення складу у слові. Він завжди падає на голосний звук.

Логічний наголос — виокремлення слова чи такту, які несуть у висловленні значеннєве навантаження.

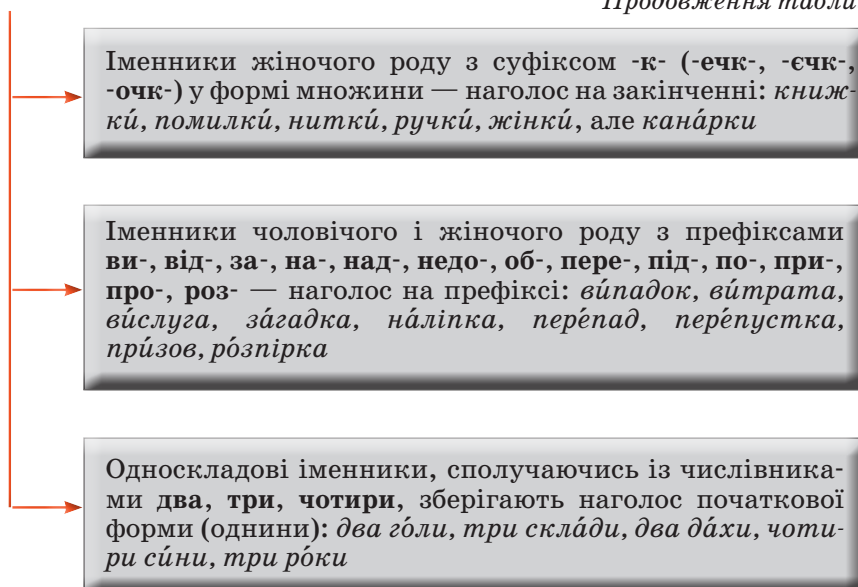
Таблиця № 20

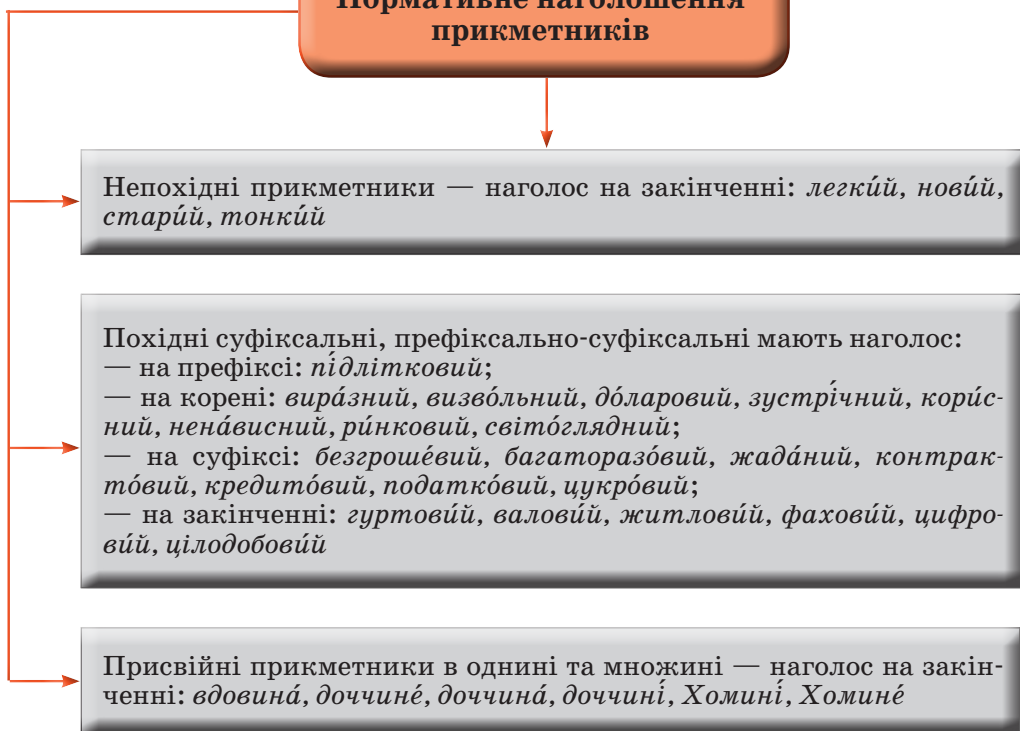
Таблиця № 21

Продовження таблиці № 21 на с. 61

**Нормативне наголошення
прикметників**

Таблиця № 23

**Нормативне наголошення
дієслів**

Двоскладові інфінітиви з нульовим суфіксом (основа на приголосний) — наголос на **-ти**: *вєстí, брєстí, нєстí, мєстí, вєзтí*, але *бíти, мíти, тлíти*

Двоскладові дієслівні форми першої особи однини теперішнього часу — наголос на закінченні: *ношú, ходжú, пишú, кажú*

Двоскладові родові дієслівні форми минулого часу — наголос на закінченні: *булá, булó, булí, вєзялá, вєзялí*

Префіксальні інфінітиви на **-вісти** мають подвійний наголос: *розповістí, доповістí, відповістí*

Склади у дієслівних закінченнях — **єт-**, **єм-** не наголошують: *перéйдємó, перéйдєтé, сміємóся, смієтéся*

Запам'ятайте! Бúдєш, бúдє.

Таблиця № 24

**Нормативне наголошення
прислівників**

Префіксальні прислівники мають наголос:

- на префіксі: *б^удь-де, в^рóзтіч, кáзна-як, нáвзнак, нáвіч;*
- на корені: *в^ідтóді, напóкáz*

Префіксально-суфіксальні прислівники — наголос:

- на префіксі: *зóзла, нáмертво, нáчисто, донéсхочу;*
- на корені: *допíзна, завíдна, завvíшки, по-мóєму, зсерéдини;*
- на суфіксі: *заразóм, завчасóу, поблизу́, по-старóму*

Прислівники **суфіксальної будови** — наголос:

- на корені: *глі́боко, дéшево, пéредом, рáзом;*
- на суфіксі: *гуртóм, урочíсто, цілкóм*

Прислівники, утворені **способом складання**, — наголос на сполучному голосному: *воднóраз, воднóчас, насáмкінець*

Таблиця № 25

Наголошення числівників

У кількісних числівниках на позначення одиниць другого десятка — наголос на словотворчій частині **-на-**: *одина́дцять, двана́дцять, чотирна́дцять.*

У непрямих відмінках ці числівники наголошуємо по-різному залежно від закінчення: *одина́дцяти й одинадцятьо́х (учнів), чотирна́дцяти й чотирнадцятьо́м (учням)*

У складних числівниках на позначення десятків наголос падає на останній склад: *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т.*

У непрямих відмінках наголос також падає на останній склад: *шістдеся́ті, шістдесятьо́м, шістдесятьо́х*

Запам'ятайте! Наголос у числівниках: **одін, одна, одне, одні** у відмінкових формах однини і множини:

одін, **одно**́б, **одно**́му, **одні**́м, (на) **одно**́му;

одна́, **одні**́ї, **одні**́й, **одні**́єю, (на) **одні**́й;

одно́, **одно**́го, **одно**́му, **одні**́м, (на) **одно**́му;

одні́, **одні**́х, **одні**́м, **одні**́ми, (на) **одні**́х,

але

всі до **о**дного, одне до **о**дного, один за **о**дним, ні **о**дного, ні **о**дному, **о**дно **о**дне, **о**дні **о**дних тощо.

Таблиця № 26

Наголошення займенників

Займенники *той, цей* у відмінкових формах мають неоднаковий наголос:

— якщо займенник, сполучаючись із прийменником, виконує роль іменника, то наголошуємо перший склад: *не без то́го; ні з то́го ні з сьо́го; не від то́го; на цьо́му закінчуємо; з цьо́го впливає;*

— якщо займенник виступає у функції прикметникового означення, то наголошуємо закінчення: *з тогó місця, від тогó села, на цьому́ столі, від цьогó часу, в цьому́ інституті*

У неозначених займенниках, у складі яких є частки *абі, де, ка́зна, хто́зна*, наголос на цих частках:

абі́хто, абі́кого, абі́кому;

абі́який, абі́якого, абі́якому;

ка́зна-хто, ка́зна-кого, ка́зна-кому;

хто́зна-що, хто́зна-чого, хто́зна-чому

У неозначених займенниках з часткою *не́будь* — наголос на ній: *хто-не́будь, якого-не́будь, кому-не́будь*

Завжди наголос падає на частку *будь* у займенниках: *бу́дь-хто, бу́дь-чий, який-бу́дь*

У відмінкових формах питальних займенників *котрій, котра́, котре́* — наголос на закінченні: *котро́го, котро́му, котри́м, котро́ї, котри́й, котро́ю*

§ 7. Слово- і форморозрізнювальний наголос

Функціонує низка слів, що змінюють своє значення залежно від того, куди падає наголос. Наприклад:

ві́года — користь: *спільна ві́года*;

ви́года — зручність: *квартира з усіма ви́годами*;

прошу́ — звертатися з проханням: *прошу́ допомоги*; **про́шу** — запрошувати (форма ввічливості) — *про́шу*, сідайте!

Наголос може розрізняти граматичні форми слів: **книжкі́** — називний відмінок множини, **кни́жки** — родовий відмінок однини.

Найактивніше форморозрізнювальна функція наголосу проявляється у видових парах дієслів: *відкلی́кати* — *відкликáти*, *нарі́зати* — *наріза́ти*.

Варіантні форми наголошення в орудному та місцевому відмінках мають такі іменники:

го́стями, гістьми́; на го́стях;

чобітьми́, чоботами; у чоботах, у чоботях;

двері́ми, двері́ма.

Односкладові іменники II відміни в родовому відмінку однини, змінюючи закінчення, змінюють і наголос: *стола́* — *сто́лу*; *моста́* — *мо́сту*; *двора́* — *дво́ру*; *паркана́* — *паркáну*; *плота́* — *плóту*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

 79. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки.

Наголос входить до поняття акцентуаційної норми, яку вважаємо фонетико-ортоепічною. Теперішня система наголошення має давню історичну мотивацію, тому через неможливість пояснити сучасними фонетико-морфологічними законами справляє враження чогось дуже «примхливого» і почасти несистемного. По-над те, що деякі мови мають чітко «прописаний» наголос: французька, вірменська, перська, турецька — на останньому складі, польська — на передостанньому; переважно на другому складі від кінця — в італійській, іспанській, румунській мовах; здебільшого перший склад наголошують в англійській, переважно кореневий наголос у німецькій. І український наголос також має свою систему. Він реалізується в акцентних типах різних частин мови, що зумовлено їхньою морфемною будовою, змінами звуків у потоці мовлення і складоподілом. Для нас важливі функційно-практичні характеристики наголосу, що беруть участь у розрізненні лексичних і граматичних значень слова, у виразності й нормативності наголошення (*І. Фаріон*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що нового ви дізналися з тексту?

2. Чому вважають, що український наголос «примхливий»?

3. Які функції виконує наголос?

4. Що означає слово «акцентний»?

III. Перекажіть текст, доповнюючи іншою інформацією про наголос.

 80. Перепишіть поезію, позначте наголос у словах. Прочитайте. Зверніть увагу на наголошення виокремлених слів. Визначений наголос перевірте за орфографічним (ортографічним) словником.

Матері

В хаті сонячній промінь **косо**

На долівку ляга з вікна ...

Твої чорні шовкові **коси**

83. Перепишіть, позначте наголос, з'ясуйте, якими особливостями наголосу об'єднано у групи прикметники.

Кавовий, фірмовий, ринковий, меблевий, ненависний, стовідсотковий, зустрічний, виразний;

безстроковий, дворазовий, жаданий, кредитовий, мармуровий, профспілковий, ярмарковий;

їстівний, цілодобовий, чарівний, мовчазний, судовий, льодяний, безгрошовий, валовий, центровий.

84. I. Вимовте пари слів, які однакові за звуковим вираженням. З'ясуйте лексичне значення кожного слова залежно від наголосу.

За́мок (фортеця) — замо́к (пристрій для замикання);

о́рган (...) — орга́н (...);

за́клад (...) — закла́д (...);

по́діл (...) — поді́л (...);

ви́года (...) — виго́да (...);

я́кось (...) — яко́сь (...);

ба́тьківщина (...) — батьківщи́на (...).

II. 1. Яку функцію виконує наголос у цих словах?

2. Наведіть іще приклади подібних слів. Із двома з них складіть речення.

85. До поданих дієслів доберіть дієслова недокожаного виду, запишіть, поставте наголос. З'ясуйте, яку функцію виконує наголос у цих словах.

Вікликати, висипати, нарізати, підсипати, приміряти, скликати, розсипати.

Кумедна ситуація

86. 1. Прочитайте, що треба змінити, аби забезпечити адекватне спілкування.

— Пані, платіть за проїзд, — кинув водій навздогін добродійці, що хутко прошмигнула повз нього в глиб салону.

— Зараз заплачу, — відповіла пасажирка.

Водій, усміхнувшись, докинув: «Плакати не треба. Треба платити».

2. Замініть у слові **пла́кати** наголос, яке слово буде?

Запам'ятайте! Значення означальних займенників розрізняємо за допомогою наголосу:

— *са́мого, са́мої, са́мому, са́мій, са́му, са́мим, са́мою, са́мі, са́мих, са́мими* — з таким наголосом функціонують займенники, які позначають час, місце, підсилюють ступінь найвищої ознаки: *той са́мий день*;

— *само́го, само́ї, само́му, самі́й, саму́, самі́м, само́ю, самі́ (самі́), самі́х, самі́ми* — ці займенники позначають особу, предмет, що є об'єктом дії, яка виконує щось особисто, діє окремо: *само́му прийшло́сь їхати, самі́ повинні́ це зробити*.

87. Прочитавши рубрику «Запам'ятайте!», перепишіть, поставте наголоси у фразеологізмах.

У саме серце, до самої смерті, у ту саму хвилину, по самі вуха, боротися з самим собою, перемагати самого себе, у самий раз, в самому соку, з самого малечку, одна й та сама, того ж самого дня.

Орфографічна (ортографічна) норма

§ 8. Орфограма (ортограма). Орфографічна (ортографічна) помилка. Принципи української орфографії

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

*Повторення
вивченого*

Орфографія (ортографія) — розділ мовознавства, що встановлює та вивчає правила передання звукового мовлення на письмі.

Як і кожний розділ мовознавства, орфографія оперує певними термінами. Такими є: орфограма, орфографічне правило, орфографічні норми, принципи орфографії.

Орфограма (ортограма) — це написання, яке відповідає певному орфографічному правилу.

Типи орфограм

Таблиця № 27

Літерні — пов'язані з написанням певної літери: вживання знака м'якшення тощо

Нелітерні — апостроф, дефіс, написання слів разом, окремо

Орфографічне (ортографічне) правило — стисла чітка рекомендація для певного написання як зразкового.

В українському письмі вживають за відповідними орфографічними правилами такі орфограми: апостроф, знак м'якшення, велика літера; слова пишемо окремо, разом, через дефіс; діють правила написання слів іншомовного походження, прізвищ і географічних назв, правила перенесення слів із рядка на рядок, правила скорочення слів тощо.

Сукупність орфографічних правил, що забезпечує єдність передання усного мовлення в писемній формі, називають **орфографічними нормами**.

Чинні в сучасній українській літературній мові орфографічні норми зафіксовано в «Українському правописі» — кодексі української орфографії та «Орфографічному словнику».

Орфографічна (ортографічна) помилка — неправильність написання слова.

Орфографічна (ортографічна) норма

Принципи української орфографії (ортографії)

Принципи (від лат. *principium*) — те, що є основою теорії певної науки. **Принцип правопису** становить основу правописної системи мови.

В основу української орфографії покладено два **принципи: фонетичний і морфологічний**. Крім того, особливу функцію виконують **історичний** (традиційний) та **значеннєвий** (семантико-диференційний) принципи.

Принцип	Коротка характеристика	Конкретний випадок	Приклад
Фонетичний	Написання слів ґрунтується на врахуванні їх літературно-нормативного звучання. За цією умовою встановлюється відповідність між літерами та їх звуковими значеннями	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наголошені й ненаголошені [a], [y], [i] та [o], крім випадку перед наголошеним складом з [y]. 2. Написання <i>i</i> в новоутворених закритих складах. 3. Написання <i>o, e</i> після літер на позначення шиплячих приголосних. 4. Літера <i>a</i> на місці етимологічного [o] перед складом з наголошеним [a]. 5. Чергування приголосних. 6. Написання суфіксів, які утворилися внаслідок фонетичних перетворень. 7. Спрощення груп приголосних. 8. Префікс <i>c-</i> перед <i>к, п, т, ф, х</i>. 9. Подовження приголосних. 	<p><i>Двѣри, кнїжка</i></p> <p><i>Стїл, осїнь</i></p> <p><i>Шостий — шести, чотири — четвертий</i></p> <p><i>Гарячий, допомагати</i></p> <p><i>Нога — нїжка — на нозї</i></p> <p><i>Юнацький, козаччина</i></p> <p><i>Пїзній, тижневий</i></p> <p><i>Скочити, стихати</i></p> <p><i>Знання, вчення</i></p>
Морфологічний	Однакове написання морфем навіть за умови різного звучання у формах цього слова або в споріднених словах	<ol style="list-style-type: none"> 1. Написання [e] та [u] на позначення ненаголошених <i>e</i> та <i>u, o</i> перед постійно наголошеним [y]. 2. Написання літер, що позначають глухі приголосні у позиції перед дзвінкими, а також дзвінкий [z] перед глухими. 3. Префікс <i>з-</i> перед глухими, крім <i>к, п, т, ф, х</i>. 4. Префікс <i>роз-, без-</i> перед шиплячими. 5. Дієслівні форми на <i>-шся, -ться</i>. 6. Подвоєння літер на межі різних значущих частин слова 	<p><i>Стѣпи, живемо, зозуля, тому</i></p> <p><i>Боротьба, вогко</i></p> <p><i>Зсадити, зшити</i></p> <p><i>Розжувати, безчестя</i></p> <p><i>Намагаєшся, збігаються</i></p> <p><i>Вїддїл, осїнній</i></p>

Принцип	Коротка характеристика	Конкретний випадок	Приклад
Історичний (традиційний)	Деякі сучасні написання не пояснюються ні вимовою, ні граматичною будовою, тобто ці слова передаються на письмі традиційно	1. Написання літер я, ю, є, ї на позначення двох звуків. 2. Написання слів з ненаголошеними голосними [e], [u], [o] , що не перевіряються наголосом. 3. Написання літери щ на позначення звуків [ш] і [ч] . 4. Подвоєння літер у словах іншомовного походження	<i>Ясен, в'юнкий, єдність, їжак</i> <i>Левада, кишеня, лимон, лопух, комин</i> <i>Щастя, щедрість</i> <i>Мадонна, ванна, Мекка</i>
Значеннєвий (семантико-диференційний)	Відбувається розрізнення лексичних значень слів у процесі їх написання	1. Написання власних і загальних назв (велика — мала літера). 2. Написання слів і прийменниково-іменикових конструкцій та часток не, ні із повнозначними словами (разом — окремо). 3. Написання складних слів і словосполучень (разом — окремо). 4. Лексичне переусвідомлення слова	<i>Щука</i> (казковий персонаж) — <i>щука</i> (риба), <i>старе</i> — приміщення — <i>село Старе</i> <i>З гори і згори, про те і проте, що б і щоб, не має і немає</i> <i>Тяжкопоранений і тяжко поранений</i> <i>Богатир</i> (сильний) і <i>багатир</i> (багатий)

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

 92. І. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Що нового ви дізналися про український правопис?

Фундатором правопису ХХ століття був Іван Огієнко (1882–1972 рр.) — учений-енциклопедист, поет, сфера його ґрунтовних наукових досліджень охоплювала якнайширший спектр мовознавчих, літературознавчих, релігійних та культурологічних проблем — тобто це огієнкіана із понад тисячею бібліографічних позицій. Мабуть, Огієнкові «*Найголовніші правила українського правопису*» (1918 р.) символічні, бо тільки сприймаючи мову як «вираз національної психіки» і як «душу кожної національності», можна було обґрунтовано формувати її зовнішню оболонку, образно кажучи, **одяг**, що припасований до її внутрішньої природи. Саме з огляду на такі засади Івану Огієнкові поталанило, по-перше, використавши найкращі традиції наявних правописних напрямів, закласти підґрунтя орфографічної системи, яка відображає найголовніші особливості фонетики і граматики мови українців; по-друге, відхилити низку сумнівних пропозицій щодо реформи української графіки; по-третє, вперше в історії української літературної мови на переважній частині України впровадити єдині загальнообов'язкові правописні норми (з посібника).

Орфографічна (ортографічна) норма

II. 1. Поясніть, як ви розумієте вислів: «Мова — душа кожної національності».

2. Підготуйте розповідь про Івана Огієнка.

3. Підготуйте конспект у науковому стилі «Український правопис», скориставшись такою літературою:

— Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. Потебні, Ін-т укр. мови. — К.: Наукова думка, 2007.

— Фаріон І. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. — Львів: Свічадо, 2004.

93. Заповніть таблицю основних літерних і нелітерних орфограм (ортограм) української мови. Скористайтеся «Українським правописом».

Орфограми (ортограми)	Приклади
Написання слів разом, окремо, через дефіс	
	Президент України, День учителя, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова
Написання префіксів <i>при-, пре-, прі-</i>	
	Об'єднати, Лук'ян, святковий, п'ятий
	Телеграма, брутто, нетто, ванна, клас
Подвоєні літери для позначення на письмі збігу однакових приголосних на межі значущих частин слова	

94. I. Прочитайте теоретичний матеріал «Принципи української орфографії (ортографії)» і визначте принципи написання поданих нижче слів.

1. Спитати, сфотографувати, стиха, схилитися, спитати.

2. Земля, високий, розумний.

3. Французький, товариський, чумацький.

4. Єдиний, воз'єднати, їхати, альянс.

5. Вивчити напам'ять — подарунок на пам'ять, орел — орел, працювати по-новому — по новому шляху.

6. На річці, книжці, голубка, крилато.

II. Запишіть власні приклади слів, що ілюструють принципи української орфографії.

§ 9. Ненаголошені *е, и*
в корені слова

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення
вивченого

Ненаголошені
е, и

Таблиця № 28

У складах із ненаголошеними *е, и* пишемо ту саму літеру, що й під наголосом: *велікий*, бо *вєлич*, *ширóкий*, бо *ші́роко*

У словах із постійним наголосом ненаголошені *е, и* перевіряємо за словником: *лева́да*, *кише́ня*

е завжди
пишемо

и пишемо

У групах *-ере-*, *-еле-*: *де́рево*,
зе́лень

У групах *-ри*, *-ли-* між
приголосними у відкритих
складах: *бри́їти*,
гримі́ти

У суфіксах *-ен-*, *-енк-*, *-еньк-*,
-ер(о), *-есеньк-*, *-ечк-*, *-тель*:
дорúчений, *Юхі́менко*,
ру́ченька

але

дри́мати, *злі́мати*,
три́цати, *дри́мота*

Зі зміною слова, *е* випадає:
бе́резень, бо *березня*,
хло́пець, бо *хлопця*

У коренях дієслів, перед
наголошеним суфіксом *а*:
стира́ти, *вмира́ти*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

95. Випишіть з вірша слова з ненаголошеними **е, и**, поясніть їх правопис.

Вітер в гаї не гуляє —
 Вночі спочиває;
 Прокинеться — тихесенько
 В осоки питає:
 — Хто се, хто се по сім боці
 Чеше косу? Хто се?
 Хто се, хто се по тім боці
 Рве на собі коси?
 Хто се, хто се? — тихесенько
 Спитає — повіє
 Та й задріма, поки неба
 Край зачервоніє.

Т. Шевченко

96. Прочитайте теоретичний матеріал, спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть, за якими правилами ви написали слова.

Ш(и, е)рокий, с(е, и)р(и, е)д, кл(е, и)котіти, к(и, е)шеня, малес(и, е)нький, справ(и, е)дливий, кр(и, е)шити, тр(и, е)вога, тр(и, е)мати, книж(и, е)чка, виховат(е, и)ль, н(и, е)су, д(е, и)ржу, б(и, е)р(и, е)гиня, бр(и, е)ніти, зд(и, е)рати, тижд(и, е)нь, л(и, е)вада, м(и, е)нулий, тр(и, е)вати, тр(и, е)нування, пш(и, е)ниця, п(и, е)ріг.

§ 10. Позначення м'якості приголосних звуків на письмі

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Найуживанішим графічним знаком для позначення на письмі м'яких приголосних звуків є **знак м'якшення (ь)**. Це єдина літера української абетки, що самостійно не позначає звука. Знак м'якшення завжди вживають після букв, що позначають приголосні звуки.

ь пишуть	ь не пишуть
1. Після літер д, т, з, с, ц, л, н у кінці слова для позначення їхньої м'якості (<i>молодь, юність, сидять, десь, паморозь, швець, земель, кінь</i>) та всередині слів перед буквами, що позначають тверді приголосні звуки (<i>близько, восьмий, батько, донька</i>).	1. Після букв, що позначають губні та шиплячі звуки (б, п, в, м, ф, ж, ч, ш): <i>любов, голуб, сім, розкіш, ріж, нічка, турбуєшся</i> .
2. Усередині слів після літер на позначення м'яких приголосних перед о : <i>льон, сьомий, тьохкати, п'ятьох</i> .	2. Після літери р у кінці складу і слова: <i>бібліотекар, буквар, тепер, календар, чотирма, перевір</i> .

3. У прикметникових суфіксах -ськ- , -цьк- , -зьк- : <i>український, київський, козацький, французький</i> .	3. Між двома однаковими літерами, що позначають м'які подовжені приголосні: <i>знання, зілля, навчання, стаття</i> .
4. Після букви н у суфіксах -еньк- , -оньк- , -есеньк- , -ісіньк- , -юсіньк- : <i>серденько, калинонька, тихесенький, ріднюсінький, свіжісінький</i> .	4. Між двома літерами на позначення м'яких приголосних звуків — м'якість першого з них зумовлена впливом наступного м'якого приголосного: <i>кузня, гордість, майбутнє, кінця</i> .
5. У буквосполученнях льц , ньц , ньч , льч , що походять із льк , ньк : <i>Гальці, Гальчин</i> (із Галька), <i>неньці, неньчин</i> (із ненька).	5. У буквосполученнях лц , нц , лч , нч , які походять із лк , нк : <i>рибалці, рибалчин</i> (із рибалка), <i>матінці, матінчин</i> (із матінка).
6. У середині слова після букви л перед буквами, що позначають м'які приголосні звуки: <i>сільський, Ользі, ковальський, пальці, їдальня</i> .	6. Після букви н перед шиплячими та суфіксами -ськ- , -ств- : <i>тонший, Уманщина, кінчик, громадянство</i> .
7. Перед суфіксом -ся після літери т у третій особі однини і множини дієслів дійсного і наказового способу: <i>зустрічається, зупиняється, по-сунься</i> .	7. Після літери л у суфіксах -алн- , -илн- : <i>держално, ціпилно</i> (але <i>держальце</i>).
	8. У прізвищах після літер д , т , н перед суфіксами -чук- , -ченк- , -чишин- : <i>Радчук, Радченко, Гринчишин</i> .
	9. На межі частин складних числівників: <i>п'ятнадцять, шістдесят, дев'ятсот</i> .

Запам'ятайте! Знака м'якшення не пишемо у словах *боязкий, в'язкий, ковзкий, плаский, різкий* та похідних від них словах, бо **-зк-**, **-ск-** у цих словах не суфікси.

§ 11. Апостроф

Апостроф — орфограма не літерна, це графічний знак, який вживають на письмі для позначення роздільної вимови попередніх твердих приголосних і наступних звукосполучень [йа], [йу], [йе], [йі]. Ці звукосполучення позначаємо на письмі літерами **я**, **ю**, **є**, **ї** — саме перед цими буквами і тільки перед ними ставимо апостроф.

Апостроф ставимо	Апострофа не ставимо
<p>Перед літерами я, ю, є, ї:</p> <p>1) після букв, що позначають губні тверді приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф], якщо перед ними немає приголосного (крім р), який належав би до кореня: <i>п'ять, в'ялий, рум'яний, солов'їний, торф'яний, розв'язати</i>;</p> <p>2) після р в кінці складу ([р] — завжди твердий): <i>довір'я, міжгір'я, матір'ю</i>;</p> <p>3) після букви к у словах: <i>Лук'ян, Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янівка</i>;</p> <p>4) після префіксів, що закінчуються буквою на позначення приголосного звука: <i>з'їхати, з'явитися, об'єднати, роз'яснити, під'їжджати</i>;</p> <p>5) на межі частин складних слів після букв, що позначають тверді приголосні звуки: <i>пів'яблука, дит'ясла</i>.</p>	<p>Перед літерами я, ю, є, ї:</p> <p>1) після букв б, п, в, м, ф, які позначають тверді губні приголосні, якщо перед ними стоїть інший (крім р) приголосний, що належить до кореня: <i>святкувати, Святослав, духмяний, медвяний</i> (але <i>верб'я, черв'як, верф'ю</i>);</p> <p>2) після букви р, що позначає м'який приголосний на початку слова чи всередині складу: <i>буря, ряд, борються, порятунок</i>.</p>

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

- **97.** Прочитайте текст, підберіть заголовок. Перепишіть, підкресліть прямою лінією літери, що позначають м'які приголосні звуки, а ті, що позначають їхню м'якість — хвилястою, двома лініями підкресліть літери, що позначають м'які звуки, які зумовлені впливом наступного звука на попередній.

Впевненість

Однією з рис, конче необхідних людині, є впевненість у собі. Це — особлива якість характеру особистості, що визначає загальну спрямованість всієї її діяльності та ціннісних орієнтацій і виступає як регулятор свідомості та поведінки. Впевнені в собі люди говорять спокійно, чітко, ніколи не кричать, дивляться в очі співрозмовникові й не перебивають його, дотримуються оптимальної дистанції між собою та співрозмовником. Вони вміють говорити про свої почуття та бажання, свої претензії, висловлюють власну думку, часто використовують займенник «я», вміють, якщо треба, твердо сказати «ні».

Не впевнена в собі людина намагається уникнути будь-якого самовиявлення. Вона не хоче і не може розкрити свої думки, бажання, потреби, бо це їй неприємно, або не знає, як це зробити, або взагалі вважає, що інші її не зрозуміють (*З підручника*).

- **98.** Прочитайте, запишіть групами слова за правилами вживання — невживання знака м'якшення. Усно поясніть свій поділ.

Гравець, чуйність, участь, суміш, будівельник, заводський, рибальський, український, камінь, запорізький, львівський, уманський, учительський, кавказький, Донецьк, держално, приятель, відріж, Харків, цивіль-

ний, на сходинці, неньці, ковзкий, інший, дівчинці, майбутнє, зменшення, пишеш, календар, зустрічаються, Донченко, помиляєшся, сімсот, утрьох.

99. За поданими зразками утворіть і запишіть різні форми слів, з'ясуйте вживання чи невживання у них знака м'якшення.

Земля — *земель*; будівля, пісня, їдальня, шабля, штольня;
об'єднання — *об'єднань*; значення, приладдя, приміщення, управління, відкриття, рішення, спостереження;

діти — *дітьми*; люди, чоботи, ворота, гроші, сани, вила;
читати — *читаєш, читають*; писати, зупинятися, стримувати, підбирати;

круча — *круч*; груша, каша, межа, тисяча;
кликати — *клич, кличте*; вірити, ознайомити, визволити, присунути-ся, відрізати, прокинутися, морочитися, зважитися.

100. Перепишіть, вставляючи замість крапок, де потрібно, знак м'якшення. Переділіть слова на дві групи: зі знаком м'якшення та без нього; сформулюйте правила вживання — невживання знака м'якшення.

Змен...шення, майбут...не, надаєт...ся, звітуєш..., бібліотекар..., запорожец..., юнац...кий, пил...ніс...т..., виконуєт...ся, карпатс...кий, Закарпат...тя, в ал...тан...ці, вс...ого, чотир...ох, Натал...ці, Пет...ченко, Фед...чук, іспан...ський, учител...с...кий, товарис...кий, суміш..., відправ...те, кін...чик, близ...ко, ковз...кий, пол...овий, шіст...десят..., ознайомиш...ся, т...мянний, сяд...те.

101. Перепишуючи слова, поставте, де потрібно, апостроф, з'ясуйте, чому в деяких словах його не ставимо.

Обов...язки, об...їжджати, зв...язок, св...ято, роз...яснення, легковір...я, прип...ятський, духм...яний, багатослів...я, Лук...яненко, цв...ях, верб...я, між...яр...я, пів...ящика, возз...єднаний, напів...ява, моркв...яний, торф...яний.

102. Доберіть і запишіть до поданих слів такі споріднені, в яких вживався б апостроф.

Гора, двір, хлопець, соловей, камінь, солома, трава, єднати, язик, їздити.

103. З'ясуйте, чому одні слова пишемо з апострофом, а інші без апострофа.

Сузір'я і рядок, відв'язати і відсвяткувати, Святослав і зв'язковий, буря і бур'ян, Мар'яна і морянка, тьмянний і м'який.

Хто швидше? **104.** Згадайте і назвіть слова з апострофом, якими ви послуговуєтеся під час вивчення інших дисциплін.

105. Перепишіть текст, вставте замість крапок, де потрібно, знак м'якшення або апостроф.

Новонароджена дитина повинна бути зареєстрована в органах рагсу. Така реєстрація пов...язана з присвоєн...ям дитині імені, тобто є реалізацією її права на ім...я — це право передбачає Конституція України.

Ім...я громадян України на с...огод...ні складаєт...ся з тр...ох елементів: власного імені, по бат...кові та прізвища, себто родового імені, під яким ця сім...я відома в суспіл...стві.

Орфографічна (ортографічна) норма

Бат...ки зобов...язані зареєструвати дитину негайно.

Бат...ки мают... право вибрати дитині буд...-яке ім...я, але при ц...ому все ж варто не забувати народні традиції, враховувати співзвуч...ніс...т... імені з прізвиськом та по бат...кові. Закон не забороняє називати дітей подвійним ім...ям.

Прізвисько дитини визначають... за прізвиськом бат...ків. Якщо бат...ки мают... різні прізвиська, то прізвисько дитини обирають... за згодою бат...ків. За відсутнос...ті такої згоди суперечку вирішує орган опіки та піклування (Із підручника).

Ваша
творчість

106. Напишіть розповідь у художньо-му стилі «Краса в імені твоїм», скориставшись: Вихованець І.Р. Таїна слова. — К.: Рад. шк., 1990. — С. 91—105.

§ 12. Чергування голосних звуків

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення
вивченого

Чергування — це закономірна зміна звуків у складі тієї самої морфеми.

Таблиця № 29

Типи чергувань

Фонетичні (позиційні) — зумовлені позицією звуків у споріднених чи у різних формах того самого слова: *жіти* — *ж[и^е]ття'*, *ко́жа* — *к[о^у]ж[у]*

Історичні — зумовлені змінами, що відбулися в найдавніші періоди розвитку мови:
сі́ль — *со́лі* — [і] — [о],
рука — *руці* — [к] — [ц']

Найдавніші — виникли ще в до-слов'янський період:
[о] — [а]: *допомогти* — *допомагати*;
[е] — [і]: *летіти* — *літати*;
[е] — [о]: *нести* — *носити*;
[і] — [а]: *сідати* — *садити*;
[е] — [и]: *терти* — *витирати*;
[у] — [а]: *трусити* — *трясти*;
[у] — [ов]: *кузня* — *коваль*;
[и] — [ов]: *рити* — *рови*

Давні (новіші) — їхні причини пояснює історична фонетика [о], [е] з [∅] (нулем звука):
день — *дня*, *пісок* — *піску*;
[о], [е] з [і] у відкритих/закритих складах: *ночі* — *ніч*, *осені* — *осінь*;
[е] з [о] після шиплячих та й:
вечера — *звечора*, *шестеро* — *шостий*;
[о] з [и] у сполученнях **ри**, **ли**:
кров — *кривавий*

Запам'ятайте!

1. У деяких випадках чергування [о], [е] з [і] **не відбувається**:

- у звукосполученнях [оро], [оло], [ере], [еле]: *мороз, берег, шелест*;
- у звукосполученнях [ор], [ов], [ер]: *горб, вовк, жертва*;
- у словах, у яких [о], [е] чергуються з нулем звука: *палець (пальця), ставок (ставка)*;
- у словотвірних наголошених частинах слова **воз, вод, нос, роб, ход**: *водовоз, медоносний, хлібороб*;
- у префіксі **воз-** та суфіксі **-тель**: *возвеличити, мислитель*;
- у суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -оньк-, -ечк-**: *маленький, голубонька, річечка*;
- у родовому відмінку множини іменників жіночого роду першої відміни: *підлог, будов, стель (але борід, доріг)*;
- в особових формах дієслів дійсного та наказового способів: *пишеш, читаєш, виходь*;
- у словах іншомовного походження: *чек, пілот, організатор*.

2. Після шиплячих та [й] в окремих словах може виступати [о] перед м'яким приголосним, а [е] — перед твердим приголосним: *пекучості, нащоці, жєну, чекаю, щєм, черга*;

3. Слова, що їх постійно вживаємо з [е]: *честь, челядь, щетина, щедрий, шелест, джерело, ліжечко, Марієчка*.

4. Слова, що їх постійно вживаємо з [о]: *чоловік, човгати, шолудивий, шовковиця, жовтий, бджола, його, гайок*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

107. У поданих прислів'ях і загадках до вирізнених слів доберіть такі споріднені, щоб у них відбувалися найдавніші чергування голосних звуків. Назвіть, які звуки чергуються, яка роль цих чергувань у вираженні відтінків лексичного значення (використайте матеріал теоретичного блоку).

1. Тиха вода береги **ломить**. 2. Осінь **підганяє**, зима не жде. 3. Не кажи гоп, поки не **перескочиш**. 4. Хто два зайці **гонить**, той жодного не зловить. 5. Колос повний до землі гнеться, а пустий угору **дереться**. 6. Дівка **заплетена**, а хата не **метена**. 7. Кинь ячмінь у болото — **убере** тебе в золото. 8. Гей, звідкіль ти **прилетіла**, ластівочка мила. 9. Хто знання має, той і мур **зламає**. 10. Зробив справу — **віднеси**, п'ять нових **захопи**. 11. Від народного гніву зрадник не **втече**. 12. Хто батьківщину любить, того і батьківщина **береже**. 13. Тільки **припече**, воно зразу ожива. 14. **Текло**, текло і лягло під скло. 15. Руками **впирається**, ногами **лізе**. 16. Прийшла дівка з гір, **несла** на собі сім шкір, як їх **розбирали**, всі над ними ридали. 17. Зимою **грію**, весною **прію**, літом **умираю**, восени **оживаю**. 18. Я росла в темній темниці, як зросла — взяли в світлицю. З мене **шкуру** всі **деруть**, мене **варять**, мене **труть**, пироги з мене **печуть**, відгадайте, хто ж я.

Відгадки: 13. Бджола. 14. Вода і лід. 15. Рак. 16. Цибуля. 17. Сніг. 18. Картопля.

Орфографічна (ортографічна) норма

108. Замініть подані слова так, щоб у них відбулося чергування [о], [е] з нулем звука, визначте, в якій морфемі воно наявне. Три-п'ять слів уведіть у контекст (словосполучення, речення).

Свекор, жайворонок, козел, хустка, кашель, будинок, випадок, внучок, синок, дідок, кінець, окрасць, боєць, стрілець, митець, велетень, півень, тиждень, квітень, певен, славен, кожен, жоден, подарунок.

109. Назвіть і запишіть слова, які позначають: а) часові поняття; б) птахів; за зміни яких відбувається чергування звуків [о], [е] з нулем звука.

110. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Випишіть слова: а) в яких можливе чергування [о], [е] з [і]; б) які ілюструють випадки відхилення від закономірності чергування. До слів першої групи доберіть такі, які виявляли б це чергування, схарактеризуйте його; у словах другої групи визначте, з чим пов'язане відхилення.

У просторій майстерні багато світла, сонця. Під стінами — мольберти з незавершеними роботами учнів Брюлова і його власних. Він має ще одну майстерню, де працює сам. Останнім часом він зачинається в ній і не виходить звідти з ранку до самого вечора.

З майстерні, де працюють учні, можна піднятися сходами до помешкання Брюлова, в чудову червону кімнату, де і стіни, і меблі, і гардини — червоні, де три дні тому Тарас одержав із рук своїх покровителів право на вільне життя — «вільну». Він уже звикає до всього нового, але ніяк не може примусити себе заглибитись у роботу. Як не може приборкати своє хвилювання, коли почує по сходах, що ведуть до помешкання Брюлова, його кроки або коли вчитель починає обходити учнів, розглядаючи їхні роботи і часом нещадно критикуючи.

(Л. Смілянський)

Хто швидше? **111.** Прочитайте, відгадайте загадки. З'ясуйте вживання [е], [о] після шиплячих та [й] у словах загадок і відгадок.

1. Звечора одна ходить краля чарівна. 2. Летіла тетеря не вчора — тепера, упала в лободу, шукаю — не знайду. 3. Чотири баби одно рядно тягнуть, крайчик хліба і горошок посмалений. 4. Лисий віл через болото брів. 5. Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 6. Чернець-молодець у землю пішов, червону шапочку знайшов і наверх вийшов. 7. Сам червоний, а чуб зелений. 8. Чепуруха біла чорну сорочку наділа. 9. Висока гора, шовкова трава, під золотим дахом хатка моя. 10. Без вікон, без дверей живе шестеро дітей. 11. Ноги на полі, середина на дворі, голова на столі. 12. Хто на собі хату носить? 13. Стоїть піп над водою та шелестить головою. 14. Стоїть пані у куточку в чорнім чобіточку.

Довідка: Місяць. Сонце. Вечірня зоря. Палаюча зоря. Небо, місяць, зорі. Мак. Яблуко з насінням. Цибуля. Редька. Черепаха. Очерет. Кочерга. Пшениця. Буряк.

112. 1. Вставляючи пропущені літери **е** чи **о**, переділіть подані слова на три групи: слова, у яких після шиплячих та [й] закономірно вживаємо 1) звук [е], 2) звук [о], 3) слова, у яких вживання звуків [е], [о] у названій позиції не відповідає фонетичній закономірності. Обґрунтуйте свій поділ.

Ч...столюбивий, ш...міти, ч...реш...к, ч...сати, ч...ловіцтво, ч...рно-вий, ввеч...рі, ж...ток, ж...рдина, ш...вкун, ж...рна, ч...рнетка, ж...ртовний, ч...рнецтво, ш...лестіння, ш...стиденний, ш...вковиця, ч...ломкатися, ч...мусь, ш...лудивий, щ...лепа, дж...нджик, ж...ребкування, ч...к, щ...бетання, верш...к, ж...реб'ятко, пш...ничний, й...му, звеч...ра, ч...рга, дж...рельце, ч...рниця, вч...тирьох, ч...твірка, безш...вний, гай...к, ч...ремшина, виш...нька.

2. Вставте пропущені літери, з'ясуйте вживання звуків, які позначаємо ними.

Щ...ка, щ...кою, на щ...ці; ч...ло, ч...ла, на ч...лі, ч...лу; веч...ри, веч...рами, у веч...рі, у веч...рах; бдж...ли, бдж...лами, з бдж...лою, у бдж...лі, на бдж...лах.

 113. Доберіть до поданих слів синоніми (1), антоніми (2), у корені яких вживалися б [e] чи [o] після шиплячих та [й], з'ясуйте вживання їх. З кількома синонімічними рядами та антонімічними парами складіть речення.

1. Ланіти, елегантний, золотистий, сімейний, наречений, лоб, безжальний, зникати, твердий (хліб), правдивий, тліти, вихований, порядність, кар'єризм, квартет, шушукання.

2. Грубий, неохайний, крик, скупий, добрий, ганьба, рано, зранку, з'явиться, ввічливий, дорогий, начисто, гладкий, підлий.

Самооцінювання знань Запишіть текст під диктування.

Берег дитинства

У кожного, як стверджує одна романтична сага, є два береги — од якого людина одпливає і до якого має неодмінно причалити. На цій довгій дорозі зустрічається чимало інших, не менш значних. Серед яких — берег надії, берег юності, берег любові...

І все ж, хоч би де зупинялася людина на цих почасти нетривких і мінливих берегах-пристанцях, чи, як їх іще назвав поет, «білих островах», їй неодмінно світитиме далеким вогником, оповитим щемним і невситливим спогадом отой найперший — Берег Дитинства. Хай то буде сповнена романтичних поривань молода людина, освітлений життєвою вдачею статечний митець чи припорошений сивиною дідусь, кожний по-своєму пектиме спогадами сей берег. І що далі людина відпливатиме роками, то більшатиме тяга до нього.

Земля дитинства, стежки ранньої юності... Кому не снилися вони в далеких мандрівках, хто не відчував їхнього поклику, чи чутлива душа не прагла повернутися на схил літ у чарівну казку дитинства. Усе, як казав один із філософів, скороминуще на цьому світі. Але чи так і все — пам'ять, якщо вона не полишає людини, не робить її забудькуватою, неодмінно житиме отим далеким спогадом дитинства. У нашому стрімкому повсякденні можемо чимало чого призабути, навіть номер службового телефона, випустити з пам'яті вчорашню обіцянку, згадати вже на півдорозі, що не примкнено помешкання, але чіпко триматиметься спогад, коли вперше відчув доторк дівочих губ, як спалахує духмяним рожевим цвітом біля вікна крислата яблуня, де сходить і заходить сонце...

За В. Скуратівським

§ 13. Чергування приголосних звуків

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Чергування приголосних звуків у сучасній українській мові, як і чергування голосних, зумовлене історичними змінами, що сталися в різні періоди її розвитку

Таблиця № 30

Найдавніші чергування приголосних звуків

Перше перехідне пом'якшення

[г] – [ж]: *друг — дружє, нога — ніженька*;
[к] – [ч]: *юнак — юначе, рука — рученька*;
[х] – [ш]: *пастух — пастуше, вухо — вушний*

Друге перехідне пом'якшення

[г] – [з']: *книга — книзі, у книзі*;
[к] – [ц']: *рук — руці, у руці*;
[х] – [с']: *вухо — у вусі*

Чергування у дієслівних формах:

[г] – [ж]: *могти — можу*; [д] – [дж]: *садити — саджу*;
[з] – [ж]: *мазати — мажу*; [т] – [ч]: *котити — кочу*;
[к] – [ч]: *плакати — плачу*; [с] – [ш]: *косити — кошу*;
[х] – [ш]: *колихати — колишу*;

З одним звуком чергуються два в особових формах дієслів (1-ша особа однини, 3-тя особа множини):

[б] – [бл']: *любити — люблю — люблять*;
[п] – [пл']: *купити — куплю — куплять*;
[в] – [вл']: *ловити — ловлю — ловлять*;
[м] – [мл']: *тямити — тямлю — тямлять*;
[ф] – [фл']: *графити — графлю — графлять*

В особових формах дієслів та у відмінюваних формах іменників:

[б] – [бй]: *бити — б'ю*; [м] – [мй]: *імені — ім'я*;
[п] – [пй]: *пити — п'ю*; [ф] – [фй]: *верф — верф'ю*;
[в] – [вй]: *вити — в'ю*; [р] – [рй]: *матір — матір'ю*

Тверді [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [л], [н] чергуються з м'якими: *колоти — колю, тратити — трать, база — базі, манити — маню, коса — косі*

§ 14. Зміни приголосних за словотворення

У процесі творення нових слів та їхніх форм певних змін зазнають деякі групи приголосних. Ці зміни передають на письмі.

Зміни приголосних перед суфіксами -ськ-, -ств- за творення прикметників та іменників

Таблиця № 31

Кінцеві звуки основи	Змінюються
[г], [ж], [з]: <i>Онега, Запоріжжя, убогий, боягуз</i>	[з'к], [зтв]: <i>онезький, запорізький, убозтво, боягузтво</i>
[к], [ч], [ц]: <i>Кременчук, Гадач, Козелець, жінка, ткач, стрілець</i>	[ц'к], [цтв]: <i>кременчуцький, гадацький, козелецький, жіноцтво, ткацтво, стрілецтво</i>
[х], [ш], [с]: <i>чех, Одеса, птах, товариш</i>	[с'к], [ств]: <i>чеський, одеський, птаство, товариство</i>
Але: <i>казах — казахський, баски — баскський.</i>	

Зміни груп приголосних -цьк-, -ськ-, -зьк-, -шк-, -зк-, -ст-, -к-, -ц-

Таблиця № 32

Група приголосних	Суфікс, що додаємо	Зміни
[ц'к] <i>турецький</i> <i>козацький</i>	-ин-	[чч] <i>Туреччина</i> <i>козаччина</i>
Але: <i>галицький</i>		
[с'к], [ск] <i>одеський, черкаський</i> <i>віск</i>	-ин-	[шч] — щ <i>Одещина, Черкащина, вощина</i>
[з'к] <i>Кузько</i>	-енк-	[жч] <i>Кужченко</i>
[ск], [шк] <i>віск</i> <i>дошка</i> <i>пісок (піску)</i>	-ан-	[шч] — щ <i>вощаний</i> <i>дощаний</i> <i>піщаний</i>

Продовження таблиці № 32 на с. 84

[зк] брязк	-а-	[жч] бряжчати
[ст] пригостити простити	-а-	[шч] — щ пригощати прощати
[к], [ц] молоко рік пшениця	-н-	[ч] молочний річний пшеничний
Але: торішній, рушник, рушниця, сердешний (бідолашний), мірошник, дворушник.		

Таблиця № 33

Зміни приголосних за творення вищого ступеня порівняння прикметників (прислівників)

Група приголосних	Суфікс, що додаємо	Зміни
[г], [ж], [з] дорогий дужий вужький	-ш-	[жч] дорожчий дужчий вужчий
[с] високий красний (красивий)	-ш-	[шч] — [щ] вищий кращий

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

114. 1. Утворіть від поданих іменників форму кличного відмінка, назовіть звуки, що чергуються.

Друг, луг, Олег, Бог, козак, чумак, чоловік, рибак, бурлак, байрак, пас-тух, Явтух, дяк.

2. Пригадайте й запишіть вислови з народних пісень, поетичних творів із такими та подібними іменниками у формі кличного відмінка.

115. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники (1), прізвища (2), в основі яких відбулося б чергування приголосних відповідно до першого перехідного пом'якшення.

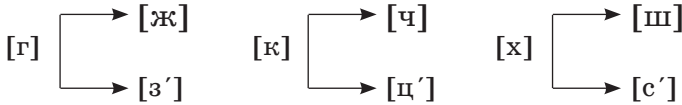
1. Ольга, подруга, сусідка, Наталка, Маринка, донька, ненька, Параска, тітка, Явдоха, Стеха, свекруха, сваха, невістка, Варка, Ониська.

2. Козак, чумак, Варка, Шульга, Явтух, Ониська, конюх, кожух, пасіка, Стеха, соха, довгий, пух.

116. Доберіть до поданих слів споріднені чи замініть їх так, щоби проілюструвати явище першого і другого перехідного пом'якшення [г], [к], [х], поясніть його.

Тривога, заслуга, Волга, Бук, батіг, поріг, стіг, недуга, мак, морока, одяг, круг, медик, техніка, етика, фізика, інтрига, звитяга, бідолаха, посуха, черепаха, музика, черепах, черевик, сміх.

117. Самостійно доберіть слова, в яких можливі названі чергування (на кожний різновид — троє слів), з'ясуйте умови кожного різновиду чергувань.

118. Із поданих речень випишіть слова, в яких можливі чергування, доберіть відповідники, що ілюструють це чергування, запишіть їх.

1. Скородила мати грядку навесні. 2. А на заставі сіно косять. 3. Ніч у місті записую так: «Вечоріло і ... знову світало». 4. Коли приходять вічність до хвилини, мовчить усе на втомленій землі. 5. Багряне листя коло нас кружляє, кудись летять над нами літаки. 6. Тремтить листок на білім полотні. 7. Тисячу років підряд вітер надривно голосить: «Білі на сонці згорять, чорні — потопляться в росах». 8. Листопад — листям, а життя — роками обсиплеться, розвіється навечно. Прийшов коханий з ніжними руками, та де ти ходиш, добрий чоловіче? (*Г. Чубач*). 9. На одній з вулиць вирубали дерева. Кажуть, вони комусь заступали у вікнах сонце. 10. Наше начало — отут, на землі. Сюди нам вертати в зелені гаї, щоб знову сказати: «Ми — діти твої» (*М. Ткач*).

119. Визначте і схарактеризуйте всі можливі чергування звуків у словах поданого тексту.

Квітнева ластівка день починає...

Якщо березень весну, наче наречену, лише приводить у гості, то квітень її зустрічає як повноправну господиню: луки, узліски, видолинки зодягаються у зелень, з'являються перші весняні квіточки. Обіч осель прокльовуються тендітними спидами півники. Ці справжні рицарі найпершими сповіщають, що весна оселилася біля хати. Незважаючи на ще частенькі морози, вони мужньо переносять випробування своєї долі. Від того й казали: «З'явилися біля оселі півники — весна присіла на призьбі».

З приходом квітня збільшується турбот у хліборобів. Там, де земля підсохла, вже починали висівати ранні ярові.

Долаючи далекі відстані, приносить на своїх крилах теплу весну лелека — одна із найшанованіших у нашого народу птиця. Недарма кажуть: «Прилетів лелека — весну приніс здалека». Саме в цей час до наших країв повертаються з вирію птахи з чорною ознакою. А їхні менші брати вже встигли обжитися. Від того і народилося прислів'я: «У квітні ластівка день починає, а соловей кінчає».

(*В. Скуратівський*)

120. Від іменників, поданих у дужках, утворіть прикметники за допомоги суфікса **-ськ-**, запишіть їх, узгодивши з іменниками, зверніть увагу на звукові зміни. Продовжіть вправу самостійно наведеними прикладами (4–6).

Орфографічна (ортографічна) норма

(Золотоноша) птахокомбінат, (Ужгород) університет, (Одеса) порт, (Острогор) академія, (Овруч) кряж, (Прилуки) архітектурні пам'ятки, (Черкаси) народний хор, (Калуш) район, (Кошице) університет, (Карпати) край, (Гадяч) сади, (Онега) озеро, (Лейпциг) ярмарок, (Гаага) конвенція, (Чернівці) область, (Гамбург) повстання, (Запоріжжя) Січ, (Воронеж) заповідник, (Карабах) події, (Білорусь) мова, (Брест) фортеця, (Вільнюс) замок, (Вінниця) потяг, (Кременчук) школи, (Мена) вулиці, (Путівль) ліси, (Умань) дендропарк.

121. Утворіть від поданих слів іменники за допомоги суфікса **-ств-**, схарактеризуйте звукові зміни приголосних, позначте їх на письмі.

Убогий, чоловік, птах, вояка, рільник, трюкач, робітник.

122. Від поданих слів утворіть прикметники за допомоги суфікса **-ськ-** та іменники за допомоги суфікса **-ств-**. Поясніть звукові зміни перед суфіксами, позначте їх на письмі. Запис оформіть за зразком:

Козак (обороняє) →

→	козацький звичай
→	козацтво наступає

Чумак, товариш, ткач, студент, сусід, овочівник, молодець, юнак, люди, боягуз, брат.

123. Запишіть офіційні назви п'яти областей України, п'яти районів своєї області, кожену назву поєднайте відповідно зі словом *область* чи *район*, поряд зазначте неофіційну назву адміністративно-територіальної одиниці. Назвіть зміни.

Взірець:

Чернігівська область — Чернігівщина: [с'к] + **-ин** → [шч] – (щ).

Талалаївський район — Талалаївщина: [с'к] + **-ин** → [шч] – (щ).

124. Від поданих слів утворіть прикметники за допомоги суфікса **-н-**, запишіть їх, поясніть звукові зміни. Усно назвіть винятки.

Фонетика, пшениця, серце, лексика, місяць, торік, яйце, вулиця, оптика, синтетика, гусениця, вранці, смак, рука, ніч.

125. Утворіть від поданих слів вищій ступінь порівняння прикметників, поясніть зміни приголосних.

Рідкий, легкий, високий, багатий, тяжкий, глибокий, дорогий, тонкий, товстий, поганий, молодий, вузький, дужий.

Вибірковий диктант

1. Із поданого тексту виписіть слова, в яких сталися зміни приголосних, і поясніть їх.

Запорожці жили на роздоріжжі між Україною, Литвою, Польщею та Росією, з одного боку, та Кримом і Туреччиною — з іншого.

Володіючи широкими степами, що простяглися на величезну відстань на схід і захід від Дніпра, запорозькі козаки при всьому цьому завжди вважали центром своїх вольностей ріку Дніпро: на Дніпрі чи поблизу Дніпра вони постійно влаштовували свою столицю — Січ. Назва козацької столиці — «Січа», «Січ» — виникла, без сумніву, від слова «сікти»... Виникнення, влаштування та історія Хортицької Січі

тісно пов'язані з історією й подвигами знаменитого вождя Вишневецького, відомого в козацьких народних думах під іменем Байди.

Д. Яворницький

2. Підготуйте розповідь про Дмитра Вишневецького і презентуйте її в класі.

§ 15. Спрощення в групах приголосних

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

За словотворення та словозміни в українській мові час-то виникає збіг кількох приголосних звуків, що утруднює їх вимову. У процесі мовлення відбувається **спрощення**, тобто один із приголосних випадає. У переважній більшості слів спрощення приголосних засвідчує ортографія.

Групи приголосних, що спрощуються	Спрощення не відбувається
<p>[ждн] – [жн]: <i>тиждень — тижневий</i></p> <p>[здн] – [зн]: <i>виїзд — виїзний</i></p> <p>[стн] – [сн]: <i>користь — корисний, честь — чесний</i></p> <p>[стл] – [сл]: <i>щастя — щасливий, стелити — слати</i></p> <p>[скн] – [сн]: <i>тріск — тріснути, блиск — блиснути</i></p> <p>[зкн] – [зн]: <i>бризкати — бризнути</i></p>	<p>1. В українських словах: <i>шістнадцять, шістсот, зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, випускний.</i></p> <p>2. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим -ст, літера т у групі приголосних [стн] зберігається: <i>баласт — баластний, компост — компостний, контраст — контрастний, форпост — форпостний, аванпост — аванпостний</i></p>

Запам'ятайте! В українській мові наявні такі звукосполучення, в яких випадання одного з кількох приголосних звуків відбувається, але результату його не позначаємо на письмі:

- у формі давального/місцевого відмінків однини іменників жіночого роду:

невістці, поїздці, хустці, студентці [студén'ц'і], *хористці, артистці*;

- числівників: *шістнадцять, шістсот, шістдесят*;

- у прикметниках, іменниках, утворених за допомоги суфіксів **-ськ-**, **-ств-** від іншомовних слів: *кореспондентський, туристський, агентство, студентство.*

§ 16. Подвоєння та подовження звуків

Таблиця № 34

Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних на межі значущих частин слова

Відбувається	Приклади
<ol style="list-style-type: none"> 1. На межі префікса і кореня. 2. На межі кореня і суфікса. 3. На межі двох префіксів. 4. На межі двох суфіксів. 5. На межі частин складносклорочених слів. 	<p><i>безземельний, віддаль, оббігти</i> <i>хвилинний, денний, пронісся, безвинний</i> <i>возз'єднання</i> <i>письменник, щоденник</i> <i>військкор, спеццех, юннат</i></p>
<p>Буквосполучення -нн-</p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. У наголошених прикметникових суфіксах -éнн-, áнн- (-я́нн-), що вказують на вищий ступінь вияву ознаки або на можливість чи неможливість дії. 2. У прикметниках на -енн- старослов'янського походження. 3. У словах: 	<p><i>несказáнний, здоровéнний, височéнний, невблагáнний</i></p> <p><i>блаженний, благословенний, священний, огненний</i></p> <p><i>Ганна, лляний, ссати, овва, бовван (бовваніти)</i></p>

Примітки:

1. Слід розрізняти прикметники з наголошеними суфіксами **-éнн-, áнн- (-я́нн-)** і утворені від тих самих дієслівних основ слова (дієприкметники) з ненаголошеними суфіксами **-ен-, -ан- (-ян-)**, які не вказують на можливість чи неможливість дії та пишуться з однією літерою н: *нездолáнний* (якого не можна здолати) — *нездблáний* (непереможений).
2. Н не подвоюється в дієприкметниках: *вихований, зроблений, сказаний, поораний та ін.*
3. Немає подвоєння у прикметниках: *шалений, довгожданий, потомствений, буквений, чаїний, лебединий* тощо.

Подвоєння букв на позначення подовженої вимови приголосних звуків

Приголосні	Умови подовження	У яких випадках	Приклади
[д'] [т'] [з'] [с'] [ц'] [л'] [н'] [ж'] [ч'] [ш']	Тільки між двома голосними	1. В іменниках середнього роду на -а (граф. -я), в яких за відмінювання не з'являються -ат (-ят), -ен.	<i>читання, обличчя, Полісся, весілля, вугілля, знання</i>
		2. В окремих іменниках чоловічого та жіночого роду на -а (граф. -я).	<i>суддя, Ілля, рілля, стаття (але статей)</i>
		3. В орудному відмінку іменників жіночого роду (III відміна) з чистою основою на приголосний у початковій формі.	<i>молоддю, сіллю, тінню</i>
		4. В особових формах дієслова	<i>ллю, ллеш, виллю, доллємо</i>
		5. У прислівниках.	<i>зрання, попідвіконню, спросоння, навмання, попідтинню</i>

Запам'ятайте! Подовжуються тільки м'які та напівпом'якшені приголосні, які стоять між голосними.

Приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] не подовжуються, якщо стоять після приголосного перед голосним: *повністю, честю, щастя, радістю*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

126. 1. Утворіть від наведених слів нові, що відповідають на питання *який?*, схарактеризуйте в них явище спрощення, зіставте вимову і позначення на письмі груп приголосних.

Кількість, якість, цілість, роз'їзд, форпост, злість, свист, студент, випускник, хвастун, жалість, баласт.

Орфографічна (ортографічна) норма

2. Допишіть приклади слів із спрощенням на інші групи приголосних та винятки (скористайтесь теоретичним блоком).

127. Замініть подані словосполучення і речення словосполученнями з прикметником. Поясніть їх написання.

1. Нарада в області. 2. Смуга, що захищає поле. 3. Показники кількості. 4. Людина, яка завжди каже правду. 5. План на тиждень. 6. Тварини, які подибуються у природі рідко. 7. Їжа без м'яса і молока. 8. Квиток, яким користуються під час поїздки.

Пояснювальний диктант

1. Запишіть текст, визначте слова з орфограмами (ортограмами), поясніть їх.

Рівноапостольна Ольга

Віками ткалось мереживо народних переказів про велику княгиню Ольгу як діяльну, мудру правительку й захисницю землі Руської. Образ Ольги постає перед нами зі сторінок «Повісті минулих літ» Нестора Літописця, візантійських хроністів і письменників. У видатній пам'ятці часів Київської Русі — Софійському соборі у Києві — на фресці відновлено портретне зображення княгині Ольги. Її обличчя має досить суворий вигляд: великі очі, трохи вигнуті брови, прямий правильної форми ніс, з-під мафорія виглядає темно-каштанове волосся з проділом посередині.

В епоху, коли війна була головним засобом вирішення політичних суперечок, княгиня Ольга своїми зовнішньополітичними ініціативами продемонструвала можливість боротьби за міжнародне визнання без застосування злісної, ненавистної сили: Київська Русь під час її правління не воювала з жодною із сусідніх держав. Княгиня вважала, що тільки нездатність до справжнього щасливого життя штовхає людей, особливо чоловіків, на жорстокість.

Олесь Козуля

2. Усно розкажіть, що ви знаєте ще про княгиню Ольгу.

Ваша творчість

Письмово обґрунтуйте свій вибір на тему «Улюблений вид дозвілля», використовуючи слова *міський, корисний, радісний, тижневий, пристрастний, щасливий, звістці, активістці, захисний*.

Усна розповідь

Прочитайте теоретичний матеріал на с. 89 і розкажіть:

- що є основою вживання подвоєних букв в українській мові, наведіть приклади;
- чому слова *безсмертя, жовчю, підняття, ніччю* пишемо по-різному щодо вживання подвоєних літер?

128. Утворіть від поданих дієслів іменники середнього роду II відміни, поясніть їх правопис.

Відчувати, визволити, переконати, веліти, обезсмертити, креслити, ділити, зосередитись, мовчати, народити, звертатись, відбути.

129. Від поданих іменників утворіть форми орудного відмінка однини, запишіть їх, поясніть правопис утворених форм.

Відстань, заметіль, паморозь, подорож, блакить, розповідь, ніжність, кров, мати, мораль, розкіш, радість, жовч, міць, міцність, нехворощ, даль, верф, пригорща, зелень, ртуть.

130. Утворіть від поданих слів за допомоги суфіксів чи префіксів такі споріднені слова, в яких відбулось би подвоєння букв на межі префікса й кореня, кореня й суфікса.

Дослідний, звучний, бити, звітний, земельний, дивитися, брехати, давати, держати, ділити, дзвонити;

сезон, вина, ціна, лимон, іменини, розростися, пастися, день, щодня, не вблагати, зміна, письмо, святити, донестися, благословити, не збагнути, страх.

131. 1. Перепишіть, замість крапок вставте потрібну літеру/літери у подібних за звучанням словах, обґрунтуйте свій вибір.

Не скінче...а вчасно розмова, нескінче...а розмова; не сказа...е ще жодне слово, не сказа...е пожвавлення; не впізна...ий мною чоловік, невізна...ий край; неоціне...а допомога, не оціне...а другом допомога; незліче...і кілометри, не зліче...і нами кілометри.

2. Запишіть декілька подібних прикладів.

Мозковий штурм 1. Іменники середнього роду *маля* — *зілля, дитя* — *життя, листя* — *миття* пишемо по-різному з подвоєнням та без подвоєння. Обґрунтуйте правопис їх.

2. Запишіть 4—5 аналогічних прикладів.

§ 17. Правопис префіксів

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Префікс (від лат. praefixus — прикріплений спереду) — частина слова, що стоїть перед коренем і надає слову нового лексичного чи граматичного значення.

Префікси

Таблиця № 36

Префікс з-	Префікс с- (варіант з-)	Префікс зі- (варіант з-)
Пишемо у словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного (крім к, п, т, ф, х) і голосного: <i>зеконоти, зорієнтуватися, згаяти, зробити, зшити, зсунути.</i>	Пишемо у словах, корінь яких починається звуками [к], [п], [т], [ф], [х] : <i>сказати, спалахнути, стиха, схвалити, сфотографувати, схил.</i>	1. Пишемо у словах, корінь яких починається двома чи трьома приголосними: <i>зіпсувати, зізнатися, зітхнути.</i> 2. У словах із коренем, перший склад якого становить сполучення губного та йотованого: <i>зів'ялий, зім'яти.</i>

Продовження таблиці № 36 на с. 92

Префікс пре-	Префікс при-	Префікс прі-
<p>1. Вживається з єдиним значенням: виражає збільшену міру ознаки, якості: <i>премудрий, прегарний, препогано</i>.</p> <p>2. У словах старослов'янського походження: <i>преподобний, пресвященний, престол</i>.</p>	<p>Вживається зі значеннями:</p> <p>1) наближення, приєднання: <i>прилетіти, приклеїти</i>;</p> <p>2) частковості дії: <i>причинити, притрусити</i>;</p> <p>3) результату дії: <i>пригнати, прив'язати</i>;</p> <p>4) просторової близькості: <i>пришкільний, прибережний</i>.</p>	<p>Вживається тільки у словах: <i>прізвище, прізвисько, прірва, прірвистий</i>.</p>
Префікси роз-, без-, воз-, через-	Префікси пере-, пред-, перед-	
<p>Пишемо завжди з буквою з: <i>розтрусити, безкорисливий, безкрайї, возвеличити, черезплічник</i>.</p>	<p>Пишемо завжди з буквою е: <i>переїхати, перейти, представити, передбачити</i>.</p>	

Орфограма (ортограма) — правопис префіксів

Не змінюється на письмі	Змінюється	Розрізняється за значенням	Запам'ятати	
роз- без- через- воз- між-	об- від- під- над- перед- пред-	з- на с- перед к, п, т, ф, х	пре- при-	<i>прізвище прізвисько прірва прірвистий</i>

Запам'ятайте! Префікс **пре-** наявний у словах *презирливий, презирливість, презирство*.

Префікс **ви-** у віддієслівних іменниках вживаємо з чітким голосним наголошенням [і]: *віхід, віріб, віпадок* та ін.

В українській мові поширені префікси іншомовного походження: **а-**, **ал-**, **ан-**, **анти-**, **архі-**, **екс-**, **інфра-**, **контр-**, **ультра-**, **супер-**: *алітерація, алхімія, анархіст, антитеза, архіпастир, експропріація, інфраструктура, контрреволюція, ультраправі, суперакція* та ін.

Орфографічна (ортографічна) норма

§ 18. Правопис суфіксів

Суфікс (від лат. *suffixus* — прикріплений) — частина слова, що стоїть після кореня і слугує для творення нових слів чи граматичних форм.

Орфографічна (ортографічна) норма

Таблиця № 37

Запам'ятайте! Чоловічі й жіночі імена по батькові утворюємо від іменників — імен чоловіків.

Чоловічі імена по батькові творимо за допомоги суфікса **-ович-**: *Олександрович, Іванович, Васильович*.

Від імен *Сава, Кузьма, Хома* — за допомоги суфіксів **-ович-**, **-ич-**: *Савович і Савич, Кузьмович і Кузьмич, Хомович і Хомич*.

Від імен *Лука, Ілля* — *Лукич, Ілліч*.

Жіночі імена по батькові утворюємо за допомоги суфікса **-івн-**: *Володимирівна, Михайлівна, Олександрівна* (Андрій + **-івн-**: [йі] -і) → *Андріївна*.

Для вияву неповної ознаки, названої прикметником, вживаємо суфікси **-уват-** (**-юват-**): *довгуватий, сіруватий*; суфікс **-оват-** вживаємо, якщо перший голосний суфікса наголошений: *плискóватий*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

132. I. Запишіть текст, замість крапок наведіть приклади потрібних слів, поясніть їх правопис, назвіть префікси.

Основна функція префіксів — творити нові слова, наприклад ... . Відома також думка і про формотвірну функцію префіксів на тій підставі, що за допомоги їх творять видові форми дієслова (...) і найвищі ступені порівняння прикметників (...). Ця роль для них сповна відповідна, адже префікси, на відміну від суфіксів, — це колишні самостійні слова: прийменники, частки, повнозначні слова. Отже, префікс живе лише в межах однієї частини мови (хоча той самий префікс може утворювати слова різних частин мови: ...) і творить нове слово: ... .

Функція префікса нагадує дбайливе і самочинне порядкування на обмеженому просторі зі щоразу глибшим вростанням у нього. До прикладу, словотвірна основа *гуляти* з його розлогою префіксальною кроною: *гуляти* → *загуляти* → ...

II. 1. Який заголовок дібрали би ви до цього тексту?

2. Що нового дізналися ви про префікс?

3. Самостійно доберіть слово і утворіть за допомоги префіксів нові слова.

133. До поданих слів доберіть антоніми, запишіть їх, вирізніть префікси. Сформулюйте правила, за якими написали префікси. Підкресліть слова, в яких написання префікса не відповідає вимові, усно поясніть цю невідповідність.

Загортати, зав'язка, грамотний, діяльний, опускати, скорочувати, законний, заплітати (коси), об'єднати, талановитий, схуднути, зав'язати, загадка.

134. Перепишіть речення, замість крапок вставте потрібний префікс. З'ясуйте вимову і правопис префіксів, запишіть відомі вам прислів'я і приказки з аналізованими орфограмами (ортограмами).

1. Розумний ...судить, а дурень ...судить. 2. Душа в п'яти ...ховалася. 3. ...ллються вовкові овечі сльози. 4. ...біжіть по світу, як руді миші. 5. Краще честь, ніж ...честя. 6. Славився, як лев, а ...гинув, як муха. 7. Не плюй в криницю, бо ...хочеш водиці. 8. ...гнутись у три погібелі. 9. У чужому стаді не ...бирай (*Народна творчість*).

Орфографічна (ортографічна) норма

135. Перепишіть, вставте пропущені літери, виокремте префікси, зіставте вимову і правопис їх у парах слів, обґрунтуйте вживання префіксів.

Пр...тихий — пр...тихлий, пр...світлий — пр...світити, пр...глухий — пр...глушений, пр...добрий — пр...добрити, пр...мудрий — пр...мудритись.

136. Утворіть і запишіть нові слова, додаючи до поданих один із префіксів з- (зі-, с-), поясніть свій вибір.

...класти, ...робити, ...гадати, ...питати, ...скочити, ...ткнутись, ...купчення, ...поряджати, ...брати, ...кликати, ...рівняти, ...хильний, ...початку, ...байдужілий, ...верхньо, ...житися, ...єднувальний, ...жмакати, ...мкнення, ...хвалити, ...ясований, ...чинити, ...штовхнути, ...рваний, ...формувати, ...хований, ...псований, ...гнутий, ...сунути.

Запам'ятайте! Дієслова з префіксом **обез-** — яскравий приклад накидання українській мові невластивої префіксальної моделі. Типовим для української мови є префікс **зне-** або ж префікси **ви-**, **роз-**: наприклад: *обезводнити — зневоднити, обезлюднювати — вилюднювати, обезброїти — розброїти.*

137. Прочитайте рубрику «Запам'ятайте» на с. 96 і запишіть правильні відповідники до поданих слів.

Обезбарвити, обезболити, обезволити, обездолити, обезжирити, обезплодити, обезславити, обезсилити.

138. Виберіть із дужок потрібний префікс, не порушуючи префіксальної сполучуваності в поданих моделях.

(Від, об)стоювати думку, (від, з)редагувати текст, (по, до)зволити сказати, (при, до)тримуватися думки, (ви, по)правити текст, (при, на)водити приклад, (зі, при)знався у гріхові, (до, при)класти зусиль, (розпо, розпри)діляють кошти, (пере, про)вірити показники, (ви, роз)друкувати текст, (роз, по)ділити радість, (зі, спів)ставити факти, (с, ви)повнюється шістнадцять років.

139. Прочитайте теоретичний блок про правопис суфіксів. Утворіть нові слова за допомоги зазначених суфіксів, поясніть правопис. Якого значення вони надають словам?

а) **-очк-, -єчк- (счк), -ичк-, -ячк-** (іменники):

півник, берег, внук, пластинка, сумка, Рая, доня, вікно, блюдо, круг, волосся, ім'я, сучок, батько, канарейка, трудівниця, криниця, пшениця, хмара, торба, шматок, книга, сім'я, здоров'я, першокласниця, племінниця, племінник, кришка, сонце, літо, вулиця, шпаківниця, розумниця, Оля, Галя, тітка, жартівниця, серце, кішка, стрічка, сито;

б) **-ов-, -єв-, (-єв)** (прикметники):

ялинка, кизил, черешня, соя, дуб, верба, граб, слива, вишня, яблуна, мальва, ромашка, щавель, квасоля, жолудь, радій, гелій, магній, калій, тюль, мітинг, підсумок, лозунг, лід, нікель, марля, бязь, емаль, фланель, алюміній, натрій, мазь, шарж, хвощ, борщ, матч, замша, душ, ківш, помаранч, овоч;

в) **-ув-, -ев-** (іменники):

пекти, мережити, палити, морозити, марити, прясти, плести, місити, варити;

г) **-уват- (-юват)** (прикметники):

блакитний, сірий, червоний, сирий, зелений, сизий, коричневий, синій, чорний, рожевий, смачний, кислий, солоний, гіркий, гострий, тупий, далекий, густий, пізній, жовтий, малий, великий.

- **140.** Утворіть від поданих слів чоловічі й жіночі імена по батькові, запишіть, вирізніть суфікси, усно поясніть вживання їх. Поєднайте утворені слова з чоловічими й жіночими іменами.

Зразок запису: Петро — Марія Петрівна, Святослав Петрович.

Володимир, Михайло, Микола, Лука, Ілля, Ігор, Анатолій, Сергій, Віталій, Віктор, Владислав, В'ячеслав, Сава, Василь, Андрій, Прокіп, Микита, Терентій, Пантелеймон, Кузьма, Влас, Олексій, Дмитро, Аркадій, Григорій, Олександр, Павло, Лазар, Тодось.

- **141.** Запишіть слова групами з однаковими суфіксами, вставляючи на місці крапок потрібні літери, позначте суфікси. До кожної групи слів додайте по два аналогічні приклади.

Шовк...вий, пальт...вий, марш...вий, шарж...вий, хвощ...вий, морж...вий, чесуч...вий, перц...вий, песч...вий, діагональ...вий, марганц...вий, каракул...вий, лосос...вий, алюміні...вий, магні...вий, кеп...чка, мам...чка, тат...чко, бат...чко, кач...чка, пол...чко, капі...чка, служб...чка, пал...чка, хлібн...чка, подвір'...чко, здоров'...чко, умінн...чко, іменн...чко, син...ватий, коричн...ватий, сір...ватий, тісн...ватий, велик...ватий, марин...ваний, консерв...ваний, запрограм...ваний, спис...ваний, викон...ваний, заpres...ваний, мереж...во, пал...во, мар...во.

Запам'ятайте! Поширені в українській мові іменники з суфіксами **-щик-, -чик-** варто обмінати і вживати суфікси **-ник-, -ець-, -ар-, -ач-**: *валютчик* треба *валютник*, *велогонщик* треба *велогонець*, *газетчик* треба *газетяр*, *загрузчик* треба *завантажувач*, *гонщик* треба *перегонець*, *сищик* треба *слідець*, *льотчик* треба *літун*.

- **142.** Прочитайте рубрику «Запам'ятайте» і замініть подані слова власне українськими словотвірними моделями.

Комп'ютерщик, піарщик, попутчик, забастовщик, перебіжчик, поставщик, зломщик, канатчик, крановщик.

- **143. І.** Прочитайте текст і утворіть назви мешканців населених пунктів.

Суфіксальні моделі, що позначають назви мешканців населених пунктів України

Назви мешканців населених пунктів і назви народів містять важливу історико-етнографічну інформацію, тому їхня будова потребує чіткої вмотивованості через визначальні мовні засоби. До них належить найпродуктивніша словотвірна модель із суфіксом **-ець-** (у формі чоловічого роду), **-к-а** (у формі жіночого роду) та **-ц-і** у формі множини, за зразком:

Орфографічна (ортографічна) норма

Полтава — полтавець — полтавка — полтавці;
Тернопіль —
Гусятин —
Вишгород —
Бориспіль —
Біла Церква —
Кривий Ріг —
Черкаси —
Лубни —
Ромни —

Другою за продуктивністю є словотвірна модель із суфіксами **-анин (-янин)**, **-чанин**, за зразком:

Вінниця — вінничанин — вінничанка — вінничани;
Кролевець —
Чернівці —
Луцьк —
Галич —
Дрогобич —
Прилуки —
Київ —

П. 1. Поясніть наявні чергування під час творення назв мешканців населених пунктів.

2. Наведіть власні приклади назв мешканців населених пунктів.

3. Віднайдіть на мапі, що розміщена на с. 17, названі населені пункти.

4. Перекажіть текст.

*Ваша
творчість*

Напишіть есе «Моє бачення сучасної школи», скориставшись ілюстрацією на с. 93.

§ 19. Уживання великої літери

*Повторення
вивченого*

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Власні імена

Таблиця № 38

З великої літери	З малої літери
<p>Пишемо:</p> <p>1. Індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, прізвиська, назви дійових осіб у казках, байках, клички тварин, імена мітичних (міфічних) істот: <i>Ярослав Мудрий, Леся Українка, Мавка, Дід Мороз, котик Мурчик, Аполлон.</i></p>	<p>Пишемо:</p> <p>1. Імена та прізвища людей, які втратили значення власних назв і стали загальними: <i>рентген</i> (апарат), <i>френч</i> (одяг), <i>меценат</i>, <i>донжуан.</i></p>

Продовження таблиці № 38 на с. 99

З великої літери	З малої літери
<p>2. Прізвища людей, вживані у загальному значенні, якщо вони не перетворилися в загальні назви, тобто не втратили свого індивідуального значення: <i>Нові з'являються вчені з різних галузей науки й техніки — нові Мічуріни й Ціолковські.</i></p>	<p>2. Назви народів, племен, назви людей за національною ознакою та за місцем проживання: <i>киянин, українці, африканці.</i></p> <p>3. Родові назви мітологічних (міфологічних) істот: <i>ангел, муза</i>; назви порід тварин: <i>бульдог, пінчер, вівчарка</i>; назви груп тварин, хоча вони й походять від індивідуальних окличок: <i>лиски, каштанки.</i></p>

Прикметники, утворені від індивідуальних назв

Таблиця № 39

З великої літери	З малої літери
<p>Пишемо:</p> <p>1. Присвійні прикметники, утворені від власних назв осіб, окличок тварин за допомоги суфіксів <i>-ів/-їв, -ин/-їн</i>: <i>Грінченків словник, Марійн зошит.</i></p> <p>2. Присвійні прикметники, які утворені від іменників — власних назв і входять до складу назв, що мають значення «імені когось», «пам'яті когось»: <i>Шевченківська премія, Франківська кімната.</i></p>	<p>Пишемо:</p> <p>1. Присвійні прикметники, утворені від власних особових імен за допомоги суфіксів <i>-івськ-/-ївськ-, -евськ-/-євськ-, -инськ-/-їнськ-/-їнськ-</i>: <i>франківські сонети, тургенєвські герої.</i></p> <p>2. Присвійні прикметники, що входять до складу стійких фразеологічних сполук і наукових термінів: <i>гордіїв вузол, прокрустове ложе, базедова хвороба, гайморова порожнина.</i></p> <p>3. Прикметники, що означають місце об'єкта: <i>київські парки, дніпровські кручі.</i></p>

Орфографічна (ортографічна) норма

Таблиця № 40

Назви держав, адміністративно-територіальні назви

Правила	Приклади
<p>1. Усі слова пишуть з великої літери у назвах держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць.</p> <p>2. У назвах груп, об'єднань або союзів держав з великої літери пишуть усі слова, крім родових найменувань.</p> <p>3. Лише перше слово пишуть з великої букви у назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів.</p>	<p><i>Арабська Республіка Єгипет, Федеративна Республіка Німеччини, Сполучені Штати Америки.</i></p> <p><i>Балканські країни, Європейське Економічне Співтовариство, Троїстий союз.</i></p> <p><i>Волинська область, Краснодарський край, Ненецький автономний округ, Чернігівська область, Сквирський район.</i></p>

Таблиця № 41

Назви установ, організацій, підприємств, партій, творчих спілок і колективів

Правила	Приклади
<p>1. У назвах найвищих державних органів кожне слово пишемо з великої літери.</p> <p>2. Тільки перше слово і власні імена пишемо з великої літери у таких назвах:</p> <p>центральних установ та організацій, міністерств, їхніх головних управлінь;</p> <p>установ місцевого значення;</p>	<p><i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України.</i></p> <p><i>Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури.</i></p> <p><i>Вінницький міськвиконком, Львівський обласний відділ охорони здоров'я, Бородянський відділ освіти Київської області.</i></p>

Продовження таблиці № 41 на с. 101

Правила	Приклади
<p>академій, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, музеїв, театрів, кінотеатрів, парків культури і відпочинку;</p> <p>підприємств, установ, культурних та освітніх закладів;</p> <p>партій, міжнародних і закордонних центральних професійних та громадських організацій;</p> <p>назви пам'яток архітектури, замків, храмів.</p>	<p><i>Національна академія наук України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Палац культури «Україна», Парк культури імені М. Рильського.</i></p> <p><i>Книжкова палата України, Київський військовий округ, Київський театр оперети (але: планово-економічний відділ Київської міської державної адміністрації).</i></p> <p><i>Демократична партія України, Всесвітній конгрес прихильників миру, Федерація незалежних профспілок України.</i></p> <p><i>Андріївська церква, Печерська лавра, Софійський собор, Золоті ворота.</i></p>

Примітка. Назви частин, відділів, секторів, інших підрозділів установ, організацій пишемо з малої літери: *відділ методики початкового навчання, кафедра (катедра) української мови.*

Назви історичних епох і подій, знаменних дат

Таблиця № 42

Правила	Приклади
<p>Перше слово і всі власні імена пишемо з великої літери:</p> <p>у назвах історичних подій, епох, війн, повстань, знаменних дат;</p> <p>у назвах релігійних свят і постів.</p>	<p><i>Столітня війна, епоха Відродження, Полтавська битва, День Незалежності України.</i></p> <p><i>Великдень, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Великий піст.</i></p>

Примітка. Назви історичних подій, епох, геологічних періодів, які стали загальними, пишемо з малої літери: *громадянська війна, середні віки, палеозойська ера.*

Орфографічна (ортографічна) норма

Таблиця № 43

Назви посад, звань, титулів

З великої літери	З малої літери
<p>Пишуть: Назви найвищих урядових посад: <i>Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України.</i></p>	<p>Пишуть: 1. Назви посад, звань, учених ступенів: <i>декан, академік, народний артист України, доцент кафедри педагогіки, кандидат філологічних наук.</i> 2. Назви титулів, рангів, чинів: <i>імператор, князь, король, принц, шах.</i> 3. Назви найвищих державних посад в інших країнах: <i>президент США, прем'єр-міністр Великої Британії.</i></p>

Таблиця № 44

Назви конференцій, конгресів, найважливіших документів, пам'яток старовини, творів мистецтва

Правила	Приклади
<p>Перше слово і власні імена пишуть з великої літери:</p> <ul style="list-style-type: none"> у назвах конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів; у назвах художніх, музичних творів, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток. Назву беруть у лапки; у назвах виробів, продуктів. 	<p><i>Конгрес захисту миру, Конституція України, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України.</i></p> <p><i>Поєма «Енеїда», роман «Собор», пісня «Стоїть гора високая», підручник «Історія української літератури», газета «Вісті з України», «Літопис Самовидця».</i></p> <p><i>Торт «Київський», хліб «Український», цукерки «Вечірній Київ».</i></p>

Примітка. Однослівні та двослівні назви станцій метрополітену, вжиті у формі називного відмінка, пишуть з великої літери та беруть у лапки: *станції «Університет», «Святошин», «Театральна», «Поштова площа», «Палац спорту».*

Не беруть у лапки лише ті назви (однослівні та двослівні), що вжиті у формі родового відмінка: *станція Дружби народів, станція Героїв Дніпра.* Тому треба писати: *Іхати від станції «Либідська» до станції Дружби народів.*

З великої літери, але без лапок пишуть назви вокзалів, портів: *вокзал Київський, порт Севастополь.*

Велика літера
в абрєвіатурах

З великої літери	Великими літерами пишуть
Поскладові абрєвіатури, якщо вони: а) утворені від складних власних назв: <i>Центрвиборчком</i> (Центральна виборча комісія); <i>Мін'юст</i> України (Міністерство юстиції України); б) є неофіційними назвами установ, організацій і утворені від власних назв: <i>Київрада</i> (Київська міська рада), <i>Укрінформ</i> (Українське інформаційне агентство).	Ініціальні абрєвіатури, утворені з перших звуків чи назв перших літер твірних слів незалежно від того, власною чи загальною назвою вони є: <i>ВНЗ</i> (вищий навчальний заклад), <i>МЗС</i> (Міністерство закордонних справ). Комбіновані абрєвіатури: <i>ДІНАУ</i> (Державне інформаційне агентство України).
З малої літери	
Поскладові абрєвіатури, утворені від загальних назв: <i>медперсонал</i> (медичний персонал), <i>райрада</i> (районна рада).	Ініціальні абрєвіатури, утворені від загальної назви, що стала загально-вживаним словом: <i>раге</i> (реєстрація актів громадянського стану).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

144. Прочитайте матеріал теоретичного блоку і переділіть подані власні назви на групи за правилами вживання великої літери.

Тарас Григорович Шевченко, Кобзар, Марко Вовчок, Курильські острови, Далекий Схід, Чумацький Шлях, Круторогий, Стародавня Греція, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», проспект Дружби народів, готель «Кримські зорі», комбінат друку «Україна», Києво-Печерський заповідник, Михайлівський Золотоверхий собор, Німецька державна опера, Партія зелених України, Педагогічне товариство України, Київська міська державна адміністрація, Торгово-промислова палата України, Антимонопольний комітет України, Прикарпаття, Чернеча гора, Перська затока, країни Арабського Сходу, Основний закон України, Пилипівка, станція метро «Академмістечко», Палата мір і вимірювальних приладів, Міжнародний день театру, Всесвітній день преси.

145. Утворіть прикметники за допомоги суфіксів **-ів-, -ов-, -ин-(-їн-)** чи **-івськ-, -инськ-** від слів, поданих у дужках. Запишіть, вживаючи відповідно велику чи малу літери, пояснюючи свій вибір. Прикметники узгодьте з іменниками.

(Шевченко) твори, (Шевченко) традиції. (Пушкін) рукописи, (Малишко) поезія, (Косинка) оповідання, (Франко) спадщина, (Моцарт) сонати, (Нобель)

Орфографічна (ортографічна) норма

премія, (Потебня) читання, (Гаймор) порожнина, (Чернігів) дівчата, (Михайло) дочка, (Галина) внук, (Марина) син, (Євгенія) внучка, (Шевченко) стипендія, (Прокруст) ложе, (Ахіллес) п'ята, (Базед) хвороба, (Київ) кручі, (Дніпро) вода, (депутат) зошит, (Грінченко) словник, (Петро) батоги, (Бертолет) сіль, (Президент) консультанти.

146. Запишіть з великої чи малої літери, поясніть її вживання. Чи можна одним поясненням об'єднати слова кожної групи?

I. (є)вропейський (с)оюз, (ш)вейцарська (к)онфедерація, (р)еспубліка (м)олдова, (о)б'єднані (а)рабські (е)мірати, (а)рабська (р)еспубліка (е)гипет, (с)получені (ш)тати (а)мерики, (г)енеральні (ш)тати (к)оролівства (н)ідерландів, (р)осійська (ф)едерація, (л)іга (а)рабських (д)ержав, (с)аудівська (а)равія, (ф)едеративна (р)еспубліка (н)імеччина, (с)хідна (у)країна, (з)ахідна (є)вропа.

II. (у)країнський (м)іжнародний (ц)ентр (с)лов'янської (к)ультури «(к)иївська (р)усь», (п)арламентська (а)самблея (р)ади (є)вропи, (п)равнича (ф)ундація (у)країни, (к)онгрес (у)країнської (і)нтелігенції, (о)рганізація з (б)езпеки і (с)півробітництва в (є)вропі, (м)іжнародна (а)соціація (у)країнців, (с)пілка (о)фіцерів (у)країни, (х)олдингова (к)омпанія, «(д)онецьквугілля», (к)онсорціум, «(і)нвестиційно-(м)еталургійний (с)оюз», (є)вропейський (с)уд, (м)іжнародний (в)алютний (ф)онд, (у)країнське (р)еєстрове (к)озацтво, (є)вропейська (к)омісія з (п)рав (л)юдини.

III. (п)резидент (у)країни, (п)ерший (з)аступник, (г)олова (в)ерховної (р)ади (у)країни, (п)рем'єр-(м)іністр (у)країни, (п)резидент (н)аціональної (т)елерадіокомпанії (у)країни, (п)резидент (а)кадемії (п)едагогічних (н)аук (у)країни, (г)олова (ц)ентральної (в)иборчої (к)омісії, (с)екретар ООН, (с)екретар (р)ади (н)аціональної (б)езпеки та (о)борони (у)країни, (в)іце-(п)рем'єр (у)країни, (д)иректор (і)нституту (є)вропи, (н)ачальник (в)олинського (о)бласного (т)ериторіального (в)ідділення (а)нтимонопольного (к)омітету (у)країни, (н)адзвичайний і (п)овноважний (п)осол (у)країни у (ф)едеративній (р)еспубліці (н)імеччини, (г)енеральний (п)рокурор (у)країни, (з)аслужений (д)іяч (к)ультури (у)країни, (ч)лен-(к)ореспондент (а)кадемії (п)едагогічних (н)аук (у)країни.

IV. (н)ародний (с)оюз «(н)аша (у)країна», (н)аціональний (з)аповідник (а)рхітектури й (п)обуту (у)країни, (у)країнський (і)нститут (п)ідвищення (к)валіфікації (п)рацівників (р)адіо, (т)елебачення і (п)реси, (м)іністерство (о)хорони (з)доров'я (у)країни, (д)епартамент (в)ищої (о)світи (м)іністерства (о)світи і (н)ауки (у)країни, (в)чена (р)ада (н)аціонального (у)ніверситету (б)удівництва й (а)рхітектури, (о)бухівський (к)раєзнавчий (м)узей на (к)иївщині, (к)омітет з (п)итань (н)аціональної (б)езпеки та оборони (в)ерховної (р)ади (у)країни, (д)ень (п)еремоги, (м)іжнародний (д)ень (з)вільнення (в)'язнів (ф)ашистських (к)онцтаборів, (д)ень (н)ародження, (д)ень (д)овкілля, (м)іжнародний (д)ень (м)узеїв, (н)овий (р)ік, (в)еликдень, (р)іздво (х)ристове, (с)толітня (в)ійна, (в)еликий (п)іст, (т)еплого (о)лекси, (п)речиста.

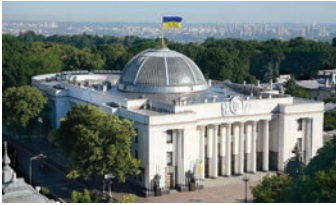
V. (п)роспект (а)кадеміка (ж)укова, (а)ндріївський (у)звіз, (к)вартал (ш)евченка, (в)елика (о)кружна (д)орога, (м)айдан (н)езалежності, (с)танція (м)етро «(м)айдан (н)езалежності», (п)івденно-(з)ахідна (з)алізниця, порт (о)деса, (к)иївський (в)окзал у (м)оскві, (п)риміський (к)иївський (в)окзал, (м)іжнародний (а)еропорт «(б)ориспіль», (і)вано-(ф)ранківська (о)бласть, (д)желаал-(а)бадська (о)бласть, (к)расноярський (к)рай, (с)узир'я (в)елика (в)едмедия, (п)івнічний (л)ьвовитий (о)кеан, (п)ланети (с)онячної системи, (с)хідносибірська (р)івнина, (к)римський (п)івострів, (о)зеро (с)иваш, (с)хідно-(к)итайське (м)оре, (в)улкан (т)аланг.

147. Із поданими словами самостійно складіть словосполучення, які виступали б як власні чи загальні назви, пов'язані з суспільним і культурним життям України.

Зразок: *Суд — Конституційний Суд України, районний суд; Залізничний — Залізничний район м. Києва, залізничний вокзал; Фундація — Правнича фундація України, Фундація Ольжича.*

Конгрес, палац, центр, кабінет, день, партія, право, рада, комісія, фонд, київський, залізничний, міжнародний, правничий, всесвітній, прогресивний, національний, соціалістичний.

148. Запишіть назви найвищих установ держави (скориставшись світлинами), установ місцевого підпорядкування, а також громадських організацій, промислових підприємств, навчальних закладів, що розташовані в м. Києві або у вашому місті. З'ясуйте вживання великої літери в записах.

149. І. Прочитайте текст. Розкривши дужки, запишіть слова з великої чи малої літери. Водночас переділіть їх на групи за правилами вживання названої орфограми (ортограми).

Про геральдику

Кожна (д)ержава має свої відзнаки. Однією з найдавніших відзнак нашої держави є (т)ризуб як (д)ержавний (г)ерб. Його зображення трапляються в археологічних знахідках з першого століття нової ери. Він, певно, був символом праслов'янського племені чи ознакою влади. Згодом, за часів (к)иївської (р)усі, бачимо тризуб на золотих і срібних монетах князя (в)олодимира (в)еликого. Тризуб стає (г)еральдичним (з)наком для його нащадків — (к)нязів (с)вятополка і (я)рослава (м)удрого; є він і в (г)ербі дочки (я)рослава — (а)нни, яка стала (к)оролевою (ф)ранції. Про це писав відомий (і)сторик (а)кадемік Б. (р)ибаков. Клейно з (т)ризубом має і цегла, знайдена під час розкопів залишків (д)есятинної (ц)еркви в (к)иеві, (у)спенського (с)обору у (в)олодимирі-(в)олинському.

Протягом кількох століть цей знак був поширений по всіх (к)нязівствах (к)иївської (р)усі. Зараз відомо понад двісті відмін (г)еральдичного (з)нака — додався (х)рест на одне з рамен і (з)боку, (п)івмісяць, (о)рнаментальні прикраси тощо.

Орфографічна (ортографічна) норма

Ще з доісторичних часів число три, тріада, завжди мало символічне значення. Очевидно, у (к)иївській (р)усі (т)ризуб уживали як знак (к)нязівської влади (р)юриковичів. Але й деякі (г)алицькі (б)оярські (р)оди використовували його у своїх (г)ербах до XV століття (*Із журналу*).

Презентація

II. Усно продовжіть розповідь про тризуб. Дайте відповіді на запитання.

1. Коли почалася сучасна історія тризуба?
2. Якого року Центральна Рада затвердила свої великий і малий герби? Яку вони мали форму?
3. Коли створено символіку сучасної держави? Хто її затверджував?
4. Що ви ще знаєте про тризуб?
5. Підготуйте презентацію «Символіка України».

150. Від поданих слів утворіть абрєвіатури — ініціальні, комбіновані чи поскладові (скористайтеся світлинами); запишіть їх відповідно до орфографічних (ортографічних) правил вживання великої літери.

Національна академія наук України, Служба безпеки України, Національний банк України, Український газовий банк, Універсальний словник-енциклопедія, станція технічного обслуговування, Соціалістична партія України, Львівський автомобільний завод, Донецький басейн, Національний авіаційний університет, контрольний пункт, Чорнобильська атомна електрична станція, організаційний відділ, реєстрація актів громадянського стану, Ліга Арабських Держав, Співдружність Незалежних Держав, організатор фізичної культури, фізична культура, професійна спілка, єдиний економічний простір, Центральна виборча комісія, Державне інформаційне агентство України, Міністерство юстиції України, відкрите акціонерне товариство.

151. Запишіть, вживаючи за правилами орфографії (ортографії) велику/малу літери й лапки, допишіть 4—5 аналогічних, самостійно дібраних прикладів.

Редакція (г)азети (в)ечірній Київ, редактор (ж)урналу (к)иїв, (л)ауреат (н)аціональної (п)ремії імені Т. Г. Шевченка, (б)лагодійний (ф)онд імені М. П. Драгоманова, (с)танція (м)етро (к)онтрактова (п)лоща, (п)ечиво (к)иянка й (з)олоте (к)ільце, кефір (с)лов'яночка, твір Павла Загребельного (н)еложними (у)стами, автомобіль

Орфографічна (ортографічна) норма

(з)апорожець, (н)ововведений у дію (к)иївський (в)окзал (п)івденний, (д)епозитний (в)несок (с)вятковий, (к)иївський (у)ніверсальний (б)анк, (м)едичний (ц)ентр (с)вятої (п)араскеви, (м)агазин (с)віт (п)окриттів, (б)анк (п)івденний, (с)пектакль (с)оломія, автобан (к)иїв (о)деса, (с)пілка (з)а дружбу міст-героїв, (ш)кільний (м)узей (п)ам'ять.

§ 20. Написання складних слів

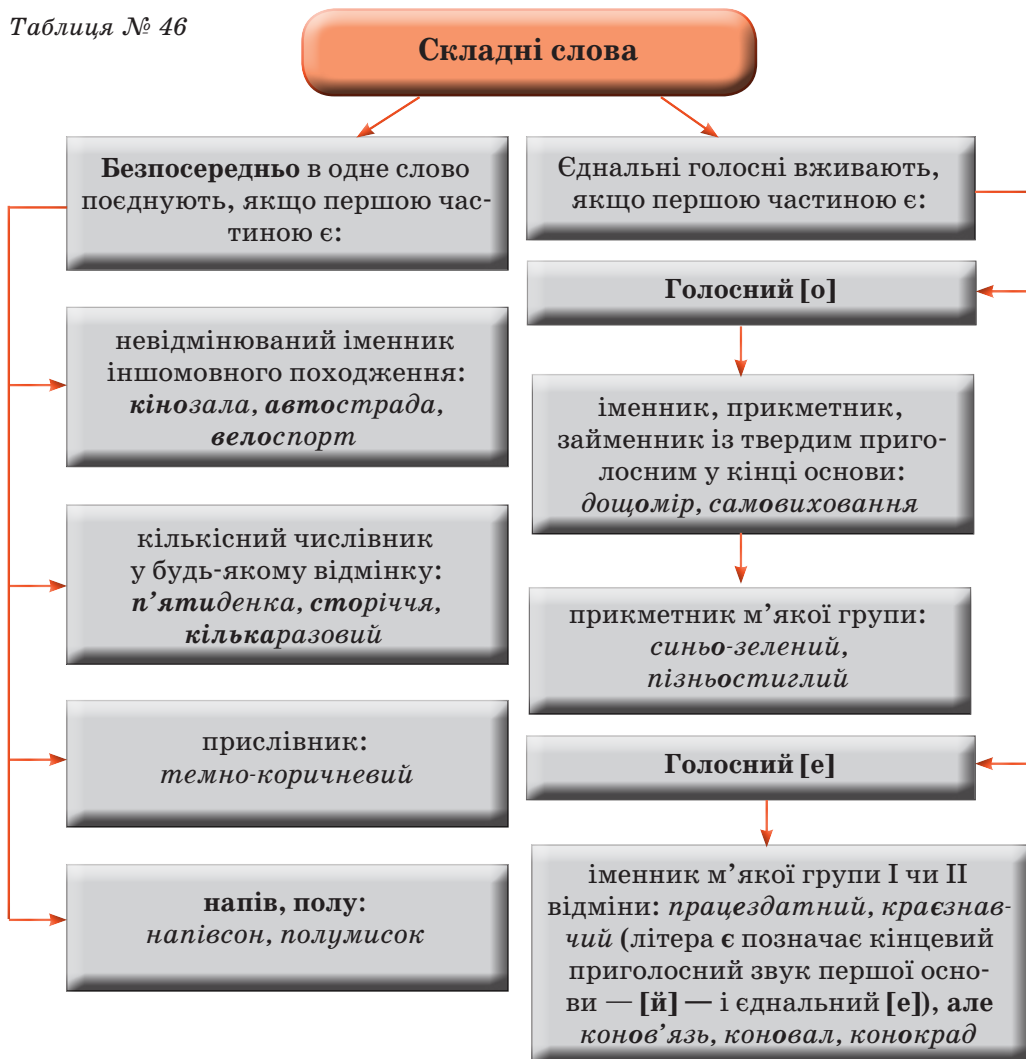
Повторення вивченого

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Складними є слова, що містять у своїй структурі дві чи кілька основ або окремих слів: *спільнослов'янський, світловолодікарня, щоб, з-поміж*.

Поєднання основ у складне слово здійснюють чи безпосередньо (*граммолекула, тризначний*), чи за допомоги єднальних звуків [о], [е].

Таблиця № 46

Складні слова належать до різних частин мови і можуть писатися разом або через дефіс.

Правопис складних іменників

Таблиця № 47

Разом пишуть	Через дефіс пишуть
<p>1. Іменники, утворені з двох основ із сполучним голосним о (після твердих приголосних), е (після м'яких приголосних), є (після основ на й або на подовжений м'який приголосний), якщо:</p> <p>а) одна з основ прикметникового чи дієслівного походження: <i>чистотіл, чорнозем, землевпорядник, дощомір</i>;</p> <p>б) обидві основи іменникові: <i>верболіз, носоріг</i>.</p> <p>2. Іменники, утворені з двох чи кількох основ без сполучених голосних, якщо:</p> <p>а) складаються з числівника у формі родового відмінка та іменника: <i>п'ятиденка, сімдесятиріччя</i>;</p> <p>б) перша основа — дієслово у формі II особи однини наказового способу та іменник: <i>Непийвода, перекотиполе, горицвіт</i>;</p> <p>в) першою частиною виступають пів-, напів-, полу-: <i>півгодини, півночі, напівімла, полумисок</i>.</p> <p>3. Усі складнакорочені слова: <i>держбанк, колгосп</i>; слова з першими частинами авіа-, авто-, агро-, біо-, гео-, гідро-, екзо-, електро-, зоо-, ізо-, квазі-, кіно-, космо-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, мульти-, нео-, пан-, псевдо-, радіо-, соціо-, стерео-, супер- та ін.: <i>автогурток, агрокомплекс, гідродинаміка</i>.</p>	<p>1. Іменники, що означають протилежні (антонімічні) чи близькі за змістом поняття: <i>купівля-продаж, хліб-сіль, щастя-доля</i>.</p> <p>2. Іменники, що означають професію, спеціальність, учений ступінь, державну посаду, військове звання: <i>лікар-еколог, член-кореспондент, генерал-полковник</i>.</p> <p>3. Іменники, в яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, названого другим словом: <i>козир-дівка, блок-система</i>.</p> <p>4. Іменники, що означають складні одиниці виміру: <i>людино-день, кіловат-година, тонно-кілометр</i>.</p> <p>5. Складні прізвиська та географічні назви: <i>Нечуй-Левицький, Івано-Франківськ</i>.</p> <p>6. Складні сполучення, що називають рослини: <i>люби-мене, мати-ймачуха, розрив-трава</i>.</p> <p>7. Іншомовні та українські назви проміжних сторін світу: <i>норд-ост, південно-східний</i>.</p> <p>8. Іменники, першою частиною яких є іншомовні компоненти віце-, екс-, обер-, унтер-, лейб-, штаб-: <i>ексчемпіон, обер-лейтенант</i>.</p> <p>9. Скорочені іменники, в яких наводяться початок і кінець слова: <i>б-ка (бібліотека), т-во (товариство)</i>.</p>

Правопис складних
прикметників

Разом пишуть	Через дефіс пишуть
<p>1. Прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть разом: <i>самохідний, радіофізичний</i>.</p> <p>2. Прикметники, утворені від сполучення слів, залежних одне від одного (підрядний зв'язок між словами):</p> <p>а) від сполучення прикметника з іменником: <i>сільськогосподарський, східнослов'янський</i>;</p> <p>б) від сполучення числівника з іменником: <i>чотирирічний, двадцятиповерховий</i>;</p> <p>в) від сполучення дієслова з іменником: <i>деревобробний, машинобудівний</i>;</p> <p>г) від сполучення прислівника з прикметником чи дієприкметником: <i>тяжкохворий, свіжозрубаний</i> (але: <i>суспільно корисний, чітко окреслений</i> та ін.).</p> <p>3. Прикметники-терміни: <i>складносурядний, новогрецький, дрібнокаліберний</i>.</p>	<p>1. Прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть через дефіс: <i>віце-президентський, унтер-офіцерський</i>.</p> <p>2. Прикметники, утворені з двох основ, що називають не підпорядковані одне одному поняття (між ними можна вставити сполучник і): <i>навчально-виховний, мовнолітературний</i>.</p> <p>3. Прикметники, що називають поєднання двох кольорів чи смакових відчуттів: <i>жовто-зелений, сніжнобілий, кисло-солодкий</i> (але: <i>жовтогарячий</i>).</p> <p>4. Прикметники, першою частиною яких є слова воєнно-, військово- або перша частина закінчується на -ико (-іко): <i>воєнно-стратегічний, військово-морський, історико-культурний</i>.</p> <p>5. Прикметники, утворені повторенням того самого слова: <i>великий-превеликий</i>.</p> <p>6. Назви проміжних сторін світу: <i>південно-східний, північно-західний</i>.</p>

Правопис складних числівників

Таблиця № 49

Разом пишемо	Через дефіс пишемо
<p>1. Числівники, що називають:</p> <p>а) одиниці другого десятка: <i>одинадцять, чотирнадцять, дев'ятнадцять.</i></p> <p>б) круглі десятки: <i>п'ятдесят, двадцять, вісімдесят, дев'яносто;</i></p> <p>в) круглі сотні: <i>двісті, триста, сімсот.</i></p>	<p>Числівники, позначені цифрами й літерами: <i>6-й, 3-го, 25-річний, 255-мільйонний.</i></p>
Окремо пишемо	
<p>Компоненти складених числівників: <i>сто двадцять один, двадцять п'ятий.</i></p>	

Запам'ятайте! Сполуки новітнього запозичення **топ** — із кількісними числівниками — це безглузді утворення. Із префіксами українського чи чужомовного походження кількісні числівники ніяк не поєднуються. Замість **топ-** потрібно вживати прикметники *найкращий (найкраща, найкраще, найкращі):* **Топ-10 диджеїв світу** правильно *10 найкращих диджеїв світу.*

Правопис складних займенників

Таблиця № 50

Запам'ятайте! Займенники **що** і **який** цілком рівноправні, ними треба послуговуватись, аби уникнути тавтологічних побудов. Ці займенники приєднують підрядні означальні речення незалежно від категорії живого чи неживого.

Слово — найтонше дотикання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом (В. Сухомлинський).

Степ навколо заріс чебрецем, який лив чудодійні запахи (В. Шевчук).

Таблиця № 51

Орфографічна (ортографічна) норма

Примітка. Якщо прислівник утворено від складного прикметника, якого треба писати через дефіс, то дефіс ставимо тільки після *по-*, іншу частину писатимемо разом: *по-соціалдемократичному* (від соціал-демократичний).

Прислівники, утворені поєднанням прийменника із формами непрямих відмінків іменників, прикметників, числівників, займенників, треба відрізнити від правопису однозвучних форм непрямих відмінків іменних частин мови, вжитих із прийменниками.

Прислівник	Однозвучні слова іменних частин мови
<i>Не сон-трава на могилі вночі процвітає</i> (Т. Шевченко)	Вночі світла не позичиш (<i>Народна творчість</i>)

Запам'ятайте! Уживана в українській мові словосполучка *по другому* — калька російської *по другому*. Її потрібно замінити словом *інакше*, або *по-іншому*.

Неправильно	Правильно
Не можу вчинити по другому	Не можу вчинити інакше
Вони говоритимуть по другому	Вони говоритимуть по-іншому

Найчастіше припускаються помилок, вживаючи такі словосполучки:

Неправильно	Правильно
більше ніж досить	цілком (зовсім) достатньо (досить)
більше того (мало того)	навіть більше, ба більше, ще більше
більше чим досить	(аж) задосить
в дитинстві	змалку, за малих літ
до останнього часу	донедавна
другим разом	інколи, іноді, часом, іншим разом, інший раз, іншого разу, вдруге
з тих пір	відтепер, відтоді
завідома ухвалюється	наперед ухвалено
кінець кінців	врешті-врешт, зрештою, кінець кінцем
на сьогоднішній день	сьогодні, зараз, на цей час
своїми силами	самотужки, сама, сам
скоріше всього	найімовірніше, мабуть, радше
у більшості випадків	здебільшого, здебільша
у той же час	водночас, одночасно
у той час	тоді
чуть-чуть пізніше	дещо, (трохи) згодом, перегодом
як можна швидше	якнайшвидше, якомога швидше

§ 21. Правопис службових частин мови

Таблиця № 52

Таблиця № 53

Примітка. Ці сполучники треба відрізнити від однозвучних сполучень повнозначного слова з прийменником або часткою:
зате — *за те*, *проте* — *про те*.

Примітка. Сполучники з частками *б, би, ж, же* треба відрізнити від однозвучних сполучень:
щоб — *що б*, *якби* — *як би*.

Запам'ятайте!

• Сполучник **та** може вживатись у значенні **і**. Він поєднує «близькоспоріднені поняття, стани та явища, одне з яких впливає з іншого або зумовлюється іншим»: *батько та мати, пише та читає* (Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. — К.: Либідь, 1991. — С. 170).

• У мовленні неправильно вживаємо низку похідних складених сполучників.

Неправильно

Не стільки..., скільки
Страшні не стільки протести, скільки провокації.

Чим..., тим

Чим далі, тим гірше.

У силу того, що

У силу того що в Україні відсутні механізми реалізації прав власників земельних ділянок, на практиці це не вдалося зробити.

Так як

Вони не отримали документи, так як вчасно їх не оформили.

Не дивлячись на те, що

Не дивлячись на те, що влада погрожує протестувальникам, українська революція й надалі триває.

По мірі того, як

Зарплату будуть видавати по мірі того, як надходитимуть кошти.

У той час, як

У той час, як на заході України українська мова стала мовою повного етнічного поширення, у великих містах Наддніпрянщини домінує російська мова.

Правильно

Не так..., як

Не так страшні протести, як провокації.

Що..., то

Що далі, то гірше.

Через те, що; з огляду на те, що; на підставі того, що

Через те, що в Україні відсутні механізми реалізації прав власників земельних ділянок, на практиці це не вдалося зробити.

Тому що, бо, позаяк

Вони не отримали документів, тому що вчасно їх не оформили.

Попри те, що; дарма що; всупереч тому, що; хоч, незважаючи на те, що

Попри те, що влада погрожує протестувальникам, українська революція й надалі триває.

Відповідно до того, як

Зарплату будуть видавати відповідно до того, як надходитимуть кошти.

Тоді як, тим часом як

Тоді як на заході України українська мова стала мовою повного етнічного поширення, у великих містах Наддніпрянщини домінує російська мова.

Орфографічна (ортографічна) норма

Неправильно

З тим, щоб

Наполегливо працюємо з тим, щоб досягти успіху.

З тих пір, як; з тих пір, коли

З тих пір, як проголошено незалежність України, не припиняється наступ на українську мову.

Перш ніж

Перш ніж перейти до висновків, хотілося б пояснити власне ставлення до цих подій.

До тих пір

Безлад у країні триватиме до тих пір, поки влада не почне перемовини.

Правильно

Для того, щоб; для того, аби

Наполегливо працюємо для того, щоб досягти успіху.

Відтоді, як; відтоді, коли

Відтоді, як проголошено незалежність України, не припиняється наступ на українську мову.

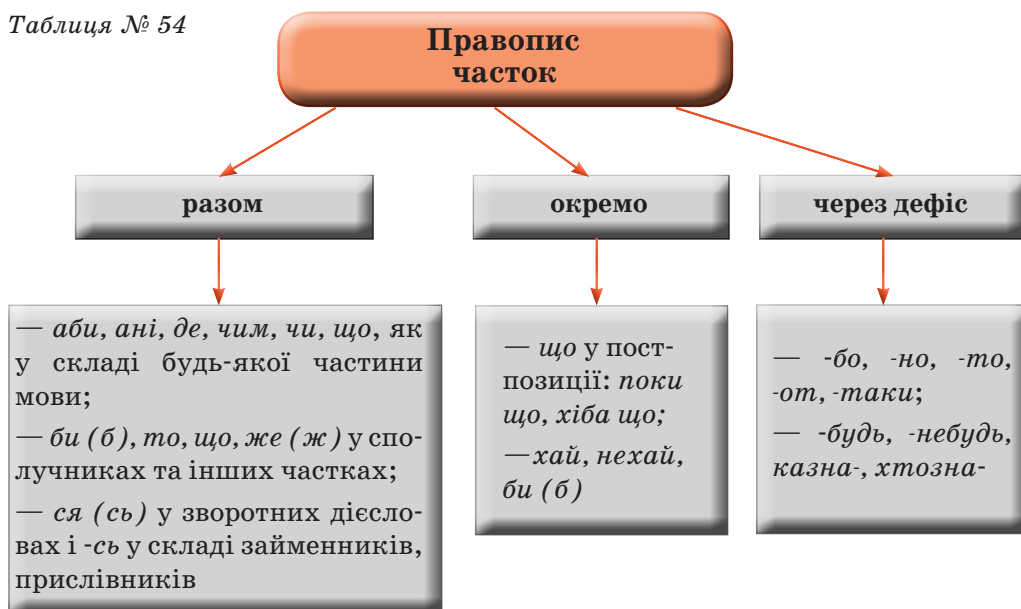
Перед тим, як; до того, як

Перед тим, як перейти до висновків, хотілось би пояснити власне ставлення до цих подій.

Доти, до того часу; допоки; доки, поки

Безлад у країні триватиме доти, доки влада не почне перемовини.

Таблиця № 54

Примітка. Частки пишуть окремо від слів, якщо їх розділено іншими частками або прийменниками: *іди ж бо, тому ж то, будь із ким, казна в чому.*

Правопис часток *не, ні* з різними частинами мови

Таблиця № 55

Частка *не*

разом

— без *не* слово *не* вживається:
нехтувати;
— з іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо з *не* утворюються нові поняття з протилежним значенням: *нелюбов*;
— у складі префікса *недо-*: *недооцінка* (неповна оцінка дій);
— з дієприкметниками, які є означеннями: *нерозв'язана* (проблема)

окремо

— з усіма частинами мови у протиставленні: *не горе, а радість*; *не глибокий, а мілкий*;
— з дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками, з більшістю займенників, деякими прислівниками: *не вистачати, не гаразд, не зовсім, не тебе*;
— з прикметниками у функції присудка, якщо частка заперечує ознаку: *Ця річка не широка*;
— з дієприкметниками, які мають пояснювальні слова або виконують функцію присудка: *ще не закінчений проект*;
— із словами, що пишуться через дефіс: *не по-українському*

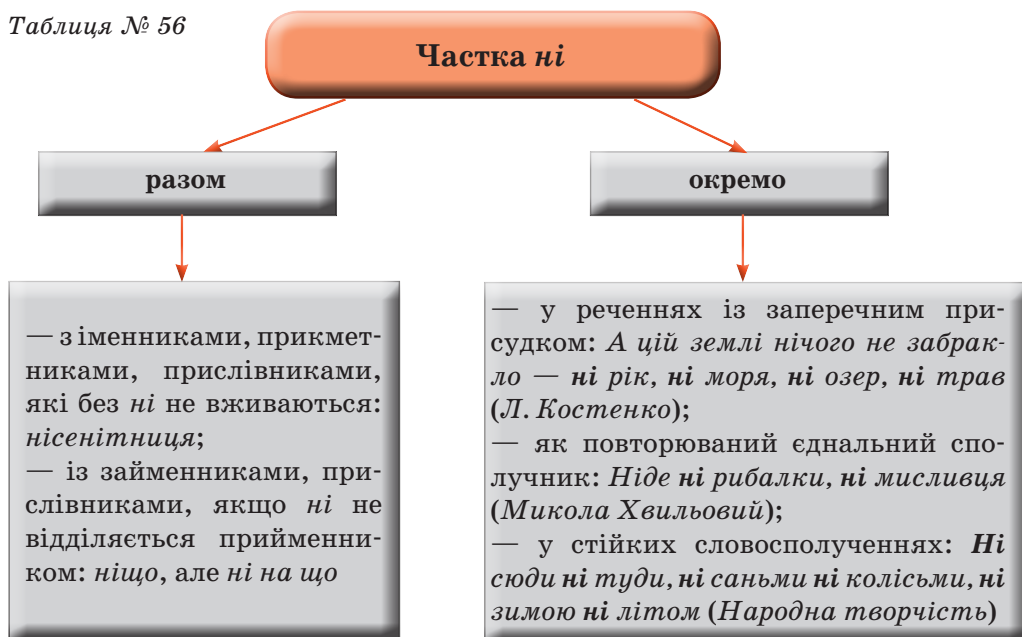
через дефіс

вживана як префікс в іменниках — власних назвах:
не-Європа

Орфографічна (ортографічна) норма

Таблиця № 56

Таблиця № 57

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

152. Знімаючи вертикальну риску, запишіть слова групами: разом, через дефіс, окремо; поясніть правопис двох-трьох слів з кожної групи. Скористайтесь теоретичним блоком.

а) іменники:

право/слав'я, добро/чинність, пів/острів, аеро/фото/знімання, ди-намо/машина, батько/мати, людино/день, трудо/день, норд/ост, псевдо/патріот, хлібо/здача, життє/утвердження, мати/й/мачуха, екс/чемпіон,

Орфографічна (ортографічна) норма

спів/звуччя, восьми/сот/річчя, мецо/сопрано, штабс/капітан, грязе/глино/торфо/лікування, диско/вечір, пів/Полтави, сон/дрімота, аеро/іонізатор, відео/сигнал, віце/прем'єр/міністр, супер/команда, міні/спідниця, пів/ящика, всюди/хід, турбо/реактор;

б) **прикметники:**

всесвітньо/історичний, дизель/моторний, народно/визвольний, велико/мученицький, димчасто/сірий, кисло/молочний, хіміко/бактеріологічний, солодко/кислий, швидко/плинний, вертикально/розташований, взаємо/вигідний, психологічно/складний, паровозо/вагоно/ремонтний, дев'яти/сот/п'ят/десяти/річний, життєво/необхідний, північно/східний, північно/слов'янський, гіркувато/солоний, військово/інженерний, військово/зобов'язаний, прямо/протилежний, взаємно/зворотний, червоно/гарячий, сліпучо/білий, напів/відчинений, сніжно/білий, біло/сніжний;

в) **прислівники:**

в/смак, до/не/давна, без/пуття, до/сита, до/пари, за/в/більшки, геть/то, гидко/бридко, на/добридень, кріпко/на/кріпко, по/вік/віки, по/щирості, по/нашому, світ/за/очі, на/пів/дорозі, на/при/кінці, сяк/так, на/око, сам/на/сам, на/одинці, за/даремно, без/устанку, без/сліду, в/три/дорога, за/довго, на/завтра, раз/по/раз, на/в/по/чіпки, до/не/давна, після/завтра;

г) **займенники:**

ні/який, аби/чий, ні/в/що, будь/скільки, котрий/небудь, аби/з/чим, ні/до/чого, бозна/котрий, хтозна/що, хтозна/до/кого, казна/при/чому, ні/котрий, хтозна/в/котрого, де/який, де/з/чим, будь/до/кого, хтозна/скільки, де/з/ким, з/ким/небудь, ні/в/яких, ні/в/чийх;

д) **службові слова:**

за/для, за/ради, по/перед, по/над, з/над, з/під, по/між, з/про/між, з/по/під, не/зважаючи/на, не/наче, тому/що, через/те/що, не/мов, не/мов/би, не/наче/б/то, поки/що, подібно/до/того/як, за/тим/що, перед/тим/як, як/тільки, тим/часом/як, так/що, а/ні/ж, справді/бо, запиши/но, все/таки, все/ж/таки, знаєте/ж, значило/б, як/то, як/от, тільки/но, тим/то, просто/таки, не/аби/який, хоч/би/ж, не/дуже/то, ото/ж/то, порадь/но, прийшов/таки, таки/зробив.

 153. Утворіть від поданих слів складні іменники, записуючи їх групами — утворені за допомоги єднальних звуків та без них.

Лоза, плести; перекотити поле; тисяча, літа; інтернет, клуб; турбіна, сушити; радіо, слухати; лорд, канцлер; міні, маркет; м'ясо, комбінат; генерал, лейтенант; супер, кубок; максі, мода; пів, яблуко; напів, жарт; інтернет, видання; п'ять, тонна; чорний, земля; життя, писати; світло, вода, лікувати; сам, висувати; земля, впорядковувати; гірничий, проходити; хліб, збирати; купити, продати; перший, основа; овоч, сховати; доля, доленька; плоский, гора; кіно, режисер; марш, маневр; мега, ват; мегават, година.

 154. I. Перепишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені літери, замість крапок допишіть нові слова (за зразком), які широко вживають у мовленні.

22 січня 2009 року на (З, з)асіданні (П, п)огоджувальної комісії з проблемних питань українс...кого словотворе...я та написа...я слів (І, і)нституту (У, у)країнської мови НАН України присутні ухвалили **писати разом**:

Орфографічна (ортографічна) норма

— нові слова — мішані абрєвіатури, утворє...і внаслідок поєднє...я (з, с)коро-
че...ої прикетникової основи і цілого слова. До них належат...:

поп — (від популярний), пор.:
популярний гурт — **попгурт**;
популярна музика — ...

...

інтернет — (від інтернетівський, інтернетний), пор.:
інтернетівське видання — **інтернет**видання;
інтернетний зв'язок — ...

...

піар — (від ...), пор.:

...

еліт — (від ...), пор.:

...

компакт — (від ...), пор.:

...

хіт — (від *хітовий*), пор.:

...

штрих — (від *штриховий*), пор.:

...;

— нові слова, перші компоненти яких приєднуються до цілого слова як пре-
фікси іншомовного походження:

топ —: топмодель, ...

бліц —: ...

віп —: ...

шоу —: ...

— нові слова, перший компонент яких не вживається в українській мові як
самостійна лексична одиниця:

арт —: *артмісія*, ...

біг —: *бігмак*, ...

веб —: ...

кіндер —: ...

прес —: ...

фейс —: ...

II. Дайте відповіді на запитання:

1. До якого стилю належить цей документ?

2. Про який документ йдеться в тексті?

III. 1. Перекажіть текст.

2. До запозичення **бліц**- в українській мові є низка українських сино-
німів, за допомоги яких передавали найтонші відтінки значення, що три-
ває недовго. Серед них *короткий, недовгий*... Продовжіть цей ряд, замініть
бліц- синонімами.

 155. Від поданих слів утворіть складні прикетники, запишіть їх гру-
пами за правописом — разом, через дефіс, окремі слова. Кожний поєд-
найте з іменником за змістом.

Судовий, психологічний; Південний Крим; військовий, цивільний;
проектний, розвідувальний; воєнний, економічний; протезний, ортопе-
дичний; жовтий, зелений; малий, досліджений; психологічний, складний;
ідейний, теоретичний; природний, кліматичний: широкий, масштабний;

матеріальний, забезпечений; контрольний, сортувальний; державний, правовий; навчальний, виховний; внутрішній, галузевий; південний, західний; світлий, синій; гіркуватий, солоний; східний, український; північний, східний; продовгуватий, еліптичний; кілька, день, двадцять, рік; спортивний, масовий.

156. Запишіть складні та складені числівники відповідно до правописних норм, поясніть правопис, наведіть аналогічні приклади.

1. У невеличкому городі всього півтора/ста князівських дружинників-гриднів. 2. Морози того року досягали три/десяти градусів (*В. Малик*). 3. Доберемося за три годиночки за сто/на/дцять верст до родиночки (*Л. Костенко*). 4. Чотири/ста мільярдів тонн органічних речовин щороку — така загальна продукція рослинного світу планети (*І. Цюпа*). 5. В узголів'ї гранітна стела. На ній рівними рядочками викарбувано сорок/три прізвища односельців із тих п'ят/десяти/семи, які наклали тут головами в березні сорок/третього (*В. Козаченко*). 6. На Тернопільщині є сто/три/дцять лип віком від ста/п'ят/десяти до п'яти/сот років, сто/десять дубів, що відсвяткували своє століття (*З газети*). 7. Два/надцять орлів, п'ят/десять/дві галки, три/ста/шість/десять/п'ять шпаків в одне гніздо залізли (*Народна творчість*). 8. Невисока олива на березі Середземного моря доживає до пів/тори/тисячі років. 9. До двох/сот років живе індійська смоківниця, яку ще називають інжиром, або фіговим деревом. 10. Одній із сріблястих тополь у чеченському селі Рошнічу сто/шість/десять років (*Газета*). 11. А хіба мало архітектурних пам'яток з вісім/на/дцятото сторіччя? (*О. Гончар*).

Екологія мови

157. Прочитайте рубрику «Запам'ятайте!» на с. 111 і зредагуйте подані речення, правильні варіанти запишіть.

1. Жоден з навчальних закладів України не потрапив до топ-50 кращих навчальних закладів Європи (*З газети*). 2. З Європи до топ-10 міст потрапили лише Відень та Гельсінки (*З газети*). 3. Оприлюднили топ-20 найбагатших людей України.

158. Запишіть речення, вживаючи займенник, поданий у дужках, у потрібному відмінку й числі з прийменником між компонентом чи без нього. Обґрунтуйте вибраний варіант правопису.

1. І тільки на людях, мабуть, дерева шумлять від жаху, бо кращих із них повезуть (ніщо, за) (ніщо, про) на плаху. 2. Бо навіщо знущатись? Вони ж не (який, небудь) вбивці. 3. А скільки в нас поезій випадкових з (ніщо) й (ніщо, для) виника! (*Л. Костенко*). 4. Так хочеться не бідкатись (ніщо). 5. Не видно (ніхто) ні в лісі, ні в полі (*М. Луків*). 6. Я хочу бути вільною, (ніхто, від) незалежною людиною (*В. Малик*). 7. Олег знав, що на таких не можна (ніщо, в) поклататись. 8. Пекло те, що він (ніхто, від) не має співчуття і доброти. (Ніхто) немає в нього. 9. Великі сірі очі наче зсередини підсвічувались (якийсь) сянням (*Р. Іванченко*). 10. Або, може, молодеє, чи не любило (хто, небудь)? Ні, (ніхто) (*Т. Шевченко*). 11. Щоб ви знали, (ніякий, на) іншу птицю, крім качок, у Тихона не піднялася рука. 12. Отож лізе таке в голову. Не спогади, а (що, казна) (*О. Довженко*).

159. Прочитайте на с. 112 рубрику «Запам'ятайте!» і поясніть, як ви розумієте вислів В. Сухомлинського.

Орфографічна (ортографічна) норма

160. Запишіть текст, з'ясуйте правопис слів, наведіть приклади інших прислівників з такими самими орфограмами (ортограмами). Підкресліть вжиті в тексті прислівники, що їх треба писати за фонетичним принципом правопису.

Добриня повернувся на майдан, сів на лаву і ніби (не, на, роком), (дві, ці) сіпнув за віршовку. Протяжно, басовито загув дзвін.

Люди оглянулися (на, всі, біч), підвели голови (в, гору), але (в, сюди) було (з, с) покійно. Страж дрімав собі... І кожен поспішив (по, своєму) ділу.

Та (не, забаром) загула земля — і (з, долини) (на, гору), де кінчалось передмістя, виринув загін вершників. Він мчав (що, духу) — і перехожі сипонули (в, розтіч) з-поперед кінських копит. А гул наростає, наближається...

Тоді Добриня схопився з лави і скочив у сідло. Приєднався до галичан.

— Шлях вільний, князю! (В, перед)!

Вони (без, перешкода) промчали Білгородські, Іудейські, Софійські ворота і ввірвалися на Бабин торжок — оточили великокнязівський двір. Дружинники смоленського князя не вчинили ніякого опору — здалися (від, разу).

(Не, в, довзі) вивели на майдан переляканого князя Ростислава, і він покірно схилив голову перед переможцем.

За В. Маликом

Екологія мови

161. Прочитавши на с. 113 рубрику «Запам'ятайте!», зрєдагуйте подані речення, правильні варіанти запишіть.

1. Ми чуть-чуть запізналися на урок математики. 2. Скоріше всього сьогодні буде заняття з біології. 3. Виконайте, будь ласка, це завдання як можна швидше. 4. Я не зміг виконати цю вправу по другому. 5. Кінець кінцем ви вивчите цей вірш напам'ять. 6. Уроків фізики більше ніж досить. 7. У більшості випадків учні завжди виконують домашні завдання. 8. У дитинстві я любив слухати музику.

162. Запишіть речення, знявши ризик, поясніть написання. Порядок запишіть самостійно складене речення, в якому слово, однозвучне з контрольним, пишемо по-іншому.

1. Усі ліси, у/день такі привітні, схрестилися в/ночі із небом на шаблях. 2. Йдемо у/двох під вечір по стежині. 3. І він ходив у цих полях в/останнє. 4. Я по/волі випростуюсь. 5. Але при/чому все-таки тут сніг? (Л. Костенко). 6. Чи збираються ще й досі веселії гості погуляти у старої, погуляти просто, по/давньому, по/старому од світу до світу. 7. Як оступлять тебе, доле, діточки-дівчата й защебечуть по/своєму доброму звичаю, може, й мене ненароком діточки згадають (Т. Шевченко). 8. — А не будеш мене більше кидати? — Не буду до/віку вічного (Народна творчість). 9. Тим часом у Новгород-Сіверському події розгорталися по/іншому (В. Малик). 10. Це не він кинув сніжку, але ні/за/що в світі він не став би виправдовуватись (В. Нестайко). 11. Світ — не без добрих людей, раз розділився на/двоє (Г. Чубай). 12. Людина ціниться по/тому, чи вона зробила, що/могла (М. Луків). 13. І кожен поспішив по/своєму ділу (В. Малик). 14. Злетіти хоче неборак — піднятися не/сила (М. Луків).

163. Складіть чи доберіть із художньої літератури по двоє речень із кожним поданим словом — таких, у яких воно буде писатися по-різному: разом чи окремо, через дефіс чи окремо.

З/боку, у/трьох, по/їхньому, в/середині, по/материнському, з/рештою.

164. Запишіть речення, знімаючи ризики. Визначте, до якої частини мови належать контрольні слова, поясніть їх правопис.

I. 1. І пугач пуга, і сова з/під стріхи вилітає (*Т. Шевченко*). 2. З/по/між багатьох голосів вирізнявся голос Славути (*В. Малик*). 3. По/над безмов'ям села треті півні проспівали (*М. Луків*). 4. Лиш другі півні піють з/за ріки (*Л. Костенко*). 5. Того ж дня Свенельд викотився зі своєю дружиною на/в/з/догін болгарським повозам. 6. По/переду саней мчали на конях верхівці-осторожники із варязької дружини. 7. По/ряд із саннями бігли зграї псів-вовкодавів. 8. Гордовито поглянув у/бік свого двору воевода. 9. Пастух Окомир... простує у/з/довж очеретів до того берега Трубежа. 10. Су/проти доли своєї не буду ходити. 11. Олег широко розкриває на/зустріч їм свої обійми. 12. По/під стінами зашаруділи якісь тіні (*І. Іванченко*).

II. 1. Я хочу вірші написати (про, те), як вітер гілочку колише (*Л. Костенко*). 2. А мій сусід безвиїзно прожив у рідному селі. (За, те) він знає, як опівночі сади із зорями шепочуться (*М. Луків*). 3. (Хоч, би, як) лютувала зима, а кінець їй настане (*Народна творчість*). 4. Князю Добромиру намостили з трави та бур'яну м'яку постелю, (що, б) було видно високу могилу (*В. Малик*). 5. День видався гарний, теплий, (дарма, що) осінній (*Д. Міщенко*). 6. Хоч голий (за, те) в поясі. 7. (Як, би) на кропиву не мороз, вона би всіх людей пожалила (*Народна творчість*). 8. Стомилися від полоття, (про, те) задоволені. 9. (Як, що) на вістрі крихта бруду, всю зброю пожере іржа (*Д. Павличко*). 10. У море виходили, як водиться, вдосвіта, (то, ж) не поглядали на небо (*Д. Міщенко*).

III. 1. Добрі жнива колись/то будуть. 2. Степаночку, голубчику! Чого/б ти плачеш? Усміхнися/бо до мене (*Т. Шевченко*). 3. А тепереньки вже скоро, видимо, геть/чисто все повисихає й зведеться ні/на/що (*О. Довженко*). 4. Любава йшла хто/зна/куди — аби подалі від душогубів-кочовиків. 5. Вляглися перші враження досить/таки несподіваної перемоги. 6. Чи вигадав/би я бозна/що про місце та обставини мого поранення? (*В. Малик*). 7. Він замовкав, дивився кудись вдалеч і не/мов/би уже бачив ті щасливі часи. 8. Хто/ж винен, що випустив золоту пташечку із своїх рук? (*Р. Іванченко*). 9. Як все/таки понівечили її, як спустошили! (*Д. Міщенко*). 10. Де/ж/таки бачено, що/б усе те за день зробити (*Народна творчість*). 11. Він (Богомолець) пам'ятав як/раз те, що варто було пам'ятати, найвищі миті свого життя (*М. Драй-Хмара*).

IV. 1. А вовчик вліз зовсім у санки, та тільки сів, а санки трісь/трісь/трісь! Так і розсипалися (*Народна творчість*). 2. В саду дзвінко били синиці: тінь/тінь/тінь, і долітав голос Раї (*Ю. Мушкетик*). 3. Тут дмухнув вітерець, і знову почувся барабанный дріб: тук/тук/тук (*М. Приходько*). 4. Прилетів малий горобчик: «Ців/цвірінь! Пожалій мене, дитино, крихту кинь!». 5. Відчинилося віконце — стук/дінь/дінь! І посипалися крихти... 6. Завірюха крутить, виє: «Гу/гу/гу/гу! Гу/гу/гу/гу!». 7. «Кру! Кру! Курли!». То журавлі линуть від нас в теплі краї. 8. Закричали три ворони: «Кра! Кра! Кра!». 9. Вийшла гусочка із річки... Свіжу травку вибирає, «Ге/ге/ге», — собі співає (*К. Перелісна*).

Ваша
творчість

165. Письмово обґрунтуйте своє міркування на тему «Чи може зашкодити неграмотне письмо», вживаючи складні слова.

166. Запишіть речення, знявши у словах ризику. До кожного контрольного слова запишіть самостійно дібране, що ілюструє це саме орфографічне правило.

1. Мовчав. Не/плакав ні/від/чого. 2. Не/сказане лишилось не/сказаним. 3. Нажився він і не/другів нажив. 4. Сні у нього ще не/чорно/білі. 5. Мені не/стерпно душно, передгрозово. 6. І не/повторність кожної хвилини шукає шлях від болю до перлини. 7. Хіба це мало — не/забуття мить. 8. Великий сон душі, не/втілений у слові. 9. Я не/люблю не/волі. 10. І я прийду в життя твоє, тебе, не/заного, впізнаю. 11. Верблюд високий — не/доскочиш (*Л. Костенко*). 12. І скажи їй: у світ широкий Іди, не/знаючи про спокій, І, согрішивши, не/гріши (*М. Рильський*). 13. І душу спомином стискає — Ні/що не/вернеться назад (*З. Кучерява*).

§ 22. Правопис слів іншомовного походження ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення
вивченого

У словниковому складі сучасної української літературної мови є значна частина слів, засвоєних з інших мов, і ними досить активно послуговуємося у процесі спілкування.

Запозичені з інших мов слова в українській літературній мові підпорядковані її граматичній і фонетичній системам, а орфографічні норми визначають їхні правописні особливості.

Таблиця № 58

Орфограми (ортограми)

и — і — ї

правило дев'ятки

и	і	ї
<p>1. У загальних назвах після букв д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р перед буквами, що позначають приголосні звуки: <i>диплом, стимул, позиція, силует, цифра, режим, ширма, риф</i>.</p> <p>2. У власних назвах: а) у географічних назвах з кінцевими -ида, -ика: <i>Флорида, Америка, Мексика</i>;</p>	<p>1. На початку слова у загальних і власних назвах: <i>ідея, інститут; Іспанія, Індія</i>.</p> <p>2. Усередині слів після літер, що позначають приголосні звуки, перед буквами на позначення голосних та перед є, й: <i>матеріал, аудієнція, фіалка</i> (але: <i>диякон, християнство</i>).</p> <p>3. У кінці невідмінюваних слів після приголосних: <i>таксі, мерсі, поні</i>.</p>	<p>Після літер, що позначають голосні звуки: <i>наївний, руїна, прозаїк</i>.</p>

Продовження таблиці № 58 на с. 125

и	і	ї
<p>б) у географічних назвах після літер, що позначають шиплячі: <i>Вашингтон, Алжир, Лейпциг, Чикаго, Чилі</i>;</p> <p>в) у географічних назвах із звукосполученнями -ри: <i>Рим, Париж, Крит, Рига</i>;</p> <p>г) в окремих словах згідно з традиційною вимовою: <i>Ватикан, Бразилія, Сирія, Аргентина, Братислава</i>.</p> <p>3. У деяких словах відповідно до вимови: <i>лиман, спирт, химера, кипарис, миля</i>.</p>	<p>4. Після літер, що не входять до правила дев'ятки, перед буквами на позначення приголосних звуків: <i>бізнес, академік, хімія, література</i>.</p> <p>5. У власних назвах після букв на позначення приголосних звуків перед наступними буквами на позначення приголосних і в кінці слова: <i>Лісабон, Міссісіпі, Капрі, Поті</i>.</p>	

Примітка. Нині «правило дев'ятки» поширено на власні іншомовні назви, що робить послідовним правопис запозичень. Тож пишемо *и* у словах: *Аристотель, Аристофан, Еврипід, Фердинанд, Ричард, Фридрих*.

Орфограми (ортограми)

е — є

Таблиця № 59

е	є
<p>1. Після букв, що позначають тверді приголосні: <i>легенда, телефон, декан</i>.</p> <p>2. На початку слова: <i>етап, екзамен, енергія</i>.</p> <p>3. Після а, о, у в середині слів: <i>силует, проект, поет</i> (але: <i>траєкторія</i>).</p> <p>4. У префіксах де-, ре-: <i>реконструкція, денаціоналізація</i>.</p>	<p>1. Після апострофа, м'якого знака, букв е, і, й: <i>п'єдестал, порт'єра, феєрія, абітурієнт, Фейєрбах</i> (але: <i>дієз</i>).</p> <p>2. На початку слова, коли іншомовне е вимовляється в українській мові як звукосполучення й + е: <i>Європа, єгер, єнот, Євпаторія</i>.</p>

Орфографічна (ортографічна) норма

Таблиця № 60

Орфограма (ортограма) — апостроф

Ставимо	Не ставимо
<p>Перед я, ю, є, ї</p> <p>1. Після букв, що позначають губні приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф], шиплячі [ж], [ч], [ш], задньоязикові [г], [к], [х] та після р: <i>інтерв'ю, прем'єра, бар'єр, Х'юстон, Руж'є, Монтеск'є</i>.</p> <p>2. Після префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного звука: <i>суб'єкт, ін'єкція, ад'ютант</i>.</p>	<p>1. Після губних б, п, в, м, ф, шиплячих ж, ч, ш, задньоязикових г, к, х та після р, якщо букви я, ю, є позначають м'якість попереднього приголосного: <i>бюро, бюджет, пюре, бязь, фюзеляж, Репін, Гюго</i>.</p> <p>2. Перед йо: <i>серйозний, курйоз</i>.</p>

Таблиця № 61

Орфограма (ортограма) — знак м'якшення

Пишемо	Не пишемо
<p>1. Після букв, що позначають м'які приголосні звуки [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'] перед я, ю, є, ї, йо: <i>конферансьє, ательє, більярд, досьє, мілярд, бульйон, Вінї</i>.</p> <p>2. Після л перед наступним приголосним (відповідно до вимови): <i>фільм, Нельсон, альбом</i>.</p> <p>3. У кінці слів після букви л (відповідно до м'якої вимови приголосного): <i>магістраль, автомобіль, стиль</i>.</p>	<p>1. Перед я, ю, якщо вони пом'якшують попередній приголосний і позначають звуки [а], [у]: <i>маляр, малярія, нюанс</i>.</p> <p>Але: <i>метал, бал</i>.</p>

Подвоєння літер

Подвоєні приголосні	Неподвоєні приголосні
<p>1. В окремих загальних назвах: <i>брutto, нетто, манна, ванна, вілла, бонна, пенні, панна, тонна, білля</i>.</p> <p>2. У власних назвах та їх похідних: <i>Голландія, Марокко, Шиллер, Діккенс, Руссо, марокканець, Міссурі</i>.</p> <p>3. За збігу однакових приголосних префікса й кореня, коли в мові вживаємо непрефіксальне слово: <i>ірреальний</i> (є <i>реальний</i>), <i>імміграція</i> (є <i>міграція</i>), <i>іраціональний</i> (є <i>раціональний</i>).</p>	<p>У загальних назвах: <i>група, клас, колектив, грамати́ка, інтерме́цо, сума, грип, бароко</i>.</p>

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

167. І. Прочитайте, доберіть підзаголовок, замість крапок запишіть власні підібрані слова.

Іншомовні слова в кожній мові підпорядковують її граматичній і фонетичній системам. Ступінь освоєння іншомовних слів українською мовою різний, що значною мірою пояснюємо і часом засвоєння слова, і його поширеністю, і активністю в мовленні. Засвоєні в найдавніші часи іншомовні слова так «освоїлися» в українській мові, що нині ми їх не сприймаємо як запозичені (наприклад, *майдан, крейда, ...*). Інші зберігають виразні ознаки рідної мови (*бюро, таксі, ...*).

У системі правописних правил є такі, які визначають написання тільки слів іншомовного походження. Серед них написання ...

П. 1. Усно продовжіть розповідь про правопис слів іншомовного походження (скористайтесь теоретичним блоком).

2. Наведіть приклади таких слів іншомовного походження, які можна замінити власне українськими. Скористайтесь матеріалом на с. 239—243.

168. Вставте, де потрібно, пропущені літери, апостроф, поясніть їх написання.

Ін...екц...я, інкас...ац...я, ас...амблея, конфет...і, іп...одром, бал...он, гол...ландець, міл...йон, міл...ярд, ком...с...р...ат, ком...нтатор, тер...аса, кор...ектний, кол...ег...я, тон...а, прогрес..., ком...с...я, трас...а, п...юпітр, комп...ютер, Женев...єва, к...ювет, М...юл...ер, рас...зм, парф...мер...я, параш...т, бурм...стр, брош...ра, аб...тур...ент, коштор...с, Лес...інг, Га...ті, Аф...ни, к...пар...с, інтел...ектуальний, компрес...ор, логар...тм, ак...лімат...зац...я, ан...омал...я, ан...отац...я, аф...ект, Алж...р, ап...лод...сменти, Афр...ка, Ваш...нгтон, пац...ент, федерат...вний, ап...аратура, Ч...каго, кор...еспондент, кал...іграф...я, ас...оц...ац...я, віл...а.

Диктант-завдання

169. Доберіть до кожного слова чи словосполучення іншомовне слово-відповідник та поясніть його правопис.

Життєпис; художній стиль кінця XVI — середини XVIII ст., що характеризується декоративною пишністю; повідомлення; наука красномовства; перша вистава п'єси; столиця Франції; оцінка успішності; ввіз (товарів); суперечка; театр, у виставах якого поєднують різні жанри мистецтва; казкова країна золота та коштовного каміння, яку розшукували в Америці перші іспанські завойовники; завіса з важкої тканини на дверях чи вікнах; рішення; керівник підприємства; зображення, що пояснює, доповнює друкований текст; вага товару з упакованням та без нього.

170. Самостійно доберіть слова іншомовного походження для словникового диктанту з усіма ортограмами, продиктуйте його в класі.

§ 23. Прізвища і географічні назви іншомовного походження

Повторення вивченого

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Написання прізвищ і географічних назв іншомовного походження загалом підпорядковують правилам української орфографії. Але воно має низку специфічних правил, пов'язаних переважно із позначенням голосних звуків, переданням літер на позначення голосних мови-основи. Ці правила відображено у поданій на с. 129—131 таблиці.

*Виссарион
Григорьевич
Белинский*

*Дмитрий
Иванович
Писарев*

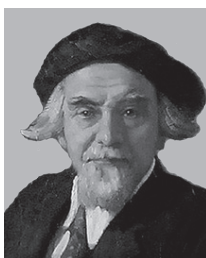
*Никита
Николаевич
Моисеев*

*Федор
Михайлович
Достоевский*

*Александр
Николаевич
Радищев*

*Николай
Александрович
Бердяев*

*Николай
Семёнович
Лесков*

Таблиця № 63

Правопис прізвищ і географічних назв
і іншомовного походження

Буква мови-основи	Буква, якою передається в українській мові	За якої умови	Приклади		
			Прізвища	Географічні назви	
е рос., болг., чес. іє польсь.	е	після букв, що позначають приголосні звуки	Кузнецов, Степанов, Петров, Лермонтов, Станкевич	Новочеркаськ, Пенза, Терек, Лена, Воронеж, Онега, Зеленоводськ, Туапсе	
	е	у суфіксі <i>-ев</i> після букв <i>ц, р</i> і тих, які позначають шиплячі	Писарев, Нехорошев	мис Рум'янцева, Ржев	
	є	на початку слова	Єлизаров, Єфремов, Єпифанов	Єнісей, Єреван	
	є	у середині слова після букви, що позначає голосний, після апострофа, знака м'якшення	Раєвський, Гуляєв, Благоєв, Мацев, Аляб'єв, Аркадьєв	Колтуєв, Посьєт, Єгор'євськ	
	є	у суфіксі <i>-єєв, -єє</i> після приголосних, крім шиплячих, <i>р, ц</i>	Матвєєв, Сергєєв		
		у корені російських прізвищ, якщо в українській мові в цьому корені їй відповідає звук [і], буква <i>і</i>	Бєлінський, Бєдний, Сєченов, Слєщєв	Бєлгород, Бєлгородєнськ, Вєтка (але: Біла, Лісна)	

Продовження таблиці № 63 на с. 130

Орфографічна (ортографічна) норма

Продовження таблиці № 63

Буква мови-основи	Буква, якою передається в українській мові	За якої умови	Приклади	
			Прізвища	Географічні назви
є	йо	на початку слова і складу	Йолкін, Бугайов, Воробйов	Йолкіно, Соловійово
	ьо	у середині чи кінці складу	Корольов, Семьоркін, Верьовкін	мис Дежньова, р. Оленьок
	е	якщо прізвище утворено від спільних для укр. і рос. мов імен	Артемов, Семенов, Федоров	
	о	під наголосом після ч, щ	Грачов, Щипачов	Рогачово, Сичівка
и (і) болг., серб.	и	у прізвищах болг., серб. мов, які не розрізняють [и], [і], між буквами, що позначають приголосні	Христов, Велич, Ягич	
	і	після букв, що позначають голосні	Стоїч, Раїч	
и (і) польс., чес., словац.	і	на початку слова	Ілів, Ілієску	
	і	відповідно до правопису мови-основи	Міцкевич, Лінда, Мілова	
	и	у суфіксі -и-ч та після ж, ч, ш, щ	Сенкевич, Шимкач, Жижка	
и рос.	и	після ж, ч, ш, щ, ц перед буквою, що позначає приголосний	Чичиков, Жйилін, Чистяков, Щипачов	Тушино, Нальчик, Цимлянськ
	и	в утвореннях від імен людей, спільних для рос. та укр. мов	Борисов, Сидоров, Васильєв, але: Ніколаєв, Нікітін (в укр. мові іменізвучать по-іншому)	Михайловське, Гаврилово, Дмитров, але Ніколаєвськ-на-Амурі

Продовження таблиці № 63 на с. 131

Буква мови-основи	Буква, якою передається в українській мові	За якої умови	Приклади	
			Прізвиська	Географічні назви
и рос.	и ¹	у суфіксі -ин після букв ж, ч, ш, щ, ц	Пущин, Куницин	
		в окремих словах		Сибір, Новосибірськ
и рос.	и ¹	у прізвиськах, назвах, утворених від спільних для укр. і рос. мов-основ	Виноградов, Кисельов, Смирнов, Тихомиров	Виноградове, Клин, Кисловодськ, Липецьк, Курільські острови
		у префіксі при-	Привалов, Пришвін	Примор'я, Приволжя
и рос.	и	у суфіксах -ик, -ич, -иц, -ищ, -ович, -евич	Голик, Засулч, Голицин, Радичев, Станкович, Трублассич	Зимовники, Боровичі, Углич, Лиховиці, Ртищев ¹
		у коренях слів і в суфіксах -ін-, -інськ- після букв, що позначають приголосні, крім шиплячих і ц	Бірюков, Іванов, Ісаєв, Пушкін, Кузінський	
и рос.	і	у кінці невідмінованих слів		Сочі, Батумі
		після букв, що позначають голосні, після апострофа, знака м'якшення	Войнов, Захар'їн, Ільїн	Кутаїсі, Троїцьк, Мар'їно, Анап'їно
и рос.	и		Крутих, Куницин, Масарик, Виспянський	Іртиш, Сизрань, Сиктивкар

¹ У кінці першої частини складних слів: *Владивосток, П'ятигорськ*; як закінчення множинних іменників:

Валуйки, Горки (але *Жигулі*).

§ 24. Складні географічні назви

Складні географічні назви як українські, так і іншомовного походження пишуть окремо, разом і через дефіс.

Таблиця № 64

Продовження таблиці № 64 на с. 133

поєднанням двох іменникових основ за допомоги єдиного голосного:
Верболози, Індокитай, (але: Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я)

поєднанням складових частин **соль-, спас-, усть-, іншомовних вест-, іст-, нью-, сан-, сен-, сент-** до іменників або до іменників таких частин **-рівер, -сіті, -сквер, -стріт, -фіорд, -фйорд**: *Соль-Ілецьк, Сан-Сальвадор, Нью-Йорк, Атлантік-Сіті*

додаванням до попереднього компонента таких частин, як **-піль, абад-, акан-, бург-, -таун, -шир**:
Тернопіль, Бранденбург, Йоркшир

поєднанням двох іменників, перший з яких ужитий у називному відмінку, а другий — у непрямому з прийменником чи іншим службовим словом: *Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні, Па-де-Кале*

поєднанням іншомовних іменників і препозитивних службових слів: *Ла-Мани, Лос-Анджелес*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

171. Об'єднайте подані прізвища та географічні назви у групи відповідно до правил правопису; сформулюйте кожне правило щодо передавання в них російських літер в українському записі.

Тьоркін, Куйбишев, Балашов, Балашиха, Привалов, Валуйки, Клинци, Клин, Мічуринськ, Бородіно, Бахчисарай, Дмитров, Кузнецьк, Мятлев, Журавльов, Грачов, Тихомиров, Пенза, Бєрьозов, Липецьк, Касьянов, Леонтєв, Пугачов, Миронов, Андрєєв, Вяльцев, Третьяков, Вересаєв, Водоп'янов, Федоров, Рилєєв, Рєпін, Бугайов, Огарьов, Ягич, Борисов, Иртиш, Ананьїно, Циганков, Трублаєвич, Буєраков, Єнакієве, Єлютін, острів Васильєвський, Муромцев, Белорецьк, Вєтлуга, Омега, Браїлів, Михайловське, Серов, Малинін, Ширшов, Александров, Журавльов, Тбілісі, Куницин, Багіров, Срезневський, Кисловодськ, Сидоров, Дем'янов.

172. Подані російською мовою прізвища запишіть по-українському, поясніть правопис.

Аксєнов, Васильєв, Кудрявкін, Никифоров, Полунин, Быструхин, Филиппов, Фурсов, Черкашин, Белый, Лебедев, Ляхович, Нетєса, Фараджиев, Андрусинин, Гаврилкін, Гарасевич, Гришин, Дмитров, Евдокимов, Едличка, Никольский, Шиняєв, Замковий, Мухлыгин, Чернышев,

Орфографічна (ортографічна) норма

Алексеев, Капцов, Касьян, Кузнецов, Лопин, Гоздеев, Торбин, Яковюк, Алехин, Мишин, Самарин, Свеницкий, Голянич, Киларев, Клишин, Пантелеймонов, Портянников, Сичевский, Юношев, Ковалёв, Певнев, Максимовский, Севастьян, Филиппович, Тёркин, Ерохин, Душин, Демьянов, Федоров, Миклошин, Неманский, Евгеньев, Никольский, Астафьев, Цепилин, Кондратьев, Белов, Соловьёв, Пешковский, Рыбаков, Высоцкий, Столетов, Лучанинов.

- 173. З'ясуйте, як записані неукраїнські прізвища учнів вашого класу, ваших знайомих, учителів.
- 174. Запишіть українською мовою прізвища, імена та по батькові відомих російських учених, письменників, світлини яких розміщено на с. 128, поясніть їх правопис. Про одного з них розкажіть у класі.
- 175. Наведіть географічні назви, зокрема й складні, пов'язані з місцевістю, де ви народилися, проживали, або відомі вам із поїздок чи прочитаних творів, переглянутих кінофільмів. Запишіть їх, поясніть правопис.
- 176. Подані географічні назви запишіть відповідно до правил групами: а) пишемо разом; б) через дефіс; в) окремо. З'ясуйте правопис кожної назви.

Сан/Франциско, Кам'яно/гірка, Красно/водськ, Влади/восток, Білгород/Дністровський, Вишній/Волочок, Зелена/Гура, Глинськ/Загора, Берізки/Бершадські, Йорк/шир, Гільча/Друга, Стара/Планина, Кандалакшська/губа, Голубий/Ніл, Лас/Вегас, Новосілки/на/Дніпрі, Улан/Уде, Нар'ян/Мар, Кейп/таун, Верни/городок, Сорока/дуби, Мишурин/Ріг, Санта/Клара, Сент/Луїс, Нове/Місто, Нижньо/колимськ, Чисто/водне, Олійникова/Слобода, Бонна/Фіорд, Ельзас/Лотарингія, Кзил/Орда, Ост/Індія, Красний/Лиман, Нижньо/дніпровськ, Могилів/Подільський, Коло/Михайлівка, Тянь/Шань, Верхньо/уральськ, Південно/Сахалінськ, Великі/Дмитровичі, Печи/води, П'яти/гори, Харків/Товарний, Біло/пілля, Ала/тау, Бранден/бург, Буенос/Айрес, Санто/Домінго, Ново/волинськ.

§ 25. Правила перенесення слів із рядка в рядок

Повторення вивченого

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

У писемному мовленні часто виникає потреба перенесення частин слова на інший рядок. Тож треба дотримуватися **орфографічних (ортографічних) і технічних правил**.

**Орфографічні
(ортографічні) правила**

Переносимо слова частинами, які здебільшого збігаються з фонетичними складами:

вза-єм-ний, Ан-дрі-йо-вич

Одну літеру не можна залишати в попередньому рядку і переносити на інший: *один (єд-ність, Со-фія)*

Не відривати однієї літери від кореня, від наступної частини складного слова:

*розі-грати, піді-йти,
без-ініціативний,
південно-східний*

Не розривати літер, що позначають один звук [дж], [дз]: *хо-джу, по-дзвонити*

Апостроф і знак м'якшення не переносять, їх залишають на попередньому рядку:
бур'-ян, учитель-ці

Запам'ятайте! В усіх інших випадках, що їх не можна підпорядкувати викладеним вище правилам, можна переносити слова довільно: *сес-тра, сест-ра, се-стра, ці-нний, цін-ний*

**Технічні
правила**

Не залишати на попередньому рядку ініціали чи інші умовні скорочення, а прізвища, повністю написані слова, яких стосуються скорочення, переносити на інший рядок:

М.Т. Рильський, проф. Андрущенко В.П., гр. Петренко В.О.

Якщо ім'я і по батькові написані повністю, то переносити можна:

*Максим Тадейович
Рильський*

Не відривати скорочені назви одиниць виміру від цифр, яких вони стосуються:

2017 р., 125 грн., 62 кг, 1230 км (завжди в одному рядку);

повністю написані назви одиниць виміру можна переносити:

*25 гривень,
70 — гектарів,
50 — сантиметрів*

Не можна розривати цифри і граматичні закінчення, з'єднані з ними дефісом:

7-й, із 4-го

Не можна розривати умовні скорочення, які пишемо через дефіс: *вид-во, т-во*

Не можна переносити на інший рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати на попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

177. У поданих словах і реченнях позначте (письмово) можливі переноси слів, словосполучень, речень.

Дисциплінованість, непокора, непокірний, неушкодженість, криміногенний, ізольованість, ув'язнення, санкціонування, професіонал, ажіотаж, пред'явницький, землевпорядкування, короткохвильовий, винагородження, віддзеркалювати, втягнення, роз'яснювати, наклепницький, легковір'я, військовослужбовець, агентурно-оперативний, коефіцієнт, батальйон, антигромадський, кмітливість, дискредитація, паливно-енер-

гетичний, агітаторський, неуважність, нагляд, співпідпорядкування, знепритомніти, співучасник;

розмовляв із генералом О. П. Орлюком, навчався у проф. Медушевського А. П., зустріч із генерал-лейтенантом О. І. Кривинюком. Мій брат — студент 2-го курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Курсанти під час навчань подолали відстань 450 км. Мої однокурсники — члени Товариства книголюбів. Відвідую спортсекцію з баскетболу.

Самооцінювання
знань

1. Назвіть терміни, пов'язані з розділом «Орфографія (ортографія)», розкрийте суть кожного з них.

2. Визначте, які ортограми наявні у словах *п'ятнадцять, шістсот, спросоння, знадвору, пришкільний, традиція, Мекка*.

3. Розкажіть про знак м'якшення як ортограму, назвавши правила вживання і невживання його, наведіть відповідні приклади.

4. Розкажіть про ортограму префікс, зокрема про правопис префіксів *пре-, при-, при-, пере-, пред-, перед-*; *з-, с-, (зі)*; префіксів, що закінчуються літерою на позначення твердого приголосного звука.

5. Чи завжди слова *невесело, неприязнь, невеликий* треба писати разом? Чому?

6. Схарактеризуйте ортограму суфікс. Назвіть суфікси, написання яких відповідає певним ортографічним правилам, сформулюйте ці правила і проілюструйте їх.

7. Наведіть приклади вживання подвоєння літер на межі префікса і кореня, кореня і суфікса, кореня і постфікса *-ся*.

8. Назвіть три умови подовження, наведіть приклади.

9. Чому слова *безсмертю, жовчю, підняття, ніччю* пишемо по-різному щодо вживання подвоєних літер?

10. Назвіть групи слів, у яких вживання великої літери зумовлене лексичним значенням їх, проілюструйте свою розповідь.

11. З'ясуйте, чому в різних складних власних назвах одне й те саме слово (напр., *національний*) пишемо по-різному — з великої чи малої літери.

12. Розкажіть про вживання великої літери в абрєвіатурах, наведіть відповідні правила.

13. Назвіть правила правопису, за якими разом, через дефіс пишемо: а) іменники; б) прикметники; в) займенники; г) прийменники; г) частки.

14. Наведіть приклади речень, в яких по-різному пишемо слова: (*на*) *пам'ять, на (швидку), по (іншому), в (двоє)*; *що (б), (як) би, (про) те*; обґрунтуйте їх правопис.

15. Розкажіть про правопис складених прийменників і сполучників, наведіть зразки вживання їх.

16. Назвіть частки, що їх треба писати окремо, проілюструйте свою відповідь.

17. Чому частки *би, таки* пишемо по-різному в таких прикладах: *ходив би, здійснив би і немовби, мовби; пішов-таки, все-таки і все ж таки, пішов же таки*?

18. Сформулюйте правило «дев'ятки»; проілюструйте його.

19. З'ясуйте, чому після *ер*, що входить до «дев'ятки», пишемо *и* у словах *брифінг, ендокринний* та *і* — *пріоритет, ріелтор*. Наведіть інші приклади таких слів.

Орфографічна (ортографічна) норма

20. Розкажіть про вживання подвоєння літер у власних і загальних назвах іншомовного походження.

21. Наведіть приклади вживання апострофа у словах іншомовного походження: а) відповідно до вживання його в українських словах; б) як вияв специфіки правопису іншомовних слів.

22. Розкажіть про особливості передання окремих літер, зокрема **е, є, и, і** в іншомовних прізвищах та географічних назвах.

23. Наведіть приклади складних географічних назв, які треба писати: а) разом; б) окремо; в) через дефіс.

24. Чи однаково треба писати слова: Ново/Петрівці, Ново/град/Волинський, Ново/Черкаськ? Чому?

25. Сформулюйте основні правила переносу частин слів із рядка на інший рядок, проілюструйте їх.

*Ваша
творчість*

178. Напишіть есе на одну з тем, записуючи слова, словосполучення відповідно до орфографічних норм.

1. Життя в гармонії з природою.
2. Моє бачення сучасної школи.
3. Чого варто уникати у спілкуванні?
4. Ціна недбалості.

 179. Напишіть заяву і службовий лист, в яких висловіть прохання зі стислим його обґрунтуванням.

 180. Прочитайте текст, доберіть заголовки, продовжіть розповідь. Поясніть ортограми.

Від наших думок і вчинків залежить, чи бути Землі й людству взагалі. Адже в сумі вони можуть нести величезний заряд руйнівної енергії. А можуть, навпаки, — нести і могутній заряд доброї, творчої енергії. Хай же кожен відчує внутрішню потребу в тому, щоби пробудити від сплячки свою свідомість.

Маємо відмовитися від оманливого уявлення, начебто людина — цар природи. Нас послано на землю на короткий час для самовдосконалення.

Як же треба самовдосконалюватися? Поради такі:

- 1) припинити дратуватися з будь-якого приводу;
- 2) не нарікати на життя, на інших людей;
- 3) радіти всьому тому, що довколо нас;
- 4) не відповідати злом на зло, навчитися пробачати ближньому (це дуже важливо!);
- 5) ...;
- 6) ...;
- 12) ... .

(Мирослав Дочинець)

 181. І. Уважно прочитайте текст. Допишіть свої причини, чому ви хочете стати заможними.

Я вважала себе ще надто юною, щоб вивчати складну фінансову науку, та й на прикладі батьків бачила, що гроші нічого приємного з собою не несуть.

— Твоїм батькам ведеться несолодко, — почула я голос, — бо вони, коли були в твоєму віці, не навчилися ними користуватися. З грошима не все так просто, з ними пов'язані свої таємниці й закономірності. Тож неодмінно знайди десять причин, чому ти хочеш стати заможною.

Я все ще не мала певності, що мені вже слід серйозно замислюватися над проблемою грошей, але потім я згадала сентенцію мудрого китайця: «Роби великі справи, коли вони є ще малими, бо все велике починається з малого». Що би це мало означати?

Отож, треба було знайти десять причин. За три години я складала такий список.

1. Улітку я могла би за навчальною програмою обміну поїхати до США. Це поліпшило б мої знання з англійської.

2. Я могла би потішити своїх батьків, подарувати їм гроші й допомогти розквитатися з їхніми боргами.

3. Купити смартфон.

4. ...

5.

6.

7.

8.

9.

10.

Упоравшись зі списком, я подумала, що таки варто прагнути до «заможності».

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Чи замислювалися ви над тим, як можна заробити гроші?

2. Як ви розумієте вислів: «Не навчилися користуватися грошима?»

3. Що означає китайська сентенція?

4. Назвіть свої причини, чому ви хотіли би стати заможним.

5. Для чого треба записувати ці причини?

6. То чи ж варто прагнути до заможності?

Свої відповіді обґрунтуйте.

 182. Прокоментуйте вислови про різні види спорту. Чи вабить вас спорт, якому виду надаєте перевагу? Чому? (Скористайтесь ілюстраціями на с. 135).

1. Бокс — це наука, що досліджує людину на міцність (*В. Жемчужников*). 2. Деякі вважають, що футбол — справа життя і смерті. Вони помиляються: футбол — набагато важливіше (*Білл Шанклі*). 3. У фігурному катанні головне — не фігура, а катання (*К. Кушнер*). 4. У бігу на місці переможців не буває (*М. Драйштіц*).

Тексти контрольних диктантів

Славні сини України

I. У кожного народу, багатомільйонного чи кількасоттисячного, є сини і дочки, які натхненною творчою працею та геніальністю уславили його у віках.

Україна справіку була також багата на талановитих людей. Вони розносили по всьому світові славу про рідний край. Так, Юрій Дрогобич (XV століття) був ректором Болонського університету в Італії, професором медицини й астрономії в Болонському і Краківському університетах, писав вірші. Станіслав Оріховський з Перемишля (XVI століття), відомий публіцист, історик і філософ, навчався у Віденському, Краківському, Болонському, Падуанському університетах, став предтечею письменників-полемістів. У своїх творах розповідав про рідний народ та його звичаї й підписувався: Оріховський-Русин або Оріховський-Роксолан, підкреслюючи цим націо-

Орфографічна (ортографічна) норма

нальну належність. Феофан Прокопович (XVII—XVIII століття) — історик, філософ, математик, поет, публіцист, політик — був відомий у Римі, Ватикані, в Росії, в Україні. «Ця чудова людина за знаннями своїми не має собі майже нікого рівного, особливо між російськими духовними», — писав датський учений фон Гавен.

Артем Ведель, Максим Березовський, Дмитро Бортнянський були знані своїми хорovими концертами та операми в Італії, Україні, Росії. Іван Пулюй — фізик світової слави. Одночасно з Конрадом Рентгеном досліджував і відкривав x-промені, згодом названі рентгенівськими. Разом із Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуєм-Левицьким перекладав Біблію українською мовою.

Минув час, імена названих талановитих українців різних епох були забуті їхніми земляками (але не світом), викреслені з української історії. Але правда перемогла, тому що є народ, з якого вийшли славнозвісні митці та вчені. І тепер їхні твори та імена, вже у світовій шані, повертаються в нашу культуру.

За посібником

З цього зерна

II. Безліч обрядів, пісень, повір'їв пов'язано із зерном. Ходячи разом з іншими хлопчиками на Новий рік по хатах, Гриць Сковорода посипав зерном, приспівуючи: «Роди, Боже, жито, пшеницю, усяку пашницю. З колоска — жменька, а зі снопа — мірка». В середу на четвертому тижні посту мати пекла хрести і клала їх у засік із пшеницею, де вони лежали до сівби. Навесні батьки виїжджали в поле, розкладали печені хрести на ниві, вклонялися тричі до землі. «Роди, Боже, пшеницю, — промовляла мати, — на всякого долю».

Линуть роки, і у світогляді Сковороди образ зерна відіграє велику роль. Говорячи про силу слова, про зміст поезії, про ритм музичного твору і ритм життя, він порівнюватиме його з силою, яка немовбито закладена в житньому колосі. Пояснення сенсу своїх байок починатиме словами: «З цього зерна...». Наївне здивування хлібороба перед таємницею життєвої сили зерна переростає у свідомості Сковороди у філософське питання про значення і сутність матеріального світу.

Не богословські теорії про символи були джерелом його натхнення — це джерело все ж таки можна знайти у світосприйманні селянина, який замислюється над звичайним природним явищем: яка сила захована у, здавалося б, мертвому зернятку?

Комусь такі речі здавалися дивними. Сковорода ж мав своєрідний розум: його бентежило те, що тисячам було буденним і звичайним. Фантастичні пояснення зникли, а питання поширилось на цілий світ. Йому хотілося прочитати книгу буття, розгадати сенс людських вчинків, заглянути-таки в людську душу, як заглядали цікаві глядачі за завісу вертепу різдвяних вистав.

Сьогодні ж ми можемо ствердити: прагнення розшукати прихований сенс за речовинною оболонкою предметів — з цього зерна починається Григорій Сковорода.

За І. Драчем

Морфологічна норма

§ 26. Іменник

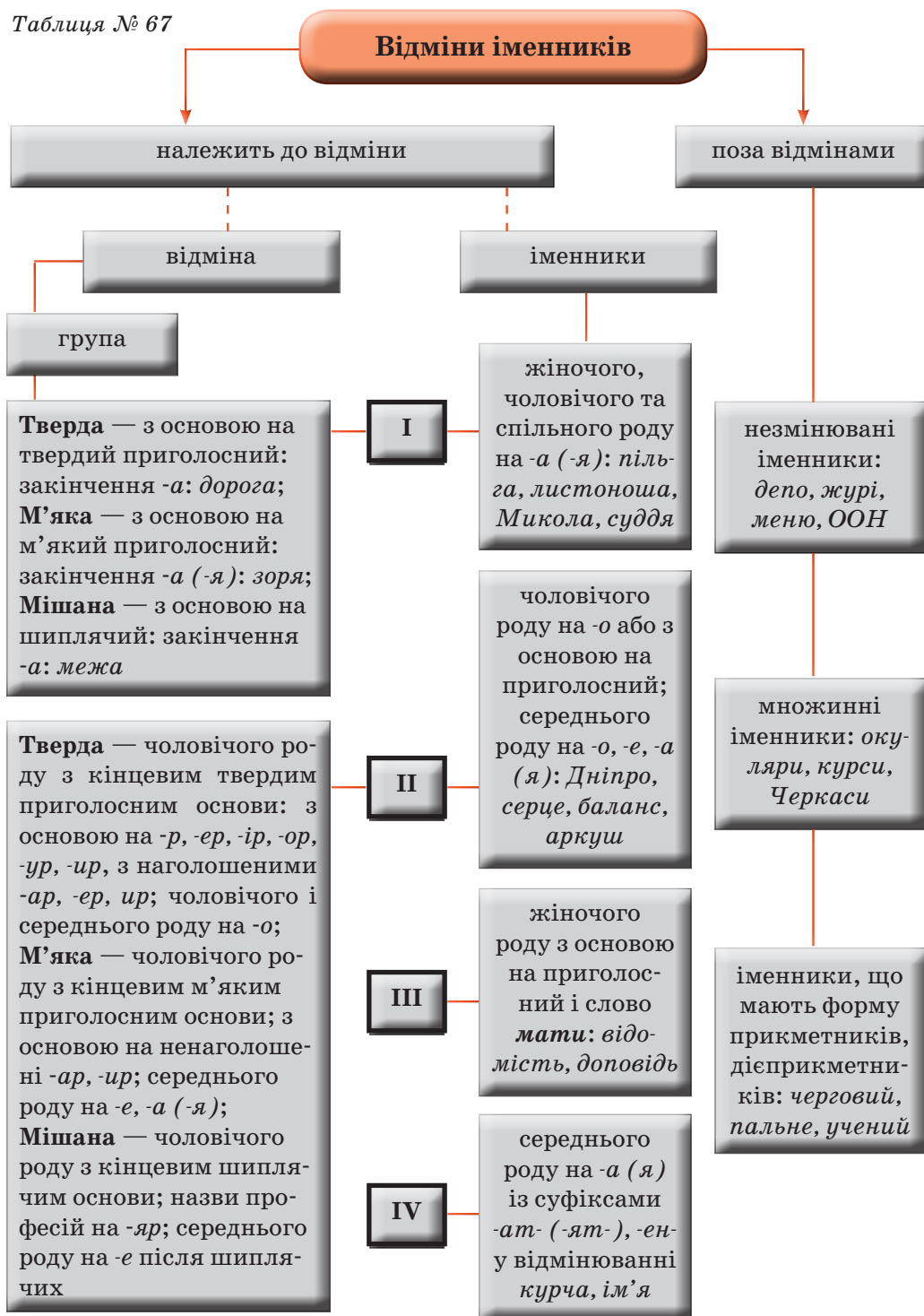
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення вивченого

Морфологічні норми — це правильний вибір форми слова, тобто утворення відмінкових форм іменників: *підпи-сано договори* (а не *договора*), *багато солдатів* (а не *сол-дат*); визначення граматичного роду іменників: *є в про-дажу* (а не *є в продажі*); визначення числа іменників: *вартість упакування* (а не *вартість упакувань*).

Таблиця № 67

§ 27. Рід іменників

Рід — несловозмінна граматична категорія, що є визначальною морфологічною ознакою іменника. Усі іменники, крім тих, що вживаються лише у множині, належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого, середнього.

Таблиця № 68

Запам'ятайте! Рід іменників розрізняють тільки в однині й визначають за формою однини: *хліб, мрія, поле*. Якщо іменник вживається тільки у множині, то він граматичного роду не має: *жнива, вершки*.

Особливості визначення роду окремих іменників:

- в іменах, прізвищах за статтю їх носія: *Микола* (чол.), *Ганна* (жін.), *Олеся Іваненко* (жін.), *Олесь Іваненко* (чол.);
- у назвах професій, звань зберігається форма чоловічого роду: *інженер, юрист, директор*;
- форма або чоловічого, або жіночого роду вживається для назв деяких тварин, птахів, риб: *жайворонок, лисиця, щука*;
- мають форми двох родів: чоловічого і середнього (*вовчище*), жіночого і середнього (*ручище*).

Запам'ятайте! Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження — загальних назв визначають так:

- іменники, що називають осіб чоловічої статі, належать до чоловічого роду: *аташе, маестро*;
- іменники, що називають осіб жіночої статі, належать до жіночого роду: *мадам, леді, фрау*;

- іменники — назви неістот належать до середнього роду: *метро, таксі, фойє, бюро*.

Рід власних назв визначають на основі відповідної загальної назви типу: місто, озеро, річка, країна, острів: *Сочи* (курорт — чоловічого роду), *Перу* (республіка — жіночого роду); *Сан-Франциско* (місто — середнього роду).

Таблиця № 69

Запам'ятайте! Частина незмінюваних іменників змінила родову належність відповідно до родової ознаки:

- чоловічий рід:** *сироко, маестро, памперо, грего* («різновиди вітрів»), *сулугуні* («сир»), *бефстроганов* («страва»), *шимі* («танець»);
- жіночий рід:** *авеню* («вулиця»), *бере* («груша»), *кольрабі* («капуста»), *саямі* («ковбаса»), *бері-бері* («хвороба»), *страдиварі* («скрипка»), *альма-матер* («мати-годувальниця»), *цеце* («муха»), *івасі* («риба»);
- жіночий і середній рід:** *есперанто* («штучна мова»);
- жіночий і чоловічий рід:** *колібри* («пташка»);
- чоловічий і середній рід:** *статус-кво, бренді*.

Рід іменників в офіційно-ділових документах

Офіційними назвами професій, посад, звань слугують іменники чоловічого роду. У ділових документах їх уживають незалежно від статі особи: *прем'єр-міністр провів, провела засідання; секретар РНБО запізнився, запізнилася*.

Це зумовлено тим, що зазвичай ці посади обіймали чоловіки.

Зі зміною гендерної політики офіційно-діловий стиль поповнюватимуть слформи із суфіксами жіночого роду: *прем'єрка, президентка, завідувачка, директорка*, що ми вже спостерігаємо в публіцистичному, художньому та розмовно-побутовому мовленні: *дповідачка, лікарка, редакторка*.

Запам'ятайте! Ненормативними є утворення з оцінними суфіксами **-ш(а), -их(а), -ис(а)**: *генеральша, прокурориха, директриса*.

Якщо іменник чоловічого роду вживають на позначення жінки, а імені її не називають, то узгоджене означення і присудок ставлять у формі чоловічого роду: *директор сьогодні відсутній*. Словосполучка на кшталт *мер Виноградова* вимагає, щоби присудок мав форму жіночого роду, натомість означення набуватиме форми чоловічого роду: *щойно обраний мер Виноградова доповіла*.

Порушення норм роду

Порушення норм роду найчастіше зумовлено впливом російської мови.

Запам'ятайте! Форма роду іменників в українській та російській мовах

українська мова чоловічий рід	російська мова жіночий рід	українська мова чоловічий рід	російська мова жіночий рід
біль	боль	поступ	поступь
дріб	дробь	продаж	продажа
живобпис	живопись	пропис	пропись
запис	запись	розсип	россыпь
кір	корь	рукопис	рукопись
літопис	летопись	Сибір	Сибирь
машинопис	машинопись	степ	степь
напис	надпись	ступінь	степень
опис	опись	ступінь	степень
перекис	перекись	толь	толь
пил	пыль	тюль	тюль
підпис	подпись	ярмарок	ярмарка
полин	попынь		
українська мова жіночий рід		російська мова чоловічий рід	
путь		путь	

Запам'ятайте!

До **чоловічого** роду належать: *нежить, псалтир, рояль, розпач, тунель*;

до **жіночого** — *антресоль, бандероль, вермішель, мігрень, розкіш, ретуш*;

у **чоловічому і жіночому** роді вживають: *ганж, дрож, купіль, фальш, жужіль, кужіль, харч*.

Паралельні форми роду мають іменники:

абрикос — абрикоса

банкнот — банкнота

вольєр — вольєра

жираф — жирафа

зал — зала

змій — змія

кахель — кахля

клавіш — клавіша

ковил — ковила

оаза — оазиса

пантофель — пантофля

парасоль — парасоля

сусід — сусіда

Запам'ятайте! Ці слова не треба плутати з тими, де закінчення **-а** змінює лексичне значення слова:

адрес «вітальна листівка» — *адреса* «місце проживання»;

вольт — *вольта* «тканина»; *девіз* — *девіза* «вексель, чек»;

кар'єр «місце добування копалин» — *кар'єра* «просування в діяльності»;

жовтобрюх «змія» — *жовтобрюха* «пташка»; *криз* «медичний термін» — *криза*;

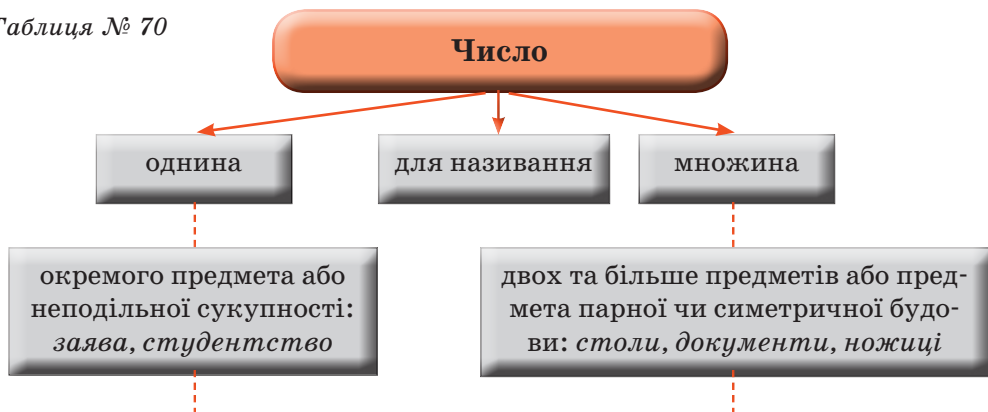
округ «територіальна одиниця» — *округа* «навколишня місцина»;

рік — *ріка*.

§ 28. Категорія числа іменників

Число — одна з визначальних граматичних категорій, що виражає кількісний вияв того, що позначає іменник.

Таблиця № 70

Продовження таблиці № 70 на с. 147

лише в однині
іменники

- з абстрактним значенням: *любов, голосування, сум, безвідповідальність*;
- збірні: *жіноцтво, студентство, каміння*;
- власні назви: *Дніпро, Кривий Ріг, Микола, Єлизавета*;
- з речовинним значенням: *фосфор, пісок, срібло, паливо*;
- назви деяких овочів, ягід: *смородина, хрін*

лише в множині
іменники

- парні, складні предмети: *ворота, перила, щипці*;
- речовина, матеріал: *дрова, вершки*;
- ігри, обряди, часові поняття: *шахи, канікули*;
- окремі географічні назви: *Карпати, Суми, Ромни*;
- не визначені чітко грошові поняття: *кошти, гроші, фінанси, ресурси*;
- залишки речовини: *висівки, об'їдки*;
- дії, процеси, емоції, обряди, звичаї: *проводи, переживання, радіощі, іменини, оглядини, жнива*;
- збірні назви: *меблі*.

Запам'ятайте! Ненормативне вживання форм числа полягає в тому, що помилково від іменників **тільки однини** утворюють форму **множини**: *канцелярські приладдя*, а треба *канцелярське приладдя*.
Від іменників **тільки множини** утворюють форму **однини**: *на рибній консерві*, а треба *на рибних консервах*.

Примітка. Іменники *людина* — *люди*, *дитина* — *діти*, *курка* — *кури*, *гуска* — *гуси*, *радість* — *радощі*, *гордість* — *гордощі* й подібні є спорідненими словами, а не співвідносними формами однини/множини, друге слово в кожній парі є множинним іменником.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

183. Визначте граматичний рід поданих іменників, його ознаки. Роботу виконайте за поданою схемою і зразком, прочитавши теоретичний блок.

Іменник	Рід	Ознаки граматичного роду		
		Морфологічна	Семантична	Синтаксичний зв'язок
<i>Воєвода</i>	чол.		назва особи чоловічої статі	
<i>трудяга</i>	чол., жіні.			<i>великий трудяга, велика трудяга</i>
<i>школярка</i>	жіні.	•к-, -а		

Багаття, білка, суддя, родич, зала, касир, Дмитро, гортань, горобець, дівчисько, рева, Євген, Слава, Тесленко, Лідія, лялька, Женя, пісняр, хлопець, дівчина, ведмежа, господиня, нероба, сузір'я, артист, дубище, шосе, біль, тюль, шампунь, бандероль, купіль, тунель, статус-кво, банкнот.

 184. Прочитайте, назвіть іменники, визначте їхні рід та ознаки роду. Чому деякі іменники не мають роду?

1. Я не хочу ображати гостинності твоєї, гречний пане. Адже, по східному звичаю, гості не сміють відмовлятися від дарунків, бо то була б господарям образа? — Авжеж, такий у нас ведеться звичай. І я безмірно вдячний за уважність до мене й до звичаїв мого люду. 2. Та мати вражається, коли в її клейноди невісточка кохана не вбереться. 3. Невже там тільки й слави, що квітки? — Ні, ще й саронського жіноцтва врода. 4. Стривай, поможеш пані зачесатись по-римському. 5. Чи є краці в життю літа та над молодії? (*Л. Українка*). 6. А дитина! Сердешна дитина! Обідране, ледве-ледве несе ноженята ... 7. І ти не згадаєш того сироту, що в сірій свитині, бувало, щасливий, як побачить диво — твою красоту. 8. Так думав, ідучи в латаній свитині, сердега Ярема (*Т. Шевченко*). 9. Куди подівся лагідний вітрець? Дужий вітрище рве тремтливі віти дерев, хилить голови золототверхим соснам, хмару за хмарою в червоне сонце жбурляє (*Л. Письменна*). 10. Добігавсь, гуляк? Ходімо ж додому. 11. Я в торбу взяв харчів для нас і ще роси в баклажку. Коли в дорогу є запас, іти не буде важко (*М. Пригара*).

 185. 1. Уважно прочитайте на с. 144—145 теоретичний матеріал. Кілька із поданих іменників введіть у контекст, щоб кожен із них називав особу чоловічої статі та особу жіночої статі.

Директор, глядач, виконавець, пацієнт, доцент, ректор, читач, тренер, керівник, друкар, журналіст, прокурор, прем'єр-міністр, дипломат, режисер, генерал.

2. Утворіть від поданих іменників, якщо можливо, іменники жіночого роду, визначте словотвірний суфікс, сферу вживання форм жіночого роду, наведіть відповідні ілюстрації.

 186. Від іменників, поданих нижче, утворіть, де можливо, іменники середнього роду. Пригадайте й наведіть приклади вживання таких форм у народних казках, художніх творах для дітей. Визначте, як виражається родова форма.

Горлиця, лебідь, жайворонок, сова, журавель, ластівка, зозуля, качка, заєць, кріль, їжак, ведмідь, тигр, слон.

 187. Поясніть, як визначають родові форми поданих іменників, обґрунтуйте на прикладах уживання різних форм роду одного іменника в мовленні.

Морозище, димище, ручище, носище, головище, ротище, звірище, кабанище, голосище, дідище, бабище, ножака, яворонько, багнище.

 188. Визначте рід поданих іменників, його ознаку. Кожен іменник поєднайте із прикметником за змістом. (Скористайтесь теоретичним матеріалом на с. 144—145).

- Чи в усіх аббревіатурах граматичний рід визначаємо так, як у поданих?
- Які аббревіатури не мають роду? Чому?

195. Переділіть іменники на групи за вживанням у граматичному числі: іменники, що вживаються: 1) в однині та множині; 2) лише в однині; 3) лише у множині. До іменників першої групи допишіть співвідносні форми множини, визначте засіб вираження числа та значення іменників другої та третьої груп.

Примовка, дитина, люди, дати, людство, людина, Багдад, Олена, Піренеї, криси (капелюха), прикросці, гордість, листок, листя, буяння, курси, збирач, качка, збитки, універсал, аудиторія, зброя, вапно, кошти, космос, Полтава, Десна, четвірка, крейда, недремність, далина, вада, дріжджі, таїна, стіна, посаг, валіза, збирання, збори, збір, збірка, будні, дрібнота, вальс, шахи, переджнив'я, Великдень, шана, велич, заручини, весілля, малеча.

196. Прочитайте текст. Випишіть іменники, вжиті у формі множини, переділіть їх на дві групи: а) іменники, що вживаються в однині та множині, запишіть поряд співвідносну форму однини; б) іменники множини. Окремо запишіть іменники, що вживаються тільки в однині. Визначте значення двох останніх груп.

Гість із Варшави

Були жнива. Настя Трубчак прибігла з поля, щоб дати їсти свиням, курям, кролям, узяти полуденок чоловікові.

Лиш зайшла в погріб, як кури дико закричали й кинулися хто куди. Вийшла — й сама злякалася: по подвір'ї бігав якийсь рудий птах, розпустивши метрові крила, й ловив кролів, які шмигали хто в дрова, хто під тин, а хто й до сіней. За цими і погнався той страшний птах, розкривши великого, кривого хижого дзьоба. Настя підбігла й зачинила за ним двері. В сінях смертельно пищало кроленя: видно, птах зловив його.

Подумавши, Настя побігла до школи й розповіла про все учителеві... Учитель Іван Риндик узяв рушницю й пішов за Настею. У сінях птаха не застали. Заглянули до хати й побачили, що птах сидить на розі лежанки. Учитель лиш глянув і відразу пізнав у птахові орла — беркута-велетня...

Учитель залюбувався красою його. Велика голова з чорними хижими очима. А що вже крила — то як у літака. Могутні ноги були вкриті пір'ям до самих пальців, тому здавалося, що орел у шароварах. На нозі в нього була бирка, або інвентарний номер, на якому прочитали: «Варшава, 712». Стало ясно, що він утік із Варшавського зоопарку.

В. Перепелюк

197. Уважно прочитайте рубрику «Запам'ятайте!» на с. 147 і зредагуйте речення з ненормативним вживанням форм числа і роду іменників. Правильні варіанти запишіть, поясніть їх.

1. На базі можна було придбати дріт і пиломатеріал. 2. Просимо зазначити вартість упакувань і транспортувань продукції. 3. У продажу надійшли канцелярські приладдя. 4. В інтернетмагазині Ольга замовила дещо з м'якої меблі. 5. Ярмарка вражає асортиментами продукції. 6. Багато гіль зрубано. 7. На рибній консерві не зазначено дати придатності. 8. За голосуваннями не можна визначати переможців. 9. У кіоску продавали сувеніри з символіками чемпіонату.

Ваша
творчість

198. Напишіть: 1) застереження дітям щодо безпечної поведінки на воді й біля водойми; 2) звернення до відпочивальників «Чистота довкола нас — основа здоров'я», послуговуючись іменниками.

§ 29. Складні випадки відмінювання іменників

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Повторення
вивченого

Відмінок — граматична категорія іменника, що виражає його синтаксичні зв'язки з іншими словами в реченні. Відмінок іменника є морфологічною самостійною категорією.

Відмінювання іменників — це їхня словозміна.

Називний відмінок

Таблиця № 71

У складеному іменному присудку, коли йдеться про незмінну ознаку: *Мова — душа народу. Він був директор школи.*

але

Якщо йдеться про тимчасову або несталу ознаку, то надають перевагу формі орудного відмінка: *Він був депутатом, поки його не призначили на іншу посаду.*

У множині іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення **-и**: *приїхали інспектори* (а не інспектора), *договори*

Іменники II відміни чоловічого роду залежно від групи мають закінчення **-и** або **-і**: *столяри, муляри, пращури* (тверда група); *пекарі, склярі, кухарі* (м'яка група)

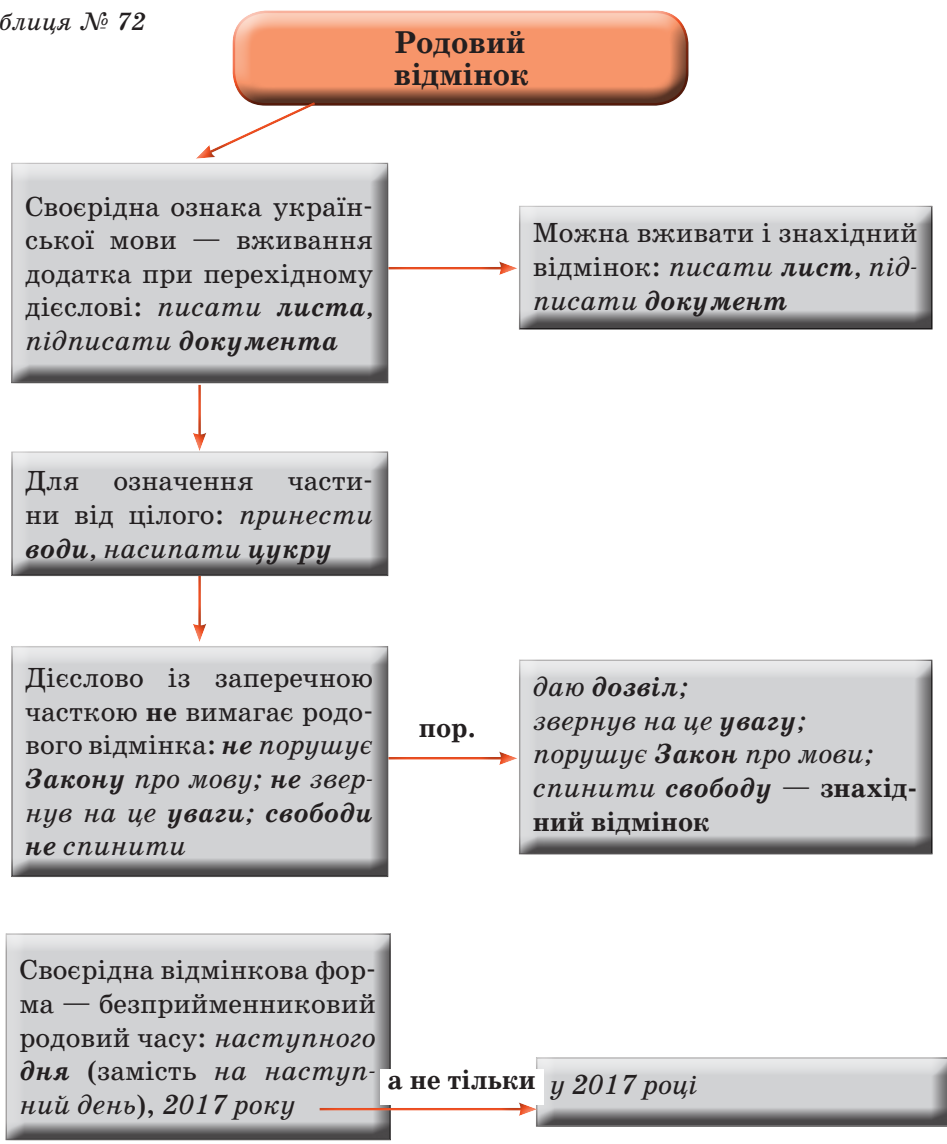
але

- *комарі, хабарі, пазурі (пазури)* — тверда група;
- паралельні закінчення: *вуси і вуса, рукави — рукава*

Морфологічна норма

Таблиця № 72

**Закінчення іменників чоловічого роду
в родовому відмінку однини**

-а, (-я)

назви осіб, власні імена та прізвища, персоніфіковані предмети, явища: *учителя, Андрія, Вітра*

назви населених пунктів: *Києва, Харкова, Миргорода, але: Кривого Рогу, Червоного Яру*

географічні назви з наголосом на закінченні або з суфіксами *-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-ін)*: *Дністра, Псла, Тетерева, Пирятина*

назви тварин і дерев: *ведмедя, вовка, дуба, ясеня*

назви предметів, машин та їхніх деталей: *автомобіля, комбайна, дизеля, мотора, поршня*

назви мір, днів, місяців: *метра, четверга, січня, тижня*

-у, (-ю)

назви речовин, матеріалу: *азоту, меду, напою, водню, граніту, кисню, піску, спирту, але: хліба*

назви збірних понять, будівель, споруд, приміщень, їхніх частин: *батальйону, заводу, каналу, коридору, вокзалу, поверху, але: гаража, карниза, бліндажа*

назви установ, закладів, організацій: *інституту, профкому, банку, університету, комітету*

назви явищ природи, місця, простору: *морозу, інею, граду, краю, лісу*

назви почуттів, процесів, станів, властивостей, ознак, суспільних явищ, загальних і абстрактних понять: *бою, страху, грипу, інтересу, конфлікту, принципу*

назви ігор, танців: *футболу, вальсу, тенісу, хокею, але: гопака, козака*

Продовження таблиці № 73 на с. 154

назви грошових знаків, числові назви: *карбованця, долара, мільйона*

назви річок, крім тих, що мають наголос на закінченні, а також озер, гір, островів, країн, областей: *Бугу, Світязю, Донбасу, Криму, Уралу, Сахаліну, Афганістану, Іраку*

терміни українського та іншомовного походження: *сектора, атома, трикутника, відмінка, але: виду, роду, складу, способу*

складні безсуфіксні слова (крім назв істот), префіксальні іменники, крім назв істот: *світогляду, рукопису, родоводу, заробітку, побуту*

Запам'ятайте! Іменники **Кубок, Суперкубок** зі значенням «приз» у формі родового відмінка однини потрібно вживати із закінченням **-а**: *футболісти України не вибороли Кубка (Суперкубка)*, а зі значенням «змагання, ігри» — із закінченням **-у**: *чвертьфінальні матчі Кубку України зібрали неймовірно потужну глядацьку аудиторію.*

Запам'ятайте! Є іменники, де закінчення **-а (-я), -у (-ю)** родового відмінка розрізняє значення або передає відтінки значень.

-а (-я)	-у (-ю)	-а (-я)	-у (-ю)
<i>акта</i> (документа)	<i>акту</i> (процес)	<i>каменя</i> (одиничне)	<i>каменю</i> (збірне)
<i>апарата</i> (прилад)	<i>апарату</i> (установа)	<i>листопада</i> (місяць)	<i>листопаду</i> (опадання листу)
<i>блока</i> (частина споруди)	<i>блоку</i> (об'єднання держав)	<i>малюнка</i> (твір малярстава, картина)	<i>малюнку</i> (зображення дійсності)
<i>буряка</i> (одиничне)	<i>буряку</i> (збірне)	<i>папера</i> (документ)	<i>паперу</i> (матеріал)
<i>вала</i> (деталь машини)	<i>валу</i> (насип)	<i>потяга</i> (поїзд)	<i>потягу</i> (почуття)
<i>дзвона</i> (інструмент)	<i>дзвону</i> (звук)	<i>пояса</i> (предмет)	<i>поясу</i> (просторове поняття)
<i>елемента</i> (конкретне)	<i>елементу</i> (збірне)	<i>рахунка</i> (документ)	<i>рахунку</i> (дія)

-а (-я)	-у (-ю)	-а (-я)	-у (-ю)
<i>знака</i> (позначення, літера)	<i>знаку</i> (відбиток чогось)	<i>терміна</i> (слово)	<i>терміну</i> (строк)
<i>індикатора</i> (прилад, показник)	<i>індикатору</i> (речовина)	<i>фактора</i> (посередник під час укладання угод)	<i>фактору</i> (чинник)
<i>інструмента</i> (одиночне)	<i>інструменту</i> (збірне)		

Таблиця № 74

Закінчення іменників — назв діячів із суфіксами -ар, -ир, -яр та кінцевим -р у родовому та орудному відмінках

Тверда група Р.в. — -а О.в. — -ом	М'яка група Р.в. — -я О.в. — -ем	Мішана група Р.в. — -а О.в. — -ем
<ul style="list-style-type: none"> іменники на -р: <i>вихор — вихора, -ом</i>; іменники з суфіксами -ар, -яр, -ир, які постійно наголошені: <i>футляр — футляра, -ом</i>; <i>командир — команди́ра, -ом</i> 	<ul style="list-style-type: none"> іменники з ненаголошеними суфіксами -ар, -ир: <i>лікар — лікаря, -ем</i>; <i>козир — кози́ря, -ем</i>; іменники з кінцевим -р: <i>Ігор — Ігоря, -ем</i>; <i>Лазар, які́р, ледар, лобур</i>; іменники з наголошеними суфіксами -ар, -ир (за відмінювання наголос переходить на закінчення): <i>кобзар — кобза́ря, -ем</i>; <i>проводир — проводи́ря, -ем</i> 	<ul style="list-style-type: none"> іменники з суфіксом -яр називають людей за родом заняття: <i>пісняр — пісня́ра, -ем</i>; <i>школяр — школя́ра, -ем</i>

Таблиця № 75

Закінчення іменників у родовому відмінку множини

Закінчення -ів	Варіантні форми	Нульове значення	Закінчення -ей
грамів	ват — ватів	галичан	галузей
грузинів	війн — воєн	гальм	гастролей
кілограмів	грабель — граблів	ден (дно)	грошей
корективів	гривень — гривен (жіноча при- краса)	жител	доповідей
мандаринів	краса)	заробітчачан	зустрічей
осетинів	губ — губів	канікул	медалей
партизанів	кіловат — кіловатів	конопель	моделей
помідорів	легень — легенів	литавр	осей
солдатів	мам — мамів	облич	паралелей
суддів	піль — полів	піддаш	повеней
стилів	окуляр (у мікроскопі) — окулярів	підшов	подорожей
татів	раз — разів	слов'ян	постатей
тунелів	серць — сердець	хутер	путей
центнерів	сосон — сосен		саней
шпротів	старост — старостів (весільних)		солей
	болгар — болгарів		статей
	вірмен — вірменів		тіней
	татар — татарів		
	циган — циганів		

Примітка. Закінчення родового відмінка множини залежить від того, до якої відміни належить іменник.

Таблиця № 76

Закінчення іменників чоловічого роду II відміни у давальному відмінку

Закінчення -ові, -еві (-єві)	Закінчення -у (-ю)
<ul style="list-style-type: none"> • характерне як для істот, так і для неістот: <i>Степанові, Андрієві, дворові, краєві</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • коли поряд стоять два іменники чоловічого роду: <i>панові директору;</i> • прізвища, що мають суфікси -ов, -ев, -єв, -ів, -їв, -ин, -ін, -їн: <i>добродієві Романову, панові Романишину</i>

Примітка. Закінчення **-ові, -еві (-єві)** у давальному відмінку — це найдавніша і визначальна відмінково-граматична ознака української мови.

**Знахідний
відмінок**

Назви істот мають закінчення родового відмінка: <i>побачив батька, зустрів учня</i>	Назви неістот мають закінчення називного відмінка: <i>підписав проєкт, прочитати роман</i>
---	--

Примітка. Низка іменників чоловічого роду, що є назвами неістот (не виражають мети, тимчасовості користування) набувають, крім форми називного, також форму родового відмінка: *підписати рапорт — підписати рапорта, прочитати універсал — прочитати універсала*.

Орудний відмінок

Закінчення іменників в орудному відмінку залежить від їхньої відміни та групи.

**Закінчення іменників
в орудному відмінку**

- Написання *о, е, є* в закінченнях I та II відмін іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку залежить від групи іменника:
Літеру *о* пишемо в закінченнях іменників твердої групи:
сестрою, весною, краном.
Літеру *е* пишемо в закінченнях іменників м'якої та мішаної груп:
вдачею, волею, ношею, площею, кобзарем, товаришем.
Літеру *є* пишемо в закінченнях іменників м'якої групи з основою на *й*:
герой — героєм, мрія — мрією.
- В орудному відмінку іменників жіночого роду з чистою основою на приголосний (у початковій формі слова) відбувається подовження кінцевого приголосного (що стоїть між голосними):
мораль — мораллю, велич — величчю, суміш — сумішшю, молодь — молоддю.
Подовження не відбувається:
  - якщо основа іменника закінчується двома приголосними:
честь — честю, область — областю, чуйність — чуйністю;
  - якщо основа іменника закінчується літерами на позначення губних приголосних звуків та *р*:
любов — любов'ю, кіновар — кіновар'ю.
- Поодинокі іменники в орудному відмінку мають паралельні закінчення *-ами, -ями, -ми*:
ворітьми — воротами, слізьми — сльозами, дверми — дверима, колісьми — колесами, гістьми — гостями.

Продовження таблиці № 78 на с. 158

4. Ненормативним є вживання орудного відмінка дійової особи, себто — *підписано нотаріусом, зроблено мною*. Орудний відмінок виражає знаряддя, за допомоги якого виконано дію, — особа аж ніяк не може бути знаряддям, тому правильно: *нотаріус підписав, я зробив*.

5. Правильно вживаймо:

останнім часом замість *в останній час*;

цими днями замість *на цих днях*;

іншим часом замість *в інший час*.

Місцевий відмінок

Іменники, залежно від будови, наголосу та позначення істот чи неістот, набувають паралельних або різних закінчень: **-ові, -еві (-єві), -у (-ю), -і (-ї)**.

Таблиця № 79

Закінчення іменників у місцевому відмінку

-ові, -еві (-єві) / -у (-ю)	-у (-ю) / -ові	-у (-ю)	-і (-ї)
<ul style="list-style-type: none"> назва істот чоловічого та середнього роду: <i>на батькові — на батьку; при президентові — при президенту; на добродієві — на добродію; на дитяткові — на дитятку</i> 	<ul style="list-style-type: none"> назва неістот чоловічого та середнього роду з суфіксами -к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о): <i>у будинку — у будинкові; у підрахунку — у підрахункові</i> 	<ul style="list-style-type: none"> назва неістот односкладових основ із закінченням -у (-ю) в Р.в., якщо наголос у М.в. переходить з основи на закінчення: <i>на льоду́, на снігу́, на шляху́, у бою́</i> 	<ul style="list-style-type: none"> назва неістот чоловічого та середнього роду (переважно безсуфіксні): <i>у акті, у декреті</i>. <p>Примітки.</p> <ol style="list-style-type: none"> Залежно від місця наголосу у слові можливе паралельне закінчення: <i>у краї — у краю; на торзі — на торгу</i>. Із прийменником по можливі паралельні закінчення: <i>по доці — по дощу; по Дніпру — по Дніпрі</i>.

Кличний відмінок

Закінчення кличного відмінка залежить від відміни, групи, будови іменника.

Таблиця № 80

**Закінчення іменників
у кличному відмінку**

Група іменника	I відміна		II відміна		III відміна	
	Називний	Кличний	Називний	Кличний	Називний	Кличний
Тверда	-а: голова зборів [не голову- ючий]	-о: голово зборів	1) нульове зак.: <i>Іван, Олег</i>	-е <i>Іване, Олеже</i>	нульове зак.: <i>любов</i>	-е <i>любове</i>
			2) зак. -о: <i>Петро, тато</i>	-е <i>Петре, але тату</i>		
			3) односкл. ім.: <i>син</i>	-у <i>сину</i>		
			4) зменшені форми з суфіксом -ик, -ок, -к-о: <i>синок, Петрик</i>	-у <i>синку, Петрику</i>		
М'яка	1. -я: <i>суддя,</i>	-е: <i>судде</i>	1) нульове зак.: <i>Сергій, Ігор, добродій</i>	-ю <i>Сергію, Ігорю, добродію</i>		
	2. -ія: <i>президія</i>	-іє: <i>президіє</i>	2) із суфіксом -ець: <i>отець, хлопець</i>	-ч-е <i>отче, хлопча</i>		
Мішана	-а: <i>душа, теща</i>	-е: <i>душе, але тещо</i>	нульове зак.: <i>товариш, слухач</i>	-у <i>товаришу, слухачу, але Довбуше, газетяре, кресляре, стороже, школярє</i>		

Запам'ятайте! У звертаннях, що складаються:

а) з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *пане генерале, добродію секретарю, пане голову;*

б) із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають як загальна назва, так і власне ім'я: *друже Іване, школярє Степане.*

в) із загальної назви та чоловічого прізвища, форму кличного відмінка може мати не тільки загальна назва, а й прізвище: *пане Михайленко і пане Михайленку.*

Відмінювання абrevіатур

В українській мові відмінюються ініціальні (звукові та буквені) абrevіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на приголосний: **ЖЕК** — **ЖЕКу**, **УНІАН** — в **УНІАНі**, **СНІД** — **СНІДу**, **ВАК** — до **ВАКу**, **ДАК** — **ДАКу**.

Кінцеві звуки [г], [к], як і в звичайних словах, чергуються у місцевому відмінку з [з'], [ц']: у **ТЮЗі**.

Багато нових звукових абrevіатур не змінюють своєї форми у непря-мих відмінках: **МОН**, **ВАТ**, **ТОВ**, **ЧАЕС**, **ЗАТ**.

Звукові абrevіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на голосний, не відмінювані: **ЗМІ**, **КРУ**, **МАУ**, **НАНУ**, **УПА**, **ПАРЄ**, **УЕФА** та ін.

До невідмінюваних також належать буквені абrevіатури, що їх вимовляємо за назвами їхніх букв-складників: **СТБ** (естебе), **ЦВК** (цевека), **КМДА** (каемдеа), **МВФ** (емвееф), **ПДВ** (педеве), **АПК** (апека) та ін.

Мішані абrevіатури в українській мові вважають відмінюваними: *літ-студія* — *літстудії*, *літстудією*, *літстудію*; *драмтеатр* — *драмтеатру* (-ові), (у) *драмтеатрі*.

До невідмінюваних належать абrevіатури з першим скороченим компонентом **зав-** (скорочення іменника завідувач): *завкадрів*, *заввідділу*, *завкафедри*, *завлабораторії*, *завферми*.

Запам'ятайте! Українською мовою правильно писати і казати так: *Договоритися із завбази. Зайти до завкадрів. Проконсультуватися у завкафедри.*

Незмінювані іменники

1. Жіночі прізвища на приголосний, **[-енк-о]**: *Чуб*, *Хоменко*.
2. Російські прізвища на **[-их]**, **[-ово]**, **[-аго]**: *Дурново*, *Живаго*, *Черних*.
3. Слова іншомовного походження: *журі*, *таксі*, *комюніке*.
4. Власні та загальні абrevіатури: *МВС*, *профбюро*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

- 199. І.** Випишіть із поданого тексту іменники разом зі словами, з якими вони пов'язані, поставте питання до іменника, визначте його відмінки, засіб вираження відмінкової форми.

Премудра приповідь

Оповідив раз премудрий Соломон, що буде казати мирові своє *казання-навчання*. Людей посунуло — сила! Подумайте лишень: сам премудрий Соломон навчатиме! Певне ж, мовляв, там дуже мудре слово можна почути. Зійшовся мало не весь мир, вийшов премудрий Соломон.

І Господи! Кожен хоче *ближче* доступитися, щоб не впустити жодного слова з того премудрого казання. Така штовханина та сварка!.. Аж ось втихомирились. Почав премудрий Соломон казати:

— Слухайте, люди добрі, що я вам казатиму: як маєте *що-небудь* шити, то перше вузлика *зав'яжіте!*

Повернувся і пішов — кінець науці!

Ви, певне думаете: «Отже! Що ж це таке? Оце тільки й всього сказав премудрий Соломон? Та що ж тут такого мудрого?»

II. 1. Допишіть текст і поясніть суть Соломонової науки.

2. Поясніть правопис виокремлених слів.

 200. Запишіть, вживаючи іменники, подані у дужках, у потрібному відмінку; визначте відмінок, виокремте закінчення, з'ясуйте вживання його.

1. Візьміть і (шолом) спасіння, і (меч) духовного, яким є Слово Боже, а найбільш над усе візьміть (щит) віри, яким зможете погасити всі огненні стріли лукавого (*Послання св. апостола Павла*). 2. Тоді дали (хліб), як зубів не стало (*Народна творчість*). 3. Глухого і німого (справа) не допитається (*Народна творчість*). 4. Ой не хочу (хатка), Ані (сіножатка), Ні (ставок), ні (млинок), Ні вишневого (садок) (*Народна творчість*). 5. Якщо (документ) підписують кілька осіб, що обіймають однакові посади, то їхні підписи розташовують на одному рівні (*З посібника*). 6. Ми не можемо зламати (закон), ми можемо тільки зламатись об нього (*Сесіль де Мілля*). 7. Врешті-решт офіцер поступається і дає (дозвіл) (*Шон Кові*). 8. Я раджу вам придбати (книга) Шона Кові «Сім звичок високоефективних підлітків». 9. Уже сьогодні вияви (повага) до чиеїсь позиції (*Шон Кові*). 10. Підкорюймо не (вершина), а самих себе (*Е. Гіллам*).

 201. Визначте відмінок вирізнених іменників, якими засобами виражено відмінкові форми. Чому ці форми називають омонімічними?

1. Не Дніпра рокочуть *хвилі* — сплески океанові: то співають на моголі «*Заповіт*» у Каневі. То не грім хмарину вразив зблисками грозовими — «*Заповіт*» гримить Тарасів всього світу мовами (*Д. Білоус*). 2. Тиша в морі... Ледве-ледве колихає море *хвилі*. 3. Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна. 4. Час, моя пісне, по волі буяти. 5. Всі наші сльози тугою палкою опадуть на *серце* — *серце* запалає... (*Леся Українка*). 6. Із *поля* дівчина утомлена прийшла... (*М. Рильський*). 7. Тільки вийду на *поля*: «Шу-шу-шу» шумить здаля (*Т. Коломиець*). 8. Я ті *зерна* буду берегти — щедре поле з них заколосує... (*Ю. Петренко*). 9. У нас нема *зерна* неправди за собою (*Т. Шевченко*). 10. А байбак спинивсь в ярюзі, стиснув лапки у журбі: «Отакі бувають *друзі!*» — сумно мовив сам собі. 11. Чого це в долині простягнена стрічка? І зовсім не стрічка це, *друзі*, а річка. 12. Жовтодзьобий горобець впав серед *подвір'я* (*В. Дрозд*). 13. Моїм сім'ї довелось розширяти *подвір'я* за рахунок саду (*В. Перепелюк*). 14. Білі мухи налетіли — все *подвір'я* стало біле (*М. Рильський*).

Вчимося з дитинства

 202. 1. Прочитайте текст. Напишіть переказ, вживаючи в ньому якомога більше іменників, наявних у тексті. Підкресліть закінчення, поясніть вживання їх.

Підприємницька діяльність

Підприємницька діяльність, підприємництво — це не дитяча праця, а захоплива, сповнена несподіванок гра, яка спонукає до фантазії та винахідництва. Навчатися в умовах ринку означає навчатися в непевних умовах. Будь-яке, навіть найменше, бізнесове рішення пов'язане з ризиком. Якщо воно виявиться помилковим, економічні санкції не забаряться.

А ось правильні рішення приведуть урешті-решт до високих прибутків. «Бізнесові» ігри та забави в зароблянні грошей — дуже серйозна справа. Ринок, хоч не звичайна, та все ж школа, і схожа вона то на доріжку для бігу з перешкодами, то на розгалужений лабіринт, де рішення доводиться приймати блискавично, то на майстерно прискіпливого ремісника, то на вправи для зміцнення розумових навичок, то на бюро з проведення надзвичайних заходів чи на біржу ідей.

Підприємницька поведінка передбачає наявність таких рис, як самовизначеність, незалежність, власна ініціатива, солідарність. Метою виховання почуття солідарності є доведення, що ми не єдині в світі, а живемо серед інших людей; що ми покликані захищати слабших; не принижувати тих, хто не схожий на нас; не переступати через недолугих; не топтати тих, хто стоїть на нашому шляху. І йдеться тут не лише про людей, а й про природу, її творіння та ресурси, які на цій сплюндрованій людським визиском планеті потребують надзвичайного милосердя. За таке діяння чекає винагорода: підприємці, які усвідомлюють свою соціальну та екологічну відповідальність, — а цього треба навчати ще з дитинства, — не будуть плестися у хвості ринку, а крокуватимуть попереду.

У зароблянні грошей немає нічого осудного. Цим можна принести користь і собі, й іншим. У тих, хто рано починає заробляти, розвивається імунітет до споживацького мислення — вони нізащо не хочуть перебувати на утриманні інших. Підприємницька діяльність таїть у собі шанс навчитися ощадливому поводженню зі збіднілими ресурсами.

Інтелегентна скромність і відповідне виховання означає: ... (Бодо Шефер).

2. Продовжіть текст, розкрийте своє розуміння інтелігентної скромності.

 203. Подані іменники II відміни переділіть на групи, запишіть у родовому, давальному, орудному відмінках однини, з'ясуйте вживання відмінкових закінчень, визначте спільні для певних груп. Закінчення якого відмінка не пов'язане з належністю до групи?

Параметр, лектор, орендатор, автор, інвентар, аптекар, лицар, архітектор, вихор, косар, ліхтар, ювелір, ретушер, кресляр, зубр, санітар, тренажер, лавр, шедевр, чоботар, жниввар, бунтар, зір, яр, плугатар, тесляр, капіляр, скляр, гусяр, дояр, календар.

 204. I. Визначте відмінок виокремлених слів, якими засобами виражено відмінкові форми.

**Сила
волі**

1. Діяти всупереч **страху** — завше нелегко, зате потім радісно, що наважився і зробив. 2. Ніколи не давай **страхові** вирішувати за себе. 3. Для подолання **страхів** потрібна дисципліна. 4. З'ясуй, які **страхи** не дають тобі досягти поставлених цілей: **страх** перед якоюсь людиною, **страх** перед емоціями, **страх** перед болем? Просто зараз постанови собі зробити ривок за межі зони комфорту і більше не давати **страху** брати гору. 5. **Страх**, що не дає мені рухатися вперед:...

II. 1. Допишіть останнє речення: перерахуйте свої страхи.

2. З'ясуйте *страх* і *страхи* — це однаина і множина? Обґрунтуйте свою думку.

3. Прочитайте вислів В. Шекспіра й назвіть іменники, визначте їхню групу за вживанням у граматичному числі.

Сумніви — це часто вороги,
Бо серед них не вдаємось до спроби,
Втрачаючи сподіванку на успіх.

205. I. Подані іменники запишіть у родовому та орудному відмінках однини, вирізніть закінчення, поясніть вживання їх, правопис відмінкових форм.

Родич, ніж, параліч, хвощ, вмикач, подовжувач, рогач, копач, оповідач, м'яч, латиш, плащ, гуляш, виграш; нехворощ, річ, харч, поміч, розкіш, велич, фальш, жовч, подорож.

II. 1. З'ясуйте, іменники яких різновидів відмінювання, крім наведених, матимуть таке саме закінчення. Наведіть приклади.

2. Із двома утвореними формами кожного відмінка складіть речення.

206. I. Подані іменники запишіть групами у формі родового відмінка однини: закінчення зумовлене: а) зміною наголосу; б) значенням іменника. Розкрийте значення іменників. Поряд із кожним іменником запишіть форму називного відмінка множини, позначаючи наголос.

Буряк, соняшник, гурт, міст, двір, борт, лист, стид, центр, звук, полк, апарат, сектор, бал, термін, елемент.

II. Складіть речення з двома іменниками кожної групи, вживаючи той самий іменник із різним закінченням.

207. I. Подані іменники запишіть у давальному й місцевому відмінках однини та множини, вживаючи відповідно до норм словозміни паралельні закінчення, з'ясуйте вживання їх.

Сопілкар, гай, край, друг, читач, тиждень, рай, виконавець, член, гурт, світ, міст, вболівальник, парк, мешканець, поверх, випадок, організація, селянин, розпродаж.

II. 1. Складіть п'ять-шість речень, вживаючи іменники в усіх відмінкових формах.

2. Як називають різні закінчення, що виражають одну відмінкову форму?

208. Запишіть, вживаючи іменники, подані в дужках, у потрібному відмінку; визначте відмінок, вирізніть закінчення, з'ясуйте вживання його.

Стою на (поріг, стежка, стежина, дорога, доріжка, тротуар, горб, гальявина, сходинок, узбіччя); купити в (аптека, магазин, універмаг, кіоск, рундук, книгарня, буфет); відпочивати на/в (берег моря, річка, санаторій, туристична поїздка); звертаюсь до вас із (приятель, прохання); перебувати у (рух, політ, відраження, гості); розмовляти із (друг, товариш, дитина, дитя, брат, мати, школяр); не бачити (поет, аптекар, поїзд, ураган, завірюха, метелиця, площа, гурт); навчатись на четвертому (поверх, курс).

209. I. Розподіліть аббревіатури на відмінювані й невідмінювані; своє виконання підтвердіть введенням трьох-чотирьох аббревіатур кожної групи в контекст.

Морфологічна норма

Облпрофрада, міськвиконком, медперсонал, НАН України, ЖЕК, МАГАТЕ, СТО, ДОК-3, ФРН, АС, спортлото, зоопарк, педфак, СНІД, Центрвиборчком, ОБСЕ, СОТ, МОЗ, ВООЗ.

II. Назвіть, в якому відмінку вжито відмінювані абревіатури, значення якого відмінка виражають невідмінювані (у складених реченнях).

 210. З'ясуйте, значення яких відмінків мають невідмінювані іменники у словосполученнях, обґрунтуйте відповідь.

Музика Россіні, приїхав із Тбілісі, перебували в Токію, виконував соло, має голос сопрано, захоплювались дотепністю конферансьє, познайомились у турне, поласували драже, зустріли прекрасну леді, приготувала рагу, звернувся до пані Софії, поставили підпис під комюніке, приемні звуки фортепіано, діти фотографувались із шимпанзе, ласували ескімо, катались на поні.

 211. Подані іменники введіть у словосполучення (речення) так, щоб кожен виражав значення різних відмінків.

Зразок: підійшли до таксі (до чого? — знач. род. відм.); їхали в таксі (у чому? — знач. місц. відм.); діставались таксі (чим? — знач. орудн. відм.).

Суфле, ательє, Перу, Баку, журі, тріо, поні, Шамрай Ірина, Дмитрук Ганна, Олексієнко Любов.

 212. Визначте відмінкову форму кожного з поданих іменників, його рід, число. Обґрунтуйте, які з поданих форм вживаються в кількох відмінках.

Немовляти, школо, величчю, узгір'ї, колосочки, світу, волошці, учитеlevі, оченята, дощику, нене, стежках, radoщами, професорові.

 213. Утворіть шанобливі форми звертання, послуговуючись етикетними словами: *шановний, вельмишановний, високоповажний, високоповажаний.*

Зразок: вельмишановний Петре Петровичу.

1. Ілля Ігорович, Надія Вікторівна, Олег Семенович, Любов Іванівна, Зоя Сергіївна, Віталій Петрович, Микола Тимофійович, Валентин Олександрович, Антін Андрійович.

2. Пан директор, міністр, суддя, пані Катерина, професор, пан прокурор, пан Петренко.

Ваша творчість

 214. I. Напишіть привітання з нагоди 1) ювілею мами; 2) свята — другові, послуговуючись звертаннями.

II. Напишіть 1) подяку незнайомим людям за допомогу; 2) прохання про допомогу.

Гра «Велике відкриття»

або «Пізнай себе»

Згадайте людину, яка мала позитивний вплив на вас. Які її риси тобі хотілося б розвинути в собі? Розкажіть про це.

 215. Перепишіть, відкриваючи дужки, іменники поставте в потрібній формі, поясніть закінчення.

1. Все у (спочинок), тільки дихають повно легені (небо) та височить над (селище) собор, чатує зачплянські (сон) й сновидіння. 2. Скільки (кров) та (сльоза) ввібрала ця багатостраждальна дорога земна, що (зоря) та (сузір'я) відбилася в темному (дзеркало) (небо) нічного (О. Гончар). 3. Життя моє переплелось навек із (радощі) й (болі) (народ) (Д. Луценко). 4. Ну, й кепсько, коли серце (цвіль) почне гнилою обростать!.. 5. Такий я був у (Корсунь) над (Рось) (М. Рильський). 6. Вчуся (оптимізм) у (зерня) — впав на камінь, то і там зроди (Б. Чин). 7. Ненависть не розлучиться з (любов), і не (вода) буде кров, а (кров), і (чоловік) буде чоловік (Д. Павличко). 8. Народжена в (Київ), пісня розливалась по всій (Україна), звучала з голубих (екран) і хвилювала, зворушувала людські (серце) своєю (сердечність) й (задушевність) (І. Цюпа). 9. (Доля) моя, (доленька), (мрія) не згуби. 10. Ні, (надія), не зви, бо та тінь не озвучиться (слово) (В. Крищенко). 11. Між (поле) під (вербиця) ми схилились над (криниця) (М. Сом). 12. Ну, діждешся (днинка), підеш на (обжинки)! (Олександр Олесь).

Ваша
творчість

216. Напишіть есе про явище природи, що викликає найбільше захоплення й здивування, скориставшись ілюстраціями на с. 141.

Самооцінювання
знань

1. Визначте відмінки іменників, вирізніть закінчення. Назвіть інші відмінки, в яких вирізнені іменники вживають з таким самим закінченням.

1. Буду *хустки* прати, зеленого жита жати *на Вкраїні* далекій. 2. Годі, годі, *козаченьку*, скоса поглядати. 3. Через моє подвір'ячко сивим *конем* грає, на зеленім *барвіночку коня* попасає. 4. Ой ви, *тучі* громовії, розійдіться різно. Коню мій, *коню*, коню вороненький! Чи я тобі тяжкий, чи моя зброя, чи моє здоров'я? (*Народна творчість*).

2. Подані іменники запишіть у формі родового відмінка, з цією формою складіть словосполучення. З'ясуйте умови вживання закінчень.

Гурт, двір, стид, плід, стіл, бал.

3. Подані іменники в місцевому відмінку однини вживаються із закінченням -і, -у. З'ясуйте умови вживання закінчень, складіть словосполучення з формою місцевого відмінка. Обґрунтуйте умови вживання різних закінчень.

Глек, гай, клей, край, рай, гурт.

4. З'ясуйте, чи до одного типу словозміни належать іменники. Якщо до різних — запишіть відповідними групами, обґрунтуйте вирізнення їх.

Велич, велетень, куц, чоловік, туман, кінь, повінь, вантаж, тюль, олень, галузь, суміш, сумнів, колодязь, мороз, зав'язь, перець, Сибір, міць.

5. Допишіть закінчення прикметників, з'ясуйте вживання їх. Іменники переділіть на групи за ознакою визначення граматичного роду в них.

Сильн... біль, пекуч... мозоль, справедлив... суддя, безмежн... степ, дале... путь, нов... роля, затяжн... нежить.

6. Подані іменники запишіть групами за належністю до граматичного роду, поясніть виконання. Кожну групу доповніть 2—3 самостійно дібраніми прикладами.

Маестро, леді, метро, таксі, мадам, поні, кашне, пенсне, цунамі, попурі, авізо, декольте.

7. Дописуючи закінчення родового відмінка однини, переділіть іменники на групи за умовою вживання закінчення.

З'їсти — хліб..., борщ..., суп..., салат...; не було — вітр..., дощ..., дощик..., град...; підійшли до — міс..., ліск..., га..., гайк..., парк...; звертатися до — учител..., батьк..., сусід... .

8. Які іменники формою одного роду називають істоту (особу) чоловічої та жіночої статі? Наведіть приклади, поясніть цей вияв.

9. Чи мають граматичний рід іменники на манір: *сани, граблі, діти*? Чому?

10. Чи завжди збігається поняття *мало/багато* з формами граматичного числа однини/множини?

11. Який відмінок іменників не відповідає на жодне питання?

12. Виконайте повний морфологічний розбір іменників.

Схема морфологічного розбору іменника:

— визначте іменник і слово, з яким він пов'язаний у реченні, поставте від цього слова до іменника питання — відмінкове і значеннєве, якщо вони різні;

— назвіть початкову форму іменника, лексичне значення його;

— зазначте: називає іменник істоту чи неістоту, є власною чи загальною назвою, назвою конкретного, абстрактного чи збірного поняття або назвою речовини;

— визначте граматичні форми іменника: до якого роду він належить, яка ознака граматичного роду; у формі якого числа вжитий, чи має співвідносну форму іншого числа; у якому відмінку вжитий, як виражається відмінкова форма; назвіть тип відмінювання іменника;

— охарактеризуйте синтаксичні функції іменника: є він словом пояснюваним чи пояснює інше (а, може, і тим, і тим — стосовно різних слів), функцію якого члена речення виконує;

— визначте морфемну будову іменника.

Зразок повного морфологічного розбору іменника:

Певно, знає з вас усяк, хто бував у полі, що червоний гарний мак там росте на волі (К. П.).

(У) *полі* (*бував* — у чому? де?); початкова форма — *поле*: назва неістоти (назва просторового поняття), загальна назва, назва конкретного поняття; іменник належить до середнього роду (рід визначається морфологічною ознакою — закінченням), вжитий в однині (має співвідносну форму множини *поля*, яка виражається закінченням і зміною місця наголосу); вжитий у місцевому відмінку — відмінкова форма виражається закінченням *-і* та прийменником *у* і виражає обставинні відношення; іменник належить до другої відміни м'якої групи; пояснює член речення, виражений дієсловом *бував*; виконує функцію обставини місця; (у) *пoл-і*.

Не дозволяй гордошам чи браку відваги завадити тобі попросити вибачення, коли, бува, образиш когось (З посібника).

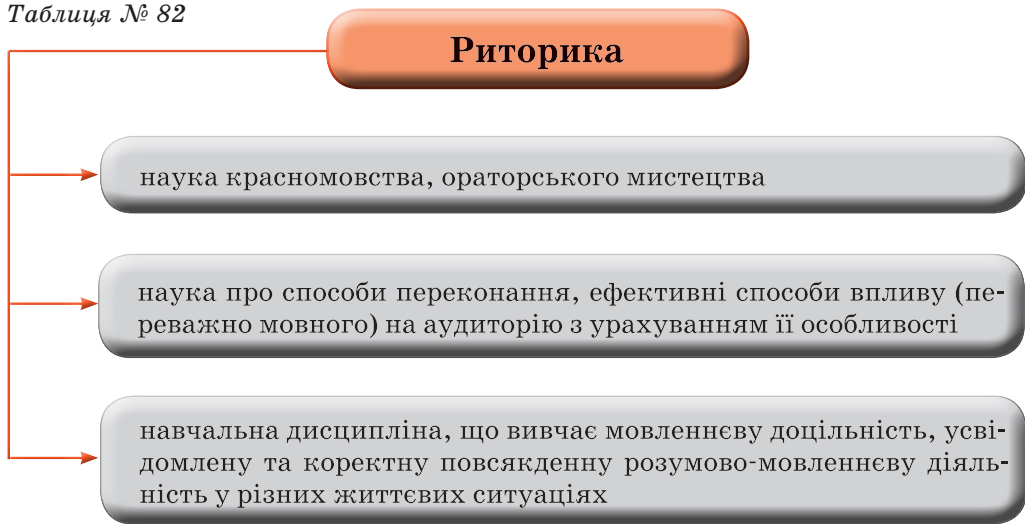

Практична риторика

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

§ 30. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна

Таблиця № 82

Актуальність вивчення курсу «Риторика»

Риторика як комплексна наука інтегрує низку суміжних дисциплін (логіку, філософію, психологію, лінгвістику, сценічну майстерність, етику та ін.), розвиває в молодій людині систему особистісних якостей:

• **культуру мислення** (самостійність, самокритичність, гнучкість, оперативність, відкритість, ерудицію);

• **культуру поведінки** (ввічливість, тактовність, коректність, розкутість);

• **культуру мовлення** (правильність, виразність, ясність, точність, доцільність);

• **культуру спілкування** (повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів, відповідальність за своє слово);

• **культуру виконавчої майстерності** (виразність і доцільність жестів, поз, міміки, поглядів, правильність дикції та інтонації)

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Комунікативна гра «Історія риторики»

Мета гри: репрезентувати відомих риторів різних епох: Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Русі-України, XVII—XVIII ст.

Підготовча робота. Індивідуальне домашнє завдання учням:

• вивчити наявну літературу з історії риторики визначених періодів, вибрати одного з найвидатніших риторів, підготувати про нього розповідь-презентацію (7—10 хвилин) і підготуватися до її оприлюднення. Можна підготувати монолог (наприклад, розповідь Есхіна про його поразку з Демосфеном).

Хід гри. Інші учні уважно слухають виступ однокласника, а потім аналізують його, зважаючи на таке:

• Яке співвідношення у виступі «важливого» і «цікавого»?

• Чи далось тому, хто виступав, представити свого «героя» як непересічну особистість?

• Як доповідач спілкувався зі своїми слухачами (зоровий контакт, міміка, жести, звертання до слухачів, питальні та спонукальні речення, створення проблемної ситуації, пояснення слів і висловів тієї епохи).

Рекомендована література

1. Абрамович С. Риторика. Навч. посібник. — Львів. — 2001. — 240 с.
2. Арістотель. Поетика / Пер. Б. Тена. — К.: Мистецтво, 1967. — 134 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посібник. — К.: Кондор. — 2003. — 264 с.
4. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. — К.: Вища школа, 1988. — 320 с.
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. — 2-ге вид., стер. — К.: Вища школа, 2006. — 311 с.
6. Постановка голосу: Навч.-метод. посібник/А.Б. Хоменко [та ін.]; Ніжинський держ. університет імені М. Гоголя, — Ніжин, 2011. — 128 с.
7. Сагач Г.М. Золотослів: У 2 ч. — К.: Школяр, 1998. — ч.1 — 253 с., ч.2 — 414 с.
8. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVII—XVIII ст.//Укр. мова і літ-ра в школі. — 1989. — № 10. — С. 64—68.

Комунікативна гра «Реклама»

Мета гри: зібрати усі відомості з опрацьованої теми.

Підготовча робота.

1. Підготувати одному з учнів повідомлення про особливості жанру реклами.
2. Підбір різних зразків реклами (учні класу).
3. Аналіз підібраних зразків реклами за такими критеріями:
  - максимум інформації за мінімуму слів;
  - дохідливість і переконливість;
  - оригінальність, неповторність деталей реклами.

Домашнє завдання. Клас переділяємо на групи (4—5 осіб), кожна група готує рекламу «Риторика», визначаючи мету реклами.

Етап гри. Кожна група по чергово презентує свою рекламу, інші учні аналізують її за названими вище критеріями.

Мовне портфоліо

217. Укладіть словничок риторичних термінів, послуговуючись лексиграфічною працею Кунь З. Риторичний словник. — К., Рідна мова, 1997.

Самооцінювання знань

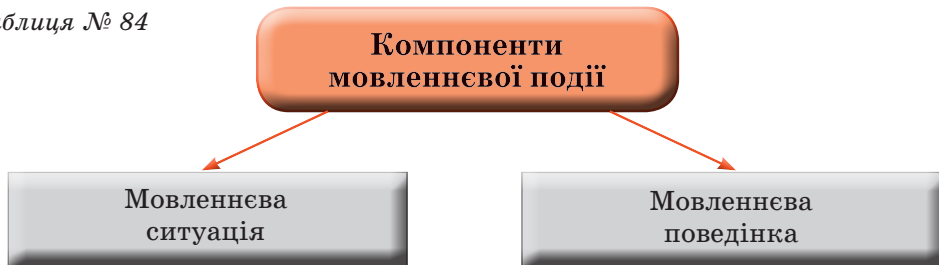
1. Що вивчає риторика?
2. Чому ця дисципліна посідала важливе місце в освіті Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Русі-України?
3. Для чого цей предмет вводять в навчальні плани шкіл?
4. Які якості є найважливішими для «ділової людини» в цивілізованому світі?
5. Що таке спілкування як соціальна потреба?
6. Пригадайте ситуації з вашого життя, коли продумана мовна поведінка допомогла вам вирішити важливе питання або ж гідно вийти зі складної ситуації.

§ 31. Мовленнєва ситуація

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

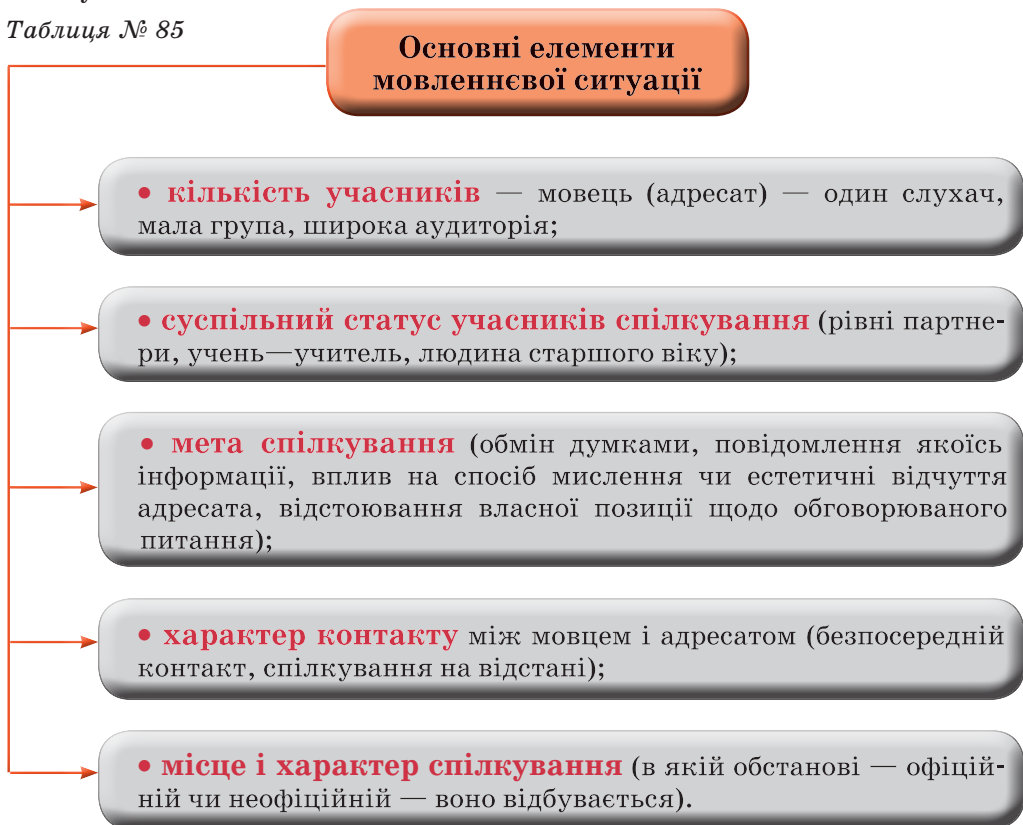
Будь-яке передання думок за допомоги слів є **мовленнєвою подією**. Це може бути монолог, діалог, диспут, окрема фраза або навіть вигук.

Таблиця № 84

Мовленнєва ситуація — це сукупність різних чинників, що впливають на особливості мовної поведінки комунікантів, тобто конкретні обставини спілкування.

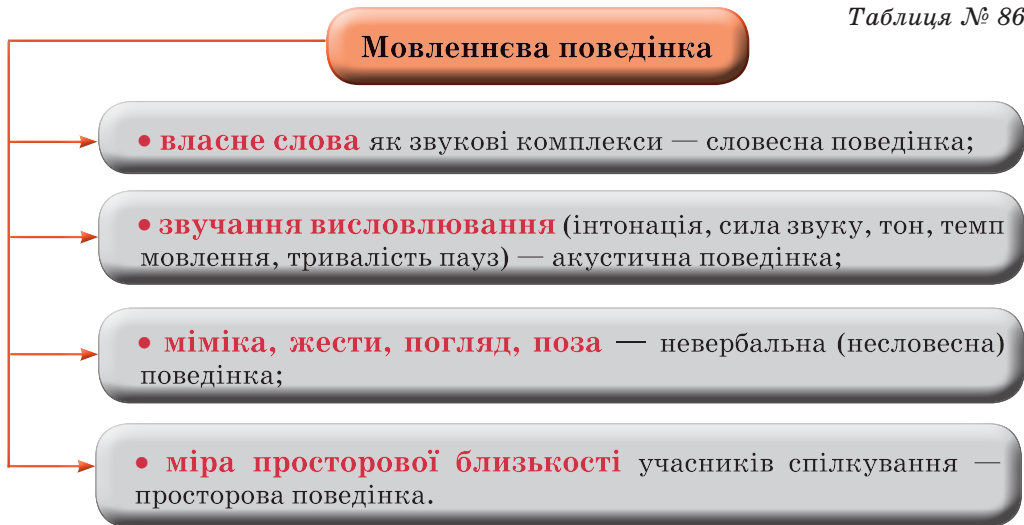
Таблиця № 85

Запам'ятайте! Правильне розуміння мовленнєвої ситуації — запорука правильної мовленнєвої поведінки.

«Людина може стати рабом ситуації, а вся ідея риторики полягає в тому, щоб зробити людину господарем ситуації...»

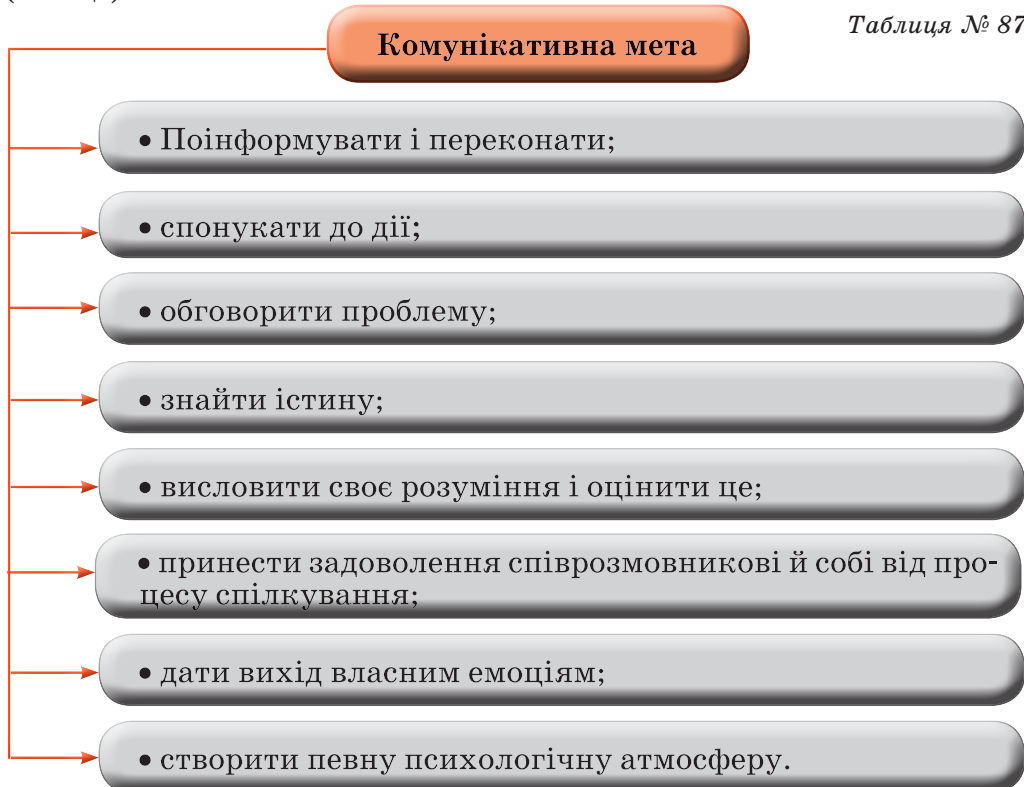
Таблиця № 86

Мовленнєва поведінка у процесі спілкування переслідує певну мету.

Комунікативна мета (ціль) — це результат, якого хоче досягти адресант (мовець).

Таблиця № 87

Кожен учасник мовленнєвої події повинен чітко уявляти свою мовленнєву роль і мовленнєві ролі своїх співрозмовників.

Таблиця № 88

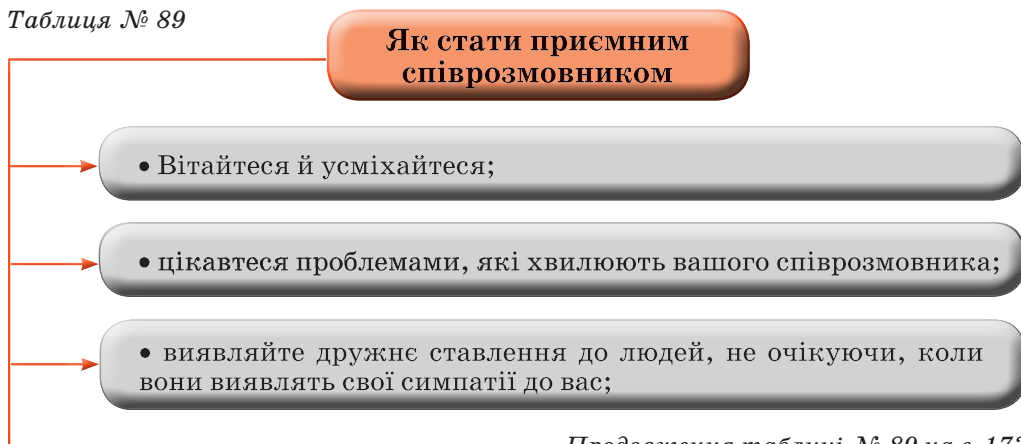
Для досягнення мети суб'єкти спілкування користуються певними способами, що їх називають **стратегією і тактикою** мовленнєвої поведінки.

Комунікативна стратегія — це комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення мети.

Комунікативна тактика — це підпорядкований комунікативній стратегії конкретний спосіб досягнення мети: відбір мовних ресурсів і адаптація їх до конкретної ситуації спілкування. Основою комунікативної тактики є **обґрунтування** будь-якого положення, судження. Вона співвідноситься з комунікативним наміром.

Комунікативний намір — це тактичний хід, що є практичним засобом руху до відповідної комунікативної мети.

Таблиця № 89

Продовження таблиці № 89 на с. 173

• дотримуйтеся правил спілкування;

• звертаючись до співрозмовника, називайте його ім'я;

• вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: *даруйте, перепрошую, вибачте, будь ласка; не ображайтеся; я не мав наміру чинити вам прикроці; на жаль (на превеликий жаль, щиро жалкую, шкода), але ситуація не дозволяє;*

• у товаристві не намагайтеся переговорити всіх, дайте можливість висловитися іншим;

• будьте тактовні: спершу подумайте, чи не образить те, що ви хочете сказати, а потім уже кажіть;

• будьте уважним слухачем, виявляйте зацікавленість розмовою, підтверджуючи це словами: *я вас уважно слухаю; кажіть, будь ласка, це дуже цікаво;*

• послуговуйтеся лише нормативною лексикою, не вживайте слів із забарвленням іронії, зневажливості, негативних оцінювань.

Запам'ятайте! Справедливість, чемність, коректність, толерантність, повага до співрозмовника — предикати вихованої людини. Подбайте про те, щоб ці моральні настанови набули певних приписів, дотримання яких втілюється у відповідних чинках.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

218. I. Прочитайте уважно поданий текст, визначте основні елементи мовленнєвої ситуації (скористайтесь теоретичним матеріалом на с. 170).

Комунікативна ситуація

Параметри ситуації в основному визначають такими її складовими: **ХТО–КОМУ–ЩО–ПРО ЩО–ДЛЯ ЧОГО–ДЕ – КОЛИ.**

ХТО і **КОМУ** — це учасники спілкувального акту, тобто спілкувальники.

Хто — той, хто говорить (пише, вживає невербальні знаки). Його називають по-різному: **адресант, перша особа, надавач інформації, відправник.**

Кому — той, до кого говорять (пишуть, сигналізують невербальними знаками). Він теж має низку назв: *адресат, друга особа, сприймач, отримувач, реципієнт.*

Для комунікативної ситуації суттєвою є наявність чи відсутність **третьої особи (осіб, аудиторії)**, яка(-і) не бере(-уть) участі у діалозі, але від присутності якої(-их) залежить спілкувальна поведінка першої (адресанта) та другої (адресата) осіб.

Що — це те, що сказано (написано, виражено невербальними знаками), тобто **повідомлення, текст.**

Про що — це змістова сторона тексту.

Чому — це спричиненість мовлення, його мотивація.

Для чого — це цільова обумовленість мовлення. Залежно від мети, яку ставить перед собою адресант: поінформувати, переконати, створити настрій, вивести із рівноваги, згаяти час тощо — він організовує своє мовлення, добирає відповідні виражальні засоби, способи побудови тексту, дотримується певної стратегії й тактики у своїй комунікативній поведінці.

Де — це місце спілкування. Воно так само виявляє вплив на спілкувальну поведінку комунікантів.

Коли — це час спілкування. Наприклад, телефонувати до когось без виняткової потреби чи попередньої домовленості рано-вранці чи пізно ввечері, а, тим паче, вночі не прийнято.

Спілкувальники вирізняються своїми постійними і змінними ознаками. До **постійних** ознак належать: стать, вік, національність, віросповідання, соціальне становище, рівень і характер освіти, місце роботи (навчання) тощо. Постійні ознаки визначають **комунікативний статус мовця.**

Змінні, або ситуативні, ознаки мовця — це ті **ролі**, що їх людині доводиться «грати» в різних спілкувальних ситуаціях упродовж дня: «пішохід», «пасажир», «гість», «господар», «сусід у черзі», «черговий», «клієнт», «пацієнт», «учень» тощо.

Від того, який у людини статус і яку вона грає роль, залежить її **комунікативна поведінка** (*Я. Радевич-Винницький*).

Взірець виконання. Хто — кому — учасники спілкувального акту та їх кількість.

П. 1. Перекажіть текст.

2. Дайте відповідь на запитання:

- Що таке комунікативний статус мовця?
- Які ще назви мають адресант і адресат?

3. Опишіть комунікативний статус своїх батьків, дідуся і бабусі чи інших родичів.

4. Розкажіть, які комунікативні ролі ви вже «грали» сьогодні або «гратимете» до кінця дня.

5. Побудуйте діалог з: а) однокласником; б) учителем; в) водієм автобуса.

 219. Обґрунтуйте справедливість тверджень.

1. Вміння спілкуватися, товариськість, комунікабельність — це риси людини, що їх цінують найбільше.

2. Уміння бути співрозмовником високо поцінувалося в минулому, цінується воно і нині.

3. Ніяке інше вміння, яким може володіти людина, не дасть їй можливості з такою швидкістю зробити кар'єру і домогтися визнання, як уміння добре говорити (Чонсі М. Ден'ю).

Кроки до успішного спілкування

 220. I. Прочитайте уважно текст. Доберіть до нього заголовок. Запишіть текст, перебудовуючи питальні речення на спонукальні так, щоби вийшли поради спілкувальникам, скориставшись теоретичним матеріалом на с. 172—173.

Чи легко ви знаходите спільну мову з іншими людьми? Чи вмієте поводити себе люб'язно з людьми, які не викликають у вас симпатії? Чи можете проїнятися чужими турботами, вислухати людей? Чи вмієте приховувати роздратування або кепський настрій? Чи вмієте переконати людей у своїй безпомилковості?

Всі ці якості необхідні працівникам тих професій, які потребують постійного спілкування з людьми (юристу, лікарю, медсестрі, вчителю, журналісту, психологу, соціологу, економісту, службовцю, менеджеру, працівникові торгівлі та ін.).

Чи вмієте ви зосередитися на одній справі? Чи можете самі знайти основну лінію, читаючи книжку чи статтю? Чи вмієте написати логічний план до певного твору? Чи вмієте робити вмотивовані висновки? Чи можете просидіти декілька годин за столом?

Ці якості необхідні кожному, хто мріє про наукову роботу.

Чи швидкий у вас рефлекс? Чи вмієте блискавично ухвалити рішення? Чи є у вас такі якості, як точність, терпеливість, витривалість, стриманість? Чи вправні у вас руки? Чи ви цілком здорові?

Без цих якостей не обійтися людині, яка планує пов'язати своє життя з технікою (шоферу, диспетчеру, кранівникові, пекарю тощо) (За М. Даньковською).

II. 1. Допишіть поради шоферу, диспетчерові... .

2. Доберіть прислів'я, що відображають ці поради, наприклад:

Ласкаве слово — як день ясний.

 221. I. Прочитайте уважно тексти. Доберіть до них заголовки, випишіть із кожного чільні слова і фрази.

1. Люди, які говорять надто легко, дуже часто говорять надміру багато, а часом і необачно. Балакуни нерідко не викликають довіри у слухачів. Тим часом мовчун, який озивається тільки в тих випадках, коли справді є щось сказати, непогано почуває себе в колі знайомих, дарма що небагато додає до веселощів дружньої вечірки. У спілкуванні, як і в більшості інших випадків, найкращою є золота середина. Не будьте ні надто мовчазними, ні надміру балакучими. Знайте, коли треба вислухати інших, але знайте також, коли слід самому підтримати розмову (Е. Поуст).

2. Якщо ви поставили собі мету навчитися гарно говорити, то мусите дбати про упорядкування своєї мови незалежно від того, чи йдеться про дискусію, чи про обговорення важливих справ, чи про товариську бесіду. Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно,

Практична риторика

хто не розмежовує першорядних і другорядних понять, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, в кого кінець розповіді не має нічого спільного з її початком (*І. Тoman*).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. На основі кожного з текстів складіть 2—3 правила для адресанта й адресата.

2. Доберіть 2—3 прислів'я до першого речення першого тексту.

 222. Прочитайте рубрику «Запам'ятайте!» на с. 170 і поясніть, як ви розумієте це твердження.

 223. Прочитайте рубрику «Запам'ятайте!» на с. 173. Розкажіть, чи дотримуетесь ви цих настанов; якщо так, то в яких учинках ви їх втілюєте?

Позбуваймося мовних «динозаврів»

1. Зредагуйте, правильні варіанти запишіть.

а) Виступаючи з докладом, приступаєм до обговорення, на цьому питанні зупинюсь більш конкретніше, саме основне питання, скажу ще пару слів, дискусія була плідотною, розроби

бити слідуючі міроприємства, справляти вплив, обобщити питання, підняти питання, в заключення скажу.

б) Це являється прикладом, розкажу другим разом, вискажи свою думку, треба воплотити це в життя, багаточисленні випадки, зрозуміли по інтонації, це лишній раз доказує, не дивлячись на обставини, маса цікавих питань, все якраз наоборот, це визиває заперечення, написано слідуюче, визвати реакцію, вирішувати проблему, включити питання.

2. З'ясуйте, яких неточностей припустилися спілкувальники. Запишіть правильні варіанти.

а) — Пане професор! Чи не могли б Ви дати добро на виступ перед учнями? — спитав організатор конференції.

— Вибачаюсь, ні! — відповідає посміхаючись професор. — Свого добра я не віддам.

б) Доповідаючий:

— Ми постійно співставляємо результати успішності і бачимо: результати погіршилися.

Із зали:

— Дозвольте Вам задати питання: «Чи приймали Ви участь в обговорюванні “Концепції мовної освіти в Україні?”».

— Я не знайомий з концепцією.

Мовний проект

224. 1. Підготуйте презентацію «Невербальні засоби спілкування», скориставшись поданою схемою та епіграфом «Звук голосу, очі та весь вигляд промовця містить не менше красномовності, аніж його слова» (*Франсуа де Ларошфуко*).

Невербальне спілкування

Частина і елементи обличчя	Емоційні стани					
	гнів	презирство	страждання	страх	подив	радість
Положення рота	Рот розкритий	Рот закритий		Рот закритий		Рот звичайно закритий
Губи	Кутики губ опущені			Кутики губ трохи підняті		
Форма очей	Очі відтулені або звужені	Очі звужені		Очі широко розтулені		Очі примружені або розтулені
Яскравість очей	Очі блищать	Очі тьмяні		Блиск очей не виражений		Очі блищать
Положення брів	Брови зсунуті до перенісся			Брови підняті вгору		
Кутики брів	Зовнішні кутики брів підняті вгору			Брови підняті вгору		

Частина і елементи обличчя	Емоційні стани					
	гнів	презир-ство	страж-дання	страх	подив	радість
Чоло	Вертикальні зморшки на чолі та перенісці			Горизонтальні зморшки на чолі		
Рухомість обличчя і його частин	Обличчя динамічне			Обличчя нерухоме		Обличчя динамічне

Невербальна комунікація

225. Згадайте всі вірші, що їх ви вчили напам'ять, продекламуйте їх без слів, передаючи всю експресію жестама, мімікою, рухами, поглядом. Спершу потренуйтеся вдома, далі перед класом.

Практикум словесної кмітливості

Вправи на вміння словесно імпровізувати

226. **Об'єднайтеся** в пари; один учень починає фразу, а інший продовжує, римуючи її. Швидко добирайте слова, схожі за звучанням. **Наприклад.** *Стоїть у полі млин веселий — Щодня пшеницю й жито меле.*

Класифікація об'єктів

227. **Зрозумійте** навколишні предмети у деталях. Поставте запитання своєму однокласникові, а він має відповісти. Наприклад. *Які бувають дошки?* Відповідь: різного кольору, різного розміру, за чистотою, а ще вони можуть класифікуватися за країною-виробником, за кількістю користувачів, за розташуванням від підлоги, за швидкістю стирання крейди, за наявністю магнітиків, за кількістю подряпин, за ринковою ціною тощо.

Норматив школярів — 21 класифікація за 2 хвилини.

Розшифрування абрєвіатур

228. **Придумайте**, як розшифрувати абрєвіатури: ММД, ПРУНТ, ВХРС, КПЦНР. Вигадайте свої. Не шукайте справжніх значень, придумайте свої (попрацюйте в парах).

50 відповідей на банальні питання

229. **Дайте** відповіді у 50 способів на запитання, що їх ми чуємо щодня:
— Як справи?
— Що робиш?

— Як настрій?

Можете записати свої відповіді — й ви здивуєтеся: є вельми багато оригінальних відповідей, якими ми нехтуємо.

Вправа з цифрами

230. **Назвіть** цифру, а решта учнів по черезно описують, що з цією цифрою пов'язане (розвиває нестандартне мислення).
Наприклад: «16».

- Нещодавно мені виповнилось 16 років.
- Мені холодно за температури 16 °С.
- У мене на холодильнику 16 магнітиків з різних країн світу.
- Я їжджу до школи 16-м тролейбусом.
- 16 жовтня я йду на концерт групи...
- Якщо поділити наш клас навпіл, то буде 16 учнів.
- ...

Анастасія
Андріївна

231. **Двоє** учнів по черзі називають жіноче ім'я і по батькові, не повторюючись ані в одному, ані в другому параметрі. Інші учні фіксують, щоби не було повторень. Перемагає той, хто більше

назав імен і по батькові.

Продовжіть
історію

232. **Хтось** із учнів починає історію, наприклад, про книжку, яка лежить на столі вчителя. Каже декілька речень, а потім несподівано передає продовження іншому учневі, кого називає. Той

після своєї частини передає далі. Це простий спосіб вибудовування складних сюжетів.

§ 32. Слухання

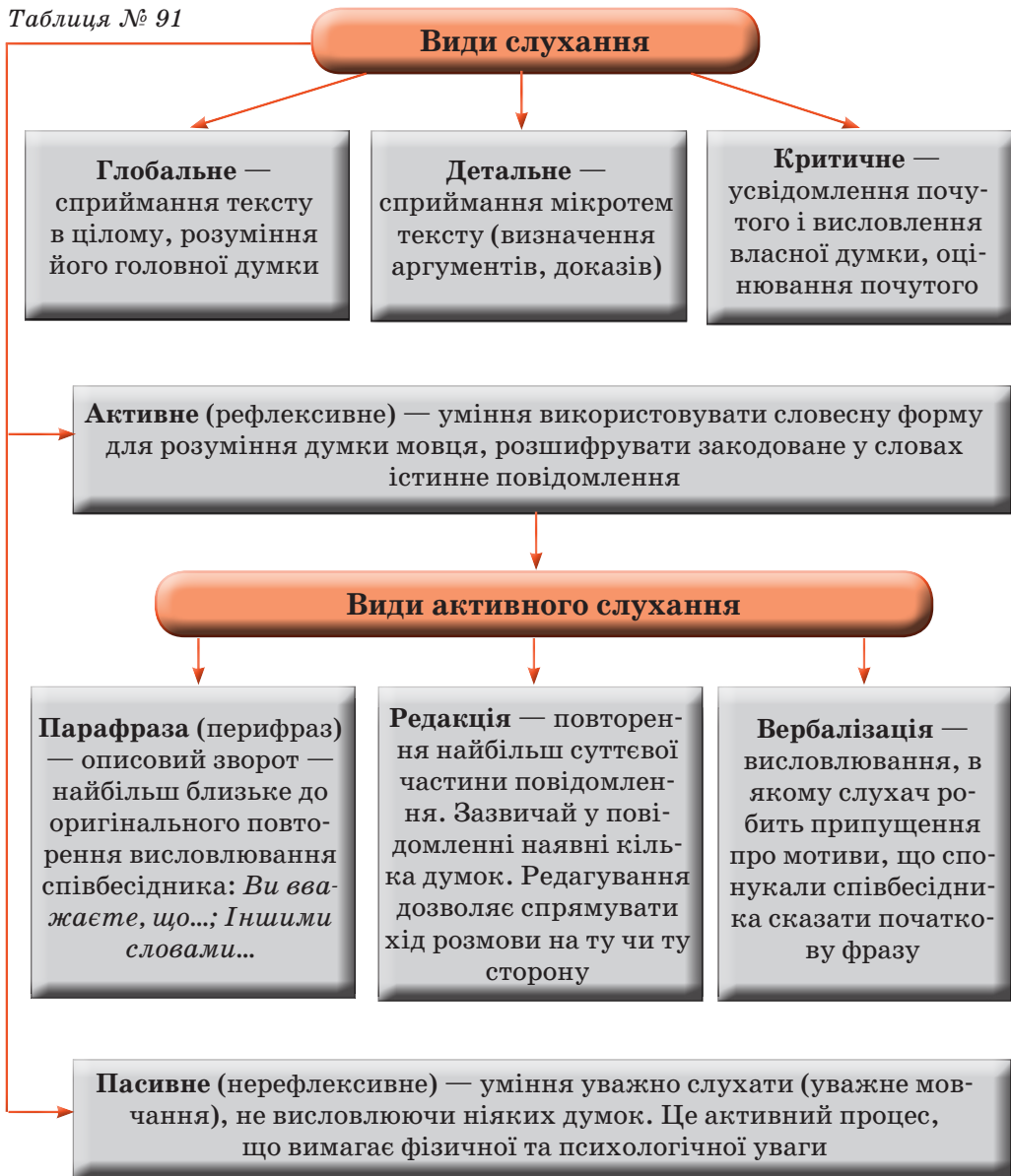
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Мовленнєва діяльність передбачає сприймання і творення висловлювань (текстів). За спрямованістю мовленнєвих дій людини на прийняття і передавання інформації **слухання** і **читання** забезпечують сприймання і розуміння почутого або прочитаного, а **говоріння** і **письмотворення** — передавання повідомлення.

Слухання — вид розумово-мовленнєвої діяльності, спрямований на сприйняття інформації на слух.

Таблиця № 91

Цілі слухання

Уміння слухати — це мистецтво, яким володіє не кожний. Нам заважають слухати адресанта власні думки, деколи ми перебиваємо його, вважаючи, що й так усе зрозуміло.

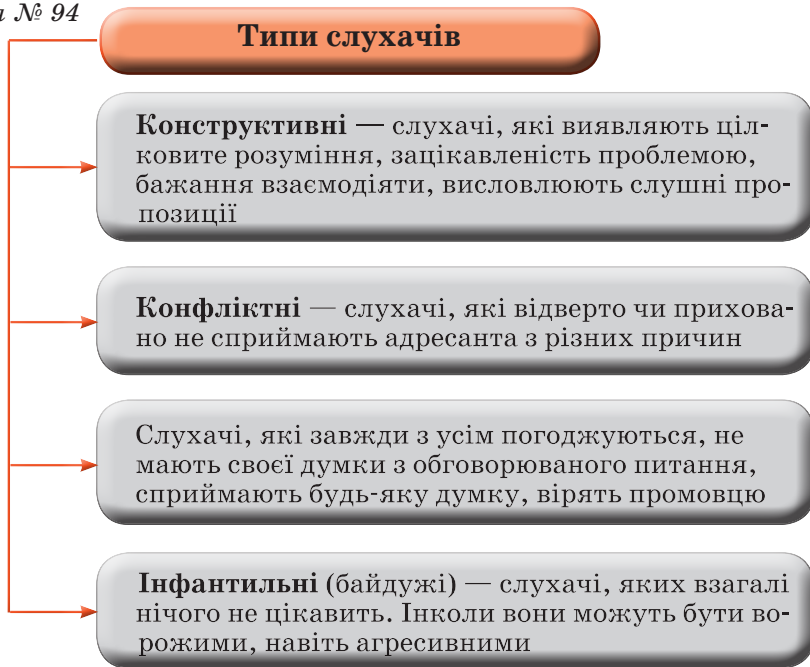
Таблиця № 92

Таблиця № 93

Таблиця № 94

§ 33. Моделювання аудиторії

Моделювання аудиторії означає, що промовець має добре знати слухачів, готуватися до зустрічі з ними, передбачати, де і коли можуть виникнути непорозуміння, а головне, впливати на слухачів за допомоги матеріалу і майстерності мовлення.

Закон моделювання аудиторії

§ 34. Контакт з аудиторією

Контакт з аудиторією — найважливіша складова ораторського мистецтва. Він потрібний:

- для утримання уваги слухачів, для того, щоби все, що говориться, сприймалося легко та зацікавлено;
- щоби впливати на слухачів.

Контакт з аудиторією починається з початкової паузи (перед початком виступу, доки слухачі не зосередилися).

Способи налагодження контакту

- Встановлення емоційного і здорового контакту (продемонструвати доброзичливе обличчя з усмішкою). Не змінюючи виразу обличчя, оглянути залу і встановити контакт із тими, хто на вас дивиться, хто звик робити свої справи, хто майже ніколи не підводить очей. Треба дочекатися, поки не залишиться жодної пари очей, що дивляться не на вас.

- Вибрати місце для виступу: стати так, щоби між оратором і слухачами, щоби сидять ліворуч і праворуч у першому ряду, утворився рівносторонній трикутник.

- Особливу увагу приділяти тим місцям, звідки оратор отримує сигнали втрати уваги: шепіт, ворухіння, шелест, хропіння.

- Утримувати здоровий контакт упродовж усього виступу, навіть тоді, коли забули текст; просто зробіть паузу.

- Послугуватися емоційно-образними мовними засобами.

- Ставити запитання та інколи самому відповідати на них.

- Переходити від монологу до діалогу.

- Створювати проблемні ситуації, що викликають запитання «Чому?».

- Презентувати нову інформацію.

- Демонструвати практичну важливість інформації.

- Робити невеликі відступи від теми.

- Інтригувати («Про це я скажу переогодом», «Зараз я вам розповім легенду»).

Помилки ораторів

- Дивитися вгору, під ноги, поверх голів слухачів.
- Дивитися тільки в текст доповіді.
- Дивитися на одну й ту ж людину.

Проблемна
ситуація

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

233. Гра «Уміння слухати»

Мета гри: показати на прикладі труднощі слухання як виду мовленнєвої діяльності.

Етапи гри. Учитель просить п'ятьох учнів вийти із класу, а сам без будь-якої настанови на слухання читає текст.

Сім звичок високоефективних підлітків

Щоб давати собі раду з реальним життям, є сім рис, сім звичок, спільних для всіх щасливих та успішних у світі. Називаю їх.

Звичка 1. Займай проактивну позицію. Перебирай на себе відповідальність за своє життя.

Звичка 2. **Починаючи, думай, що вийде.** *Визнач своє призначення і свої цілі в житті.*

Звичка 3. **Першою чергою — першочергове.** *Упорядкуй пріоритети, найважливіше роби спершу.*

Звичка 4. **Думай про вигравш для всіх.** *Живи для того, щоб полегшувати життя іншим.*

Звичка 5. **Намагайся зрозуміти інших, потім шукай розуміння.** *Уважно прислухайся, що кажуть люди.*

Звичка 6. **Знаходь синергію.** *Об'єднуй зусилля з іншими, тоді досягнеш більшого.*

Звичка 7. **Вигострюй пилку.** *Постійно самовідновлюйся.*

Ці звички виростають одна з одної. Звички 1, 2, 3 стосуються самовладання; назвімо їх «приватною перемогою». Звички 4, 5, 6 мають до діла зі стосунками з іншими людьми та роботою в команді; їх назвімо «публічною перемогою». Попервах маєш дати лад самому собі, а тоді вже станеш добрим командним гравцем.

По одному запрошуються учні, що вийшли, і вчитель пропонує спершу комусь з учнів, що були в класі, а потім по черезно тим, хто буде заходити, передати почуту інформацію; враховуйте, що кожний, хто заходить, цієї інформації не знає.

234. I. Прочитайте уважно текст, доберіть до нього заголовки.

Щоб зрозуміти когось, треба цю людину вислухати. Ото несподіванка! Проблема в тому, що більшість із нас не знає, як саме треба слухати.

От уяви. Вибираєш ти собі предмет на наступний навчальний рік. Відкриваєш розклад і дивишся, що тобі підходить. «Та-а-ак... Ану поглянемо... геометрія... творче письмо... основи риторики... англійська мова... слухання... Чекай-чекай, слухання? Слухання — це такий предмет? Жартуєш, чи що?»

Дивна несподіванка, чи не так? А насправді ми не мали б дивуватися: слухання — одна з наших чотирьох форм спілкування поряд із ... . І якщо подумати: ми мало не з пелюшок вчимося краще читати, краще писати, краще говорити, але чи доводилося тобі бувати на заняттях, де вчать краще слухати?

У розмові ми рідко прислухаємося до інших, бо зазвичай надто перейняті формулюванням відповідей, винесенням суджень або просіюванням сказаного кризь наші власні парадигми.

Нам дуже притаманно послуговуватись одним із п'яти стилів фальшивого слухання:

- *вигнання в космосі* — це коли хтось до нас говорить, але ми ігноруємо цю людину, бо надто заглиблені у свої думки;

- *вдаване слухання* — ми так само не дуже звертаємо увагу на людину, але принаймні вдаємо, що слухаємо її, час від часу вставляючи певні репліки;

- *вибіркове слухання* — це коли ми звертаємо увагу в розмові лише на те, що нам цікаво;

- *дослівне слухання* трапляється, коли ми таки звертаємо увагу на те, що людина говорить, але прислухаємося лише до її слів, а не до міміки та жестів, не до почуттів. Якщо зосереджуватися лише на словах, навряд поталанить вловити ті емоції, що ховаються в глибині людського серця;

- *самозосереджене слухання* буває тоді, коли ми на все дивимося під нашим кутом зору. Замість того, щоб увійти в чийсь становище, ми вперто залишаємось у своєму.

Слухаючи лише з власної позиції, ми зазвичай відповідаємо одним із трьох способів: ми виносимо судження, ми пхаємося з порадами, ми ліземо в душу (Шон Кові).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Допишіть речення: «Дивна несподіванка ...», назвавши ще три форми спілкування.

2. Дайте відповідь на запитання в тексті: «Чи доводилося тобі бувати на заняттях, де вчать краще слухати?»

3. Якими видами фальшивого слухання ви найчастіше послуговуєтеся? Розкажіть про такі ситуації.

4. Назвіть види слухання, які описано на с. 180. Яка між ними різниця?

5. Пригадайте ситуацію, коли якась людина не зуміла неспішно вислухати і зрозуміти тебе. Чи дуже тобі хотілося прислухатися до неї?

6. Поясніть своє розуміння вислову: «Людам байдуже, скільки ти всього знаєш, аж поки не дізнаються, наскільки тобі не байдуже до них».

 235. I. Прочитайте можливий діалог між сестрою та старшим братом. Запишіть проти реплік брата, яким стилем слухання він послуговується (скористайтесь матеріалом на с. 182).

Сестра: «Ненавиджу нашу нову школу. Відколи ми переїхали, почуваюся ізгоєм. Хотілося б уже знайти тут нових друзів».

Брат міг би відповісти котроюсь із оцих реплік-відповідей:

«Подай-но чипси» (брат витає в космосі).

«Так-так, круто!» (...).

«До речі, про друзів. Мій друг Іван ...» (...).

«Тобі треба знайомитися з новими людьми» (...).

«Дарма стараєшся» (...).

«А як з оцінками, теж не дуже?» (...).

II. Розумний брат вдався б до перифрази. Запишіть, як він це зробив би.

Сестра: «Ненавиджу нашу нову школу...».

Брат: «Нелегко тобі зараз у школі, еге ж».

Сестра: «Я ж зовсім не маю друзів. А ще Зоя, ота принцеса, постійно дотикає мене».

Брат: ...

Сестра: «Раніше я була популярна, а тут раптом: я ніхто і звать мене ніяк».

Брат: ...

Сестра: «Ага. Ти думаєш, що я якась не така, але дякую, що вислухав».

Брат: ...

 236. Поясніть, як можна змінити сенс речення самим лише наголосом на тому чи тому слові.

Я не казав, що в тебе проблеми з поведінкою.

 237. Розгляньте схему і поясніть твердження: «**Слухай очима і серцем, а не тільки вухами**».

238. Комунікативна гра «Мої батьки»

Мета гри: удосконалення рефлексивного слухання.

Усіх учнів переділяємо на пари: один із пари розповідає про своїх батьків (4 хв), інший повинен переказати.

239. Комунікативна гра «Екзамен»

Мета гри: закріпити знання про види активного слухання.

Учні класу об'єднуються по двоє і перевіряють один в одного домашнє завдання з одного із навчальних предметів: по черезно ставлять запитання, кожний відповідає у трьох варіантах: у формі перифрази, редакції, вербалізації.

Взірець перифрази.

— Що називають суфіксом?

— Ти хочеш знати, що називають суфіксом?

— Так.

— Суфіксом називають значущу частину слова, що стоїть після кореня і служить для творення нових слів.

— Як я зрозумів, суфікс — значуща частина слова, що стоїть після кореня і служить для творення нових слів. А хіба суфікс не служить для творення форм слів? тощо.

Взірець редакції.

— Як треба писати слово *недоторканий*?

— Тебе цікавить написання префікса чи суфікса в цьому слові?

Взірець вербалізації.

— Як треба писати слово *апеляція*?

— Ти знаєш значення цього слова?

— Так, я знаю лексичне значення цього слова.

— А ти раніше писав це слово?

— Писав, пам'ятаю, що припустився помилки, але не пам'ятаю якої.

— А де можна в цьому слові припуститися помилки? тощо.

Контрольне завдання

240. 1. Запишіть на диктофон чи магнітофон виступ лектора, політика (20—25 хв).

2. Прослухайте свій запис, запишіть у зошит основні думки доповідача.

3. Прослухайте запис і ще раз порівняйте його зі своїми записами.

4. Проаналізуйте свій запис, чи не з'явилося у вас бажання щось дописати.

5. Визначте, до якого типу слухачів ви себе відносите (скористайтеся таблицею на с. 182).

241. *Кращий оратор*

Поданий нижче текст презентуйте по черезно перед учнями вашого класу, дотримуючись закону моделювання аудиторії, скориставшись способами налагодження контакту (с. 184). Учні класу, прослухавши доповідь, характеризують її.

Ментальні бар'єри

На шляху навчання, тренування та посилення розуму перед нами постають різні бар'єри, що їх треба долати.

Час перед екраном. Це увесь час, проведений перед екраном — комп'ютера, смартфона, планшета, відеогри, кінотеатру, телевізора. Частина цього часу йде на користь, але коли витрачати забагато часу на есемески, соцмережі, комп'ютерні ігри, телебачення, то це призводить до отупіння розуму. Середньостатистична молода людина віддає смартфону понад 20 годин на тиждень, — за рік це виходить 43 дні, а за життя — аж вісім років.

Подумати лише, як продуктивно можна було б використати ці сорок три дні: вивчити китайську, навчитися танцювати гіп-гоп, освоїти програмування. Потрібно встановити собі правила щодо часу зі смартфоном, не пускати його на самоплив. А ще можна покласти його так (загубити його), щоб не знайти. Це теж непогано спрацює.

Синдром ботана. Буває, ученя не хоче вчитися занадто добре, щоб не прозвали ботаном. Дівчаткам часто здається, що бути надто розумною зле, бо це відлякує хлопців. Отакої! Цікаво, що вони ще вигадують?! Якщо розум та власна думка й відлякують когось, то це свідчить лише, що та людина залякана, а отже, не варта твоєї уваги. Своїми розумовими здібностями, тим, що у тебе клепка на місці, треба пишатися. Я можу назвати чимало заможних, успішних людей, яких теж свого часу вважали ботанами.

Тиск очікувань. Деколи страшно показувати в школі хороші результати. Коли приносиш додому добру оцінку, від тебе раптом починають сподіватися, що це буде повторюватися знову й знову, і цей тиск наростає. А от якщо вчитися поганенько, не буде ні очікувань, ні тиску.

Тут варто пам'ятати лише одне: стрес від успіху аж ніяк не такий болісний, як жаль за тим, що не було докладено всіх зусиль. Не переймайся тиском очікувань. Із тим ти даси собі раду (*Шон Кові*).

Ваша
творчість

242. Напишіть текст публіцистичного стилю «Екологічні проблеми мого міста» (скористайтесь ілюстраціями на с. 179), презентуйте його в класі.

Квандранти
часу

243. Розгляньте схему «Квандранти часу», що має два основні поля: «важливе», «нагальне». На який із чотирьох зображених квандрантів ти витрачаєш найбільше часу? Чому? Поділіться своїми думками про ці квандранти часу.

«Квадранти часу»

	НАГАЛЬНЕ	НЕНАГАЛЬНЕ
ВАЖЛИВЕ	<p>1 ЗВОЛКАЛЬНИК</p> <ul style="list-style-type: none"> • Завтра контрольна • Друг зазнав травми • Пізно на заняття • Нині здавати есе • Зламалася машина 	<p>2 ПЛАНУВАЛЬНИК</p> <ul style="list-style-type: none"> • Планування і постановка цілей • За тиждень здавати есе • Заняття фізкультурою • Стосунки • Відпочинок
НЕВАЖЛИВЕ	<p>3 БЕЗВІДМОВНИЙ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Нескінченні есемески • Речі, що відвертають увагу • Дрібні проблеми інших людей • Тиск оточення 	<p>4 ШЛАНГ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Зависання в соцмережах • Комп'ютерні ігри Нон-Стоп • Шопінг-марафони • Пусте пліткування • «Пожирачі часу»

§ 35. Текст як одиниця спілкування

Текст — це писемний або усний мовленнєвий масив, що його репрезентує індивід у певній спілкувальній ситуації.

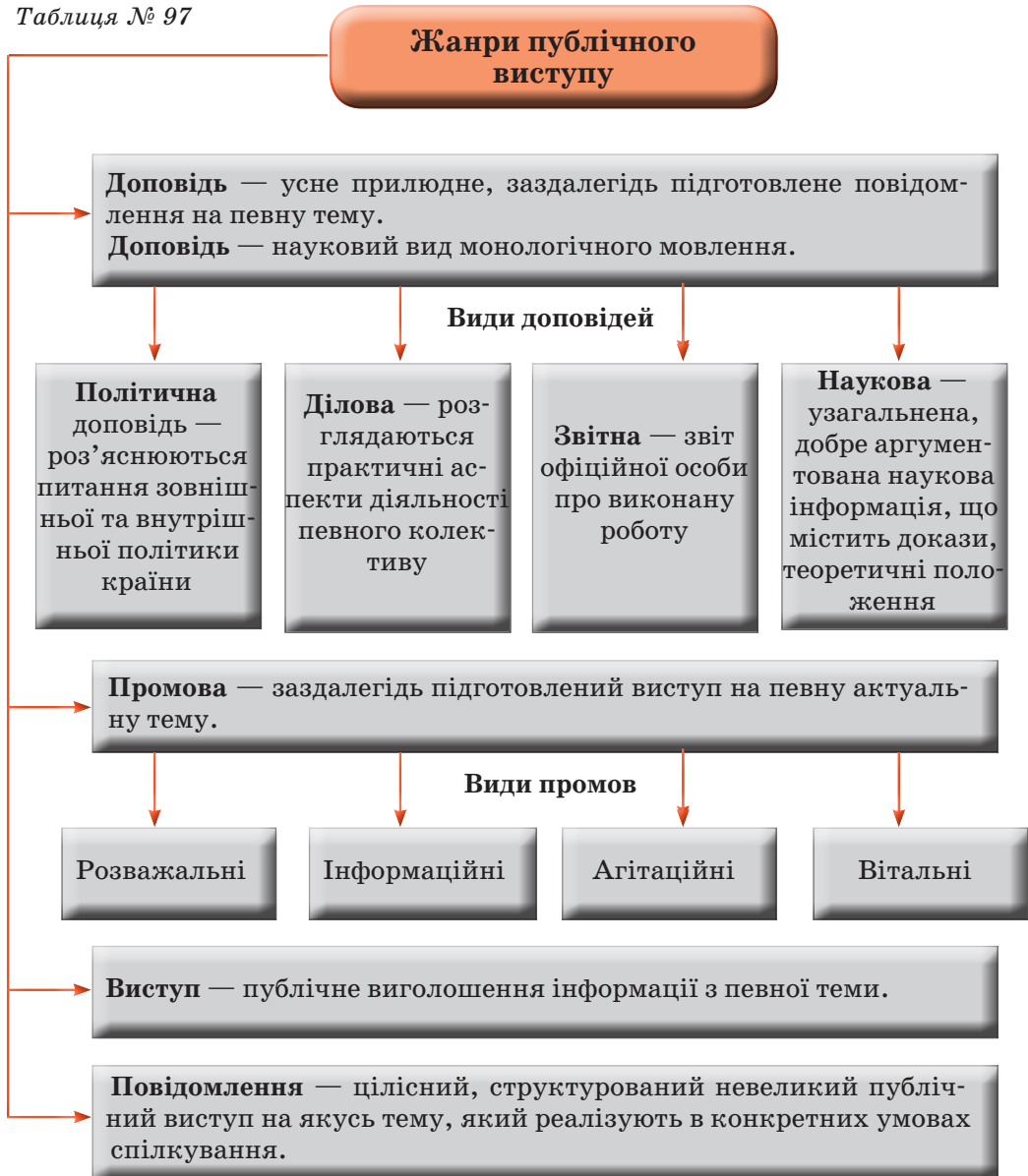
Текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагає фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі і часі. Найменша одиниця тексту — надфразна єдність, абзац.

Публічне мовлення — це особливий вид тексту, створюваний за законами риторики, орієнтований на переконання.

Одним із жанрових різновидів публічного мовлення є **публічний виступ**.

Таблиця № 97

Публічний виступ вимагає серйозної, ґрунтовної попередньої підготовки, що передбачає:

- формулювання теми, визначення низки питань, які треба з'ясувати;
- добір інформації з теоретичних джерел (статті в періодичних виданнях, книги та окремі публікації, енциклопедичні, термінологічні словники) та розмов з людьми, обізнаними з проблемою.

Запам'ятайте! Добирати треба промовисті переконливі приклади.

- структування інформації в певні категорії, формулювання власного бачення проблеми;
- написання на папері плану виступу;
- написання тексту виступу.

Етапи підготовки тексту виступу

Таблиця № 98

1. Складання детального плану — визначення порядку розташування інформації, яку репрезентуватиме текст.

2. Структування компонентів тексту виступу:

- **вступна частина** (вступ), у якій окреслюють проблематику, актуальність теми для аудиторії, стислий виклад історії питання;
- **основна частина**, в якій викладають суть проблеми, наводять переконливі цифри, факти, цитати, поєднуючи частини в єдину струнку систему викладу, нарощуючи аргументацію;
- **висновки** — важлива композиційна складова будь-якого виступу. У висновку треба підсумувати сказане, узагальнити думки, висловлені в основній частині.

Поради ораторові-початківцю

Таблиця № 99

Запишіть текст дослівно і вивчіть його.

Виберіть приміщення, у якому не заважали б, і стоячи, неначе звертаючись до слухачів, спробуйте виголосити виступ.

Ще раз повторіть, виокремлюючи головні тези.

Коли виступ засвоєний у цілому, відпрацюйте частини, які найбільше викликають сумнів, проводячи репетиції цих частин перед дзеркалом.

Варто звернути увагу:

- чи вільно передаєте думки;
- чи рівно тримаєтесь;
- чи вільні та легкі ваші рухи;
- чи виокремлюєте посиленням голосу головні слова, думки;
- чи вдається уникати одноманітності.

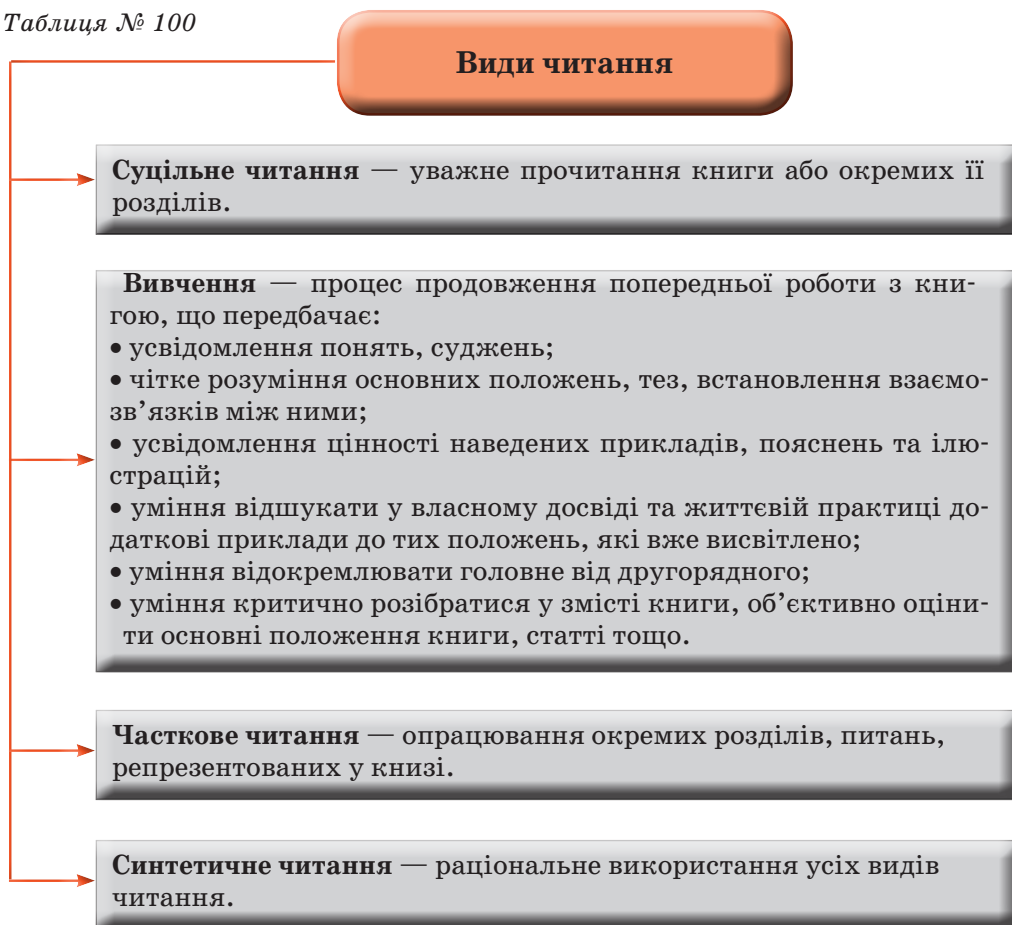

§ 36. Види читання і записування тексту

Читання — значеннєве сприйняття писемного мовлення, спрямоване на запам'ятовування та розуміння прочитаного.

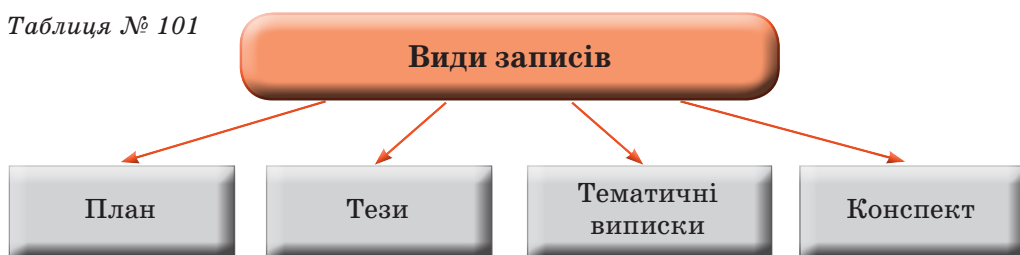
У процесі роботи з друкованими джерелами інформації використовують такі види читання.

Таблиця № 100

Під час опрацювання друкованих джерел інформації використовують такі види записів:

Таблиця № 101

§ 37. План

План — це короткий перелік питань, досліджуваних у тексті; порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція.

Таблиця № 102

Види плану

Простий — це основні мікротеми тексту, розташовані за пунктами.

Взірець плану: **Правопис закінчень іменника**

1. Поділ на відміни.
2. Поділ на групи.
3. Зразки відмінювання іменників.

Складний — своєрідне поширення плану у спосіб пояснення основних питань.

Взірець плану: **Етикет і культура спілкування**

1. Етикет у спілкуванні.
  - 1.1. Ввічливість — основа етикетного спілкування.
  - 1.2. Спілкувальний етикет.
2. Вербальне спілкування.
  - 2.1. Мова і мовлення.
  - 2.2. Нормативність спілкування.
  - 2.3. Двомовність і культура спілкування.

Цитатний — розташовані за пунктами цитати, в яких сконцентровано суть кожного питання.

Взірець плану: **Помилки у мовленні — це порушення культури й етикету спілкування.**

1. «Розумну людину можна впізнати за вмінням правильно знаходити рішення, говорити без помилок».
2. «Основна маса помилок у спілкуванні українською мовою спричиняється впливом російського мовлення».
3. «Є доволі стійка група слів, що їх часто вимовляють з неправильним місцем наголосу».

Запам'ятайте! Здебільшого послуговуються **номінативним (називним) планом**, головний член кожного пункту якого виражений у формі називного відмінка.

План, складений за допомоги питальних речень, називають **питальним**.

§ 38. Тези

Тези — це стисло сформульовані основні положення прочитаного чи почутого, тобто статті, лекції, доповіді.

Таблиця № 103

Види тез

Вторинні — виокремлення основної інформації в тому чи тому джерелі (статті, підручнику, монографії) під час читання; відбір цитат із першоджерела.

Вимоги:

- виокремити в кожному абзаці тематичне або значеннєве речення;
- вилучити зі змісту абзаців детальну інформацію;
- скоротити або переформулювати зміст тематичних або значеннєвих речень;
- точно, стисло висловити основну думку кожного абзацу й записати її у вигляді тез.

Треба також вказати:

- прізвище та ініціал(и) автора статті, книги, доповідача; заголовок;
- місце і рік видання (написання, виголошення).

Оригінальні — створені як первинний текст.

Їх зазвичай оформлюють у вигляді публікації або презентації наукового дослідження під час виголошення доповіді.

Вимоги:

- у правому верхньому куті аркуша зазначають прізвище та ініціал(и) автора і відомості про нього;
- посередині великими літерами вказують тему;
- формулювання кожної тези починають з нового рядка, зосереджуючи увагу на актуальності проблеми, висвітлюючи стан дослідження її;
- обсяг тез — 2—3 сторінки друкованого тексту через 1,5 інтервала;
- місце і рік видання (написання, виголошення).

Взірець тез.

Бацевич Ф.С. Комунікативно-риторичні якості мовлення/Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. — К.: Вид. центр «Академія», 2004. — С. 195—198.

1. Комунікативно-риторичні якості мовлення були в центрі уваги ще античних риторів: Діоген казав про п'ять позитивних якостей мовлення: чистоту, чіткість, лаконічність, доречність, красу.

Взірець тез.

Бойко П. Т.

УКРАЇНСЬКА МОВА — НАЙБІЛЬША
НАЦІОНАЛЬНА СВЯТИНЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Спливло перше десятиліття ХХІ століття, а мовне питання хвилює, турбує, непокоїть нас, тому що воно є невичерпним (та й ситуація нині є складною), бо й до сьогодні земля, планета, людство не дали такого художника, такого артиста, такого митця, який спромігся би змалювати мову. Отже, ми, як люди усномовної професії, покликані серцем, обов'язком не лише пропагувати усе прекрасне, що є в науці,

2. У сучасних риториках та дослідженнях з культури мовлення виокремлюють такі комунікативно-риторичні якості мовлення (ознаки культури мови): змістовність, доречність, точність, лаконічність і послідовність, правильність і чистоту, багатство, виразність і образність.

3. Усі вони пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками (адресантом і адресатом), їхньою взаємодією, мовним кодом, що і сприяє ефективному спілкуванню.

культури, а й стояти на сторожі слова і, «як парость виноградної лози, плекати мову». Ми маємо пропагувати правильне ставлення до мови, позаяк у нашому вжитку ми здебільшого зустрічаємося з двома мовами. До речі, наші студенти нині вивчають іноземні мови, і це прекрасно — це знамення часу, це підтвердження того, що нині студенти прагнуть до всього кращого і пам'ятають ту істину, що скільки ти знаєш мов, стільки раз ти людина. Я повинна сказати, що таких диваків, які не знали б російської мови, які віднікувалися б від неї чи зневажали, я не зустрічала. Але, на превеликий жаль, таких диваків, які зневажливо ставляться до української мови, зустріти можна. Від чого це? Де вони беруться? Від чого це у нас, крім цих двох мов, які я назвала, є ще третя мова — скалічена, суржикована, абракадабрена. Не українська вона і не російська... Бо там половина або третина українських слів і половина або третина російських. Оце те, з чим уже зовсім ніколи, ніяк і ніде не можна миритися, бо ні про яку культуру мовлення, ні про яке мистецтво ораторське, ні про яку лекторську майстерність говорити не можна, коли не будемо долати ось цих покручів, мовних динозаврів.

Бачте, справа тут серйозна! Через те ми повинні мати не менш серйозну методологічну платформу, з якої будемо виходити в усіх наших подальших міркуваннях, в усіх наших викладах. А така платформа уже обґрунтовано висловлена: «Знати українську мову треба як отченаш», а це, як на мене, означає, що українське слово сприймаємо як одухотворену сутність. Розвиваючи думку, мушу продовжити, шановні добродії, що:

- 1) українська мова — найбільша національна святиня українського народу; вона вимагає до себе священного ставлення;
- 2) так, як будь-яка мова для будь-якого народу, українська мова — це атрибут суверенності, державності, подібно до того, як атрибутом є прапор, герб, славень держави;
- 3) українська мова — це та мова, якою існує література, залишена такими велетнями людського духу, як гігант Шевченко Тарас, як титан Франко Іван, як велет — незрівнянний ні з ким, ніде і ніколи — Українка Леся.

На землі немає поганих народів, отже, немає поганих мов, проблема лише в тому, як ми нею володіємо, чи шануємо слово.

§ 39. Тематичні виписки

Тематичні виписки — цитати чи близький до дослівного виклад змісту потрібного уривка тексту.

Цитата — дослівний уривок з якогось тексту або дослівно наведені чийсь слова, що їх використовують як авторитетне підтвердження чи заперечення власних думок, суджень.

Запам'ятайте! Цитату треба брати в лапки («», “”). Цитати обов'язково паспортизують: у дужках зазначають ініціал(и) й прізвище автора, часом і назву твору або й повні бібліографічні відомості: видавництво, місце і рік видання, номер тому, сторінку.

Цитату можна скорочувати, на місці пропуску слів або словосполучень ставлять крапки (...) або крапки в кутових дужках <...>.

Взірець цитати.

«Будь-яка промова повинна бути складена неначе жива істота — вона повинна мати тіло з головою і ногами, причому тіло і кінцівки повинні пусувати одне одному і відповідати цілому» /Платон/ (Кушнір Р.О. ВЕЛИКИЙ ОРАТОР, або як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи. — Дрогобич: Коло, 2013. — С. 51).

§ 40. Конспект

Конспект — стислий писаний виклад змісту чого-небудь (книжки, статті, лекції тощо).

Мета складання конспекту — глибоко усвідомити інформацію і подати її адекватно, стисло та в зручній для подальшого використання письмовій формі.

Конспектування — це певною мірою контроль сприйняття матеріалу: не розуміючи прочитаного, почутого, складно виокремити і записати основну думку.

Таблиця № 104

Продовження таблиці № 104 на с. 197

Текстуальний конспект — це конспект, створений переважно із цитат, джерело дослівних висловлювань автора.

Вільний конспект — це поєднання виписок, цитат, тез. Він вимагає уміння самостійно чітко і лаконічно формулювати основні положення.

Тематичний конспект укладають на одну тему, але за декількома джерелами. Таке конспектування дозволяє всебічно розглянути і проаналізувати різні погляди на одне й те ж питання.

Опорний конспект — це система опорних сигналів, що мають структурний зв'язок, це наочна конструкція. Його розроблення полегшує використання технологій MS Power Point, основою для такого конспекту може бути електронний підручник.

Запам'ятайте! Процес конспектування наукової інформації, яку сприймаємо на слух, складається з трьох взаємообумовлених мисленнєво-мовленнєвих дій:

- аудіювання (розуміння інформації, яка сприймається на слух);
- мисленнєве оброблення почутого (визначення головної та допоміжної інформації, переформулювання);
- письмової фіксації інформації.

Правила конспектування

Конспектуючи текст на слух, потрібно:

- усвідомлювати основний зміст тексту;
- виокремлювати значеннєві частини;
- у кожній частині підкреслювати чільні слова і фрази;
- фіксувати головну інформацію (головну думку, стислі докази і приклади);
- залишати поза увагою несуттєву, додаткову інформацію.

Під час конспектування прочитаного треба:

- записати автора й назву статті, розділу монографії, книжки;
- сформулювати тему, основну думку тексту, головну думку кожного абзацу або визначити значеннєві блоки тексту;
- записувати тільки основне: спершу головну думку, потім докази, аргументи, приклади;
- записи мають бути змістовними, лаконічними й чіткими, для цього можна скористатися таблицями, схемами.

Загальні правила:

- матеріал конспекту доцільно записувати на одній (правій) сторінці зошита, ліва слугуватиме для запису власних думок, коментарів, уточнень;
- для зручності користування конспектом підкреслювати найважливіші думки, окремі фрази, слова, словосполучення;
- до розділів і підрозділів записувати заголовки;
- цитувати правильно й точно, зазначаючи сторінку;
- робити позначення, які виявляють ваше ставлення до того, що конспектуєте, використовуючи з цією метою власні або загальноприйняті:
  - знак оклику** — дуже добре;
  - знак питання** — здивування, незгода з автором, нерозуміння якоїсь думки;
- учитися конспектувати начисто.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

244. I. Прочитайте уважно текст, випишіть найважливіші речення тексту.

Слово лауреата:

«МОВА — ЦЕ ТОЙ РУБІЖ, З ЯКОГО МИ НІКОЛИ НЕ ЗІДЕМО»

(Виступ Анатолія Погрібного в Національному оперному театрі ім. Тараса Шевченка 9 березня 2006 р.)

Вельмишановний пане Президенте! Шановний Голово Шевченківського комітету, високе зібрання! Кажучи ці кілька вдячних слів, підкреслю, що справа не стільки в написаному або створеному кожним із новоудостоєних, тим більше не стільки в наших іменах, скільки в тих акцентах, тих — як модно нині казати — **месиджах**, що їх своєчасно посилає своїм рішенням Шевченківський комітет усієї, і то найперше владній, Україні. Це ті акценти найзацікавленішої підтримки української національної культури, що є провідними у Вашій діяльності, пане Президенте, але дай Боже, щоб ставали вони провідними також у діяльності всіх структур української виконавчої влади починаючи від найвищих щаблів до найнижчих, і навпаки — від найнижчих щаблів до найвищих. Річ у тім, що, явно випереджаючи владу, йдучи у багатьох випадках попереду неї, українське громадянство не може далі терпіти засилля, скажу так, не-України чи анти-України в сучасній Україні. Не може терпіти ситуації, за якої у нас, по суті, окупований інформаційний простір — і телевізійний (особливо телевізійний), і книжковий, і газетно-журнальний; тієї ситуації, за якої замість національного мистецтва на перший план вийшла низькопробна іноземна; ситуації, за якої замість повносилового, звичайно, вмілого, тактовного, але неухильного й невідступного утвердження української, державної, Шевченкової мови, ще й сьогодні зневаженої у багатьох краях України, усіякі об'єднані регіони, як і деякі, що особливо прикро, навіть нашоукраїнські, ніби ж «помаранчеві» шумілкини (і чи тільки шумілкини), нав'язують нам офіційне двоязиччє. Воляють знати нашу реакцію на ці домагання? Що ж, вона однозначна: наша мова як єдина державна мова в Україні і на сьогодні, і на прийдешні часи — це той рубіж, з якого ми, українці (до речі, спільно з чесними людьми — представниками інших етносів), ніколи, ні за яких обставин не зійдемо. Отже, не сійте жарин розбрату, господа, погамуйся, «п'ята колоно», що так підступно й так підло маніпулюєш нашим зденационалізованим чи **злюмпенізованим** обивателем! «У їх народ і слово. І в нас народ і слово», — заповів нам Тарас Шевченко, і від цього його **імперативу**, від цієї його найпрості-

шої і найточнішої формули нашого існування у цьому географічному просторі ми не відступимо ніколи.

Шановні учасники шевченкового зібрання, усі наші громадяни! Згуртувавшись, ми за всяку ціну мусимо переконливо й по змозі резонансне виграти парламентські вибори, що наближаються. Наша перемога — то й буде промовиста відповідь на оте всім відоме сакраментальне запитання: «Скажіть, що в Україні будувати?» Насправді формула тут проста: мусимо будувати Україну як європейськи зорієнтовану, соціальне зорієнтовану національну державу українського народу, у якій має бути добре всім, але в якій мусять неухильно, послідовно підтримуватися українські національні **пріоритети** — у політиці, економіці, культурі, мові. Це й буде Шевченкова Україна. Це й буде наша Україна. Слава Тарасові Шевченку! Слава Україні!

II. Виконайте завдання за текстом (обов'язково прочитайте теоретичний блок на с. 189—191).

1. Визначте, до якого виду належить цей текст.
2. З'ясуйте, який це жанр виступу.
3. Назвіть, які промовисті переконливі приклади наводить у виступі автор.
4. Визначте вступ, основну частину і висновки виступу.
5. Поясніть значення виокремлених слів.

 245. I. Доберіть з інтернету виступ відомого оратора сучасності чи мистецтва, який для вас матиме не лише художню цінність, а й безперечну пізнавальну значимість. Підготуйтеся до прочитання його в класі перед учнями.

II. Завдання слухачам-експертам:

1. У чому полягають актуальність і новизна розкритої оратором теми?
2. Яку нову інформацію він повідомляє слухачам?
3. Яке співвідношення між «важливим» і «цікавим» у виступі?
4. Скільки питань містить виступ? Чи достатньо цих питань для максимального розкриття теми?
5. Яку ще інформацію доцільно було б використати у промові з цієї теми?
6. Чи є у виступі питання, що не мають однозначної відповіді, які мають проблемний характер?
7. Як оратор враховує особливості усного мовлення: довжина фрази, повторення з метою зосередження уваги слухачів на «важливому», уточнювальні звертання?
8. Як основна думка виступу співвідноситься із завданнями і назвою (темою) виступу?
9. Як оратор спілкується із слухачами? Які засоби він використовує для того, щоб зосередити їхню увагу, викликати інтерес до теми і змісту, допомогти зрозуміти основну думку?
10. Схарактеризуйте правильність мовлення оратора, її відповідність нормам сучасної української літературної мови.

 246. I. Підготуйте виступ на одну із запропонованих тем:

1. Екологія духу і екологія живого слова.
2. Видатний український любомудр Григорій Сковорода — майстер красного слова.

3. Добрі й кепські звички.
4. Привабливість і цінність життя.
5. Колективна й особиста відповідальність.
6. Екологічні проблеми мого міста.
7. Формула успіху людини.
8. Добродійність як найбільша цінність людини.
9. Планування фінансового добробуту.
10. Переваги, загрози, хиби улюбленої справи.
11. Відповідальність за фінансові проблеми в родині.
12. «Егоїзм — першопричина раку душі» (В. Сухомлинський).

II. 1. Напишіть виступ і виголосіть його на занятті.

2. Схарактеризуйте виступ свого однокласника за поданим планом.

План відгуку на виступ

- 1) Чи розкрито тему й основну думку?
- 2) Як у виступі враховується адресат мовлення?
- 3) Якими були виступ, висновок?
- 4) Чи був установлений контакт з аудиторією?
- 5) Які із засобів (порівняння, протиставлення, аналогія, приклади із життя) використані оратором для доведення своєї думки?
- 6) Чи вдало вибрано тон, інтонацію, чи робляться паузи, чи доречно вжито мовні засоби?
- 7) Що можна сказати про техніку викладу, жести та міміку доповідача?

Мовний проєкт

247. Підготуйте вітальну промову: а) з нагоди Дня української писемності і мови; б) до учасників Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика; в) з нагоди дня народження однокласника.

248. I. Прочитайте тексти, скориставшись різними видами читання.

1. Принципи як «центри» людського життя

Тебе вже, мабуть, почали гризти сумніви, але «центр життя», який спрацьовує, таки існує. Що ж воно таке? (Будь ласка, барабанний дріб!) Це — коли в центр ставимо принципи. Усім нам знайома дія земного тяжіння: підкинь м'яч (опуку) в повітря — вона упаде. Це — закон або ж принцип природи. Так само, як певні принципи правлять світом фізичних явищ, є й такі, що правлять світом людини. Це не релігійні принципи. Вони не прив'язані до національності чи раси. Вони не належать мені чи тобі. Вони не підлягають спростуванню. Вони однаково стосуються кожного — чоловіка чи жінки, багатого чи бідного, славетного чи незнаного, їх не можна купити чи продати. Житимеш згідно з ними — будеш на висоті. Порушуватимеш їх — будеш невдахою. Отак просто.

Ось кілька прикладів. Принципом є чесність. Принципом є служіння. Принципом є любов. Принципом є наполеглива праця. Повага, вдячність, поміркованість, справедливість, порядність, вірність, відповідальність — усе це принципи, їх є десятки й десятки, їх легко впізнати. Так само, як стрілка компаса завжди вказує на північ, твоє серце підкаже, де справжні принципи.

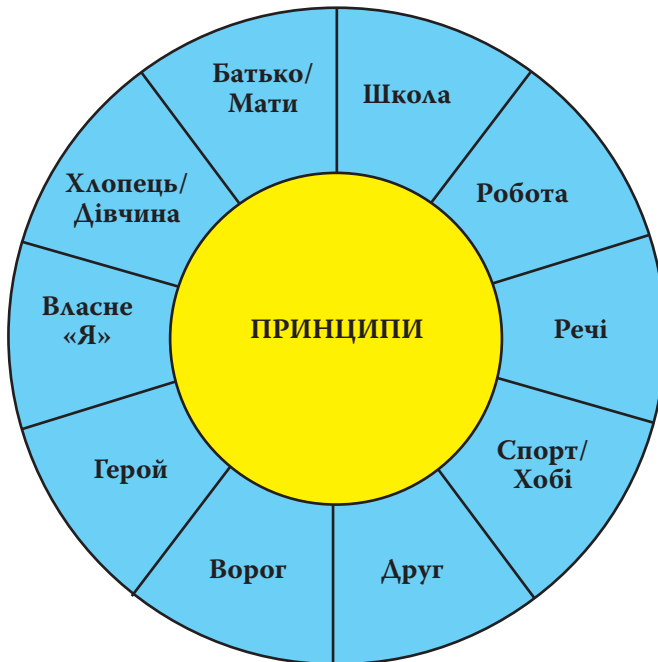
Візьми, до прикладу, принцип наполегливої праці. Так, якийсь час можна хаявити — там схитруєш, там викрутишся — але воно рано чи пізно вилізе боком.

Пам'ятаю, якось я одержав запрошення зіграти в гольф зі своїм університетським тренером з футболу. Він був прекрасним гравцем у гольф. Усі були певні — зокрема й мій тренер, — що я також непогано граю. Врешті-решт, я в універсі був спортсменом, а всі університетські спортсмени мають прекрасно грати в гольф, адже так? Ні, не так. У гольфі я був цілковитим слабаком. Я зіграв заледве кілька разів за все своє життя, навіть ключку не вмів правильно тримати. Тому я дуже нервувався: як воно буде, коли всі довідаються, який з мене паскудний гравець у гольф. Особливо ж коли довідається мій тренер. Отже, я сподівався, що якось потраплю вдати перед ним та всіма іншими хорошого гравця. На першій лунці вже зібрався невеличкий натовп. Я мав робити перший удар (І чому я?!) Приступаючи до м'яча, я молився про чудо. Шшшух... Вийшло! Чудо сталося! Це було неймовірно. У мене вийшов дальній удар, якраз уздовж середини гладкого поля.

Я з усмішкою обернувся до товариства, немовби такі удари для мене буденна справа, «Дякую. Дуже дякую».

Мені пощастило надурити їх. Та насправді я надурив самого себе: попереду було ще 17 лунок. Власне, моїм партнерам, зокрема тренерові, вистачило заледве п'яти ударів, щоб зрозуміти, що в гольфі я цілковитий чайник. Невдовзі тренер вже показував мені, як правильно замахуватися ключкою. Мене викрили. Аяй...

Неможливо вдати, що вмієш грати в гольф, наструнчувати гітару чи розмовляти по-арабськи. За ці вміння спершу треба заплатити — працюю. Обхідного шляху не існує. Наполеглива праця — це принцип. Як казав славетний баскетболіст Ларрі Берд: «Не робитимеш домашніх — не кидатимеш штрафних».

2. Принципи ніколи не підведуть

Для того, щоб жити за принципами, потрібна віра, особливо коли бачиш, як люди довкола тебе домагаються свого брехнею, ошуканством, самоогодженням, маніпулюванням, турботою лише про себе. Однак тобі не завжди видно, що порушення принципів врешті-решт неминуче вилазить боком.

От візьмімо принцип чесності. Якщо ти добрий брехун, тобі це може сходити з рук досить довго, навіть кілька років. Проте дуже складно знайти брехуна, який був би успішним у дальшій перспективі. Ось як зазначив Сесіль де Мілль щодо свого знаменитого фільму «Десять заповідей»: «Ми не можемо зламати закон. Ми можемо тільки зламатися об нього».

На відміну від інших «центрів життя», що їх ми розглянули, принципи ніколи не підведуть. Вони не пліткуватимуть поза очі. Вони не переїдуть в інше місто. Вони не підвладні травмам, що ламають кар'єру. Вони не віддають перевагу за кольором шкіри, статтю, достатками чи зовнішнім виглядом. Життя, у центрі якого принципи, — це той тривкий, непорушний, несхитний фундамент, на якому можна будувати і якого ми всі потребуємо.

Щоб збагнути, чому принципи завжди спрацьовують, просто уяви собі життя, засноване на їхніх протилежностях — нечесності, лінощах, самоогодженнях, невдячності, самолюбстві, ненависті. Складно уявити, щоб із цього вийшло щось путнє, чи не так?

Може видатися дивним, але жити за принципами — це ключ до того, щоб бути на висоті й по всіх інших «центрах». Скажімо, якщо дотримуватися принципів служіння, поваги та любові, то дуже ймовірно, що в тебе стане більше друзів, та й парюю ти будеш надійнішою. Принципи на першому місці — це також ключ до того, щоб бути людиною з характером.

Наважся вже сьогодні зробити принципи своїм головним життєвим центром або ж парадигмою. Хай у якому становищі опинишся, завжди питай себе: «На якому принципі тут залежить?» На всяку проблему шукай той принцип, який допоможе розв'язати її.

Відчуваєш виснаження і втому від життя? Мабуть, варто спробувати принцип збалансованості.

Тобі ніхто не довіряє? Принцип чесності може виявитися саме тими ліками, яких ти потребуєш.

В оповідці Волтера Мак-Піка «Братерська вірність» ідеться про принцип вірності:

Двоє братів воювали у Франції в одній роті. Одного з них вразила німецька куля. Той, котрому поталанило вийти з-під обстрілу, попросив у командира дозволу повернутися по брата.

— Та він уже, мабуть, загинув, — каже командир. — Тобі нема сенсу ризикувати життям і забирати тіло.

Врешті-решт офіцер поступається благанням і дає згоду. І от щойно солдат із пораненням на спині добирається до своїх позицій, брат помирає.

— Ну ось, — каже командир. — Ти дарма ризикував життям.

— Ні, не дарма, — відповідає солдат (його звали Том). — Я зробив те, чого брат сподівався від мене. І я одержав винагороду. Коли я підповз до нього і взяв його на руки, він сказав: «Томе, я знав, що ти прийдеш. Я просто відчував це».

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Запишіть визначення, що таке принцип.
2. Випишіть із тексту назви принципів.
3. Чи дотримуетесь ви названих принципів у своєму житті? Яких?
4. Які життєві принципи ви знаєте?
5. Поясніть, як ви розумієте слова Сесіль де Мілль.
6. Об'єднавши тексти, складіть план (простий, складний, цитатний).
7. Перекажіть текст.

249. Прочитайте текст, допишіть ще 10 способів вигострювання розуму.

Вигострой розум

Є безліч способів зміцнити розумові здібності. Найпростіший і найпряміший із них — читання. Як то кажуть, для розуму читання — те саме, що тренування для тіла. Читання — основа всього іншого. Книжки переносять тебе в інші світи, але за проїзд сплачувати не треба. Далі двадцять різних способів вигострювати розум. Я певен, що за бажання можна придумати ще п'ятдесят.

- Постав вартий довіри сайт новин домашньою сторінкою в переглядачі.
- Стеж за блогами, де дописують на цікаві тобі теми.
- Подорожуй.
- Ходи до бібліотеки.
- Відвідай публічні лекції.
- Дивися документальні фільми.
- Спостерігай за дикою природою.
- Читай або слухай новини.
- Відвідай музеї.
- Грай у шахи. (*Шон Кові*)
- ...

250. 1. Опрацюйте статтю «Виклад» у науково-популярній книзі відомого чеського письменника і соціолога: Томан Іржі. Мистецтво говорити. — К.: Вид-во «Україна», 1996. — С. 223—230.

2. Укладіть тези статті.

3. Випишіть цитати.

4. Укладіть докладний плановий конспект статті, користуючись правилами конспектування (с. 196—197).

5. Складіть опорний конспект статті і презентуйте його в класі.

251. Поясніть, як ви розумієте цитату, наведену на с. 196 (взірець цитати).

Самооцінювання знань

252. Прочитай текст, підготуй виступ на тему «Освіта — це ключ до твого майбутнього», використавши настанови автора, додай свої цікаві приклади.

Лист до невідомого спортсмена

Дорогий _____

Я щиро переконаний у благодетності спорту. Однак під час свого візиту я був приголомшений, дізнавшись, як ти ставишся до навчання.

Кажеш, збираєшся йти в професійний спорт, а тому не бачиш потреби в освіті? Відповідаю: твої шанси стати професійним спортсменом приблизно дорівнюють шансам мого тата знову відростити собі на лисині волосся. Дослідження показують, що лише один зі ста спортсменів із середніх шкіл потрапляє до студентських спортивних команд Першого дивізіону, а ймовірність, що хтось із них вийде в професіонали, становить одну десятитисячну.

З-поміж сотень студентів-спортсменів, разом з якими я грав в університетських командах і які сподівалися потрапити в професійний спорт, можу згадати

хіба що жменьку тих, кому це далось. Натомість пам'ятаю багатьох, котрі заради спорту занепали свій розум, а потім вийшли на ринок праці безпорадними та безнадійними.

Ніколи не забуду, як мій товариш по команді вирішив зарядити нам підбадьорливу промову напередодні гри з командою університету-суперника. Ніколи до пуття не навчившись висловлюватись, він спромігся лише на потік лайки, аж стіни червоніли. Ідучи з тієї зустрічі, я тільки й думав: «Чувак, заведи собі мізки!».

Розплющ очі! Освіта — це ключ до твого майбутнього.

Кажеш, тобі не подобається вчитися. Питаю: до чого тут це? Хіба в житті щось добре дається легко? Хіба тобі аж так подобається щодня викладатися на тренуваннях? Хіба студентів медицини подобається гризти її стільки років? Відколи це «подобається — не подобається» визначає, чи робити щось, чи ні? Деколи треба просто змусити себе робити речі, які не подобаються, заради того, що матимеш із них згодом.

Кажеш, ти намагаєшся взятися за науку, але ніяк не можеш, бо твої думки десь блукають? Відповідаю: якщо не опануєш власного розуму, нічого з тебе не вийде. Одна річ — натренувати тіло працювати на межі можливостей, зовсім інша — дисциплінувати розум, при звичаї його до тривалого зосередження, навчити творчо мислити й аналізувати.

Деколи слова «Я намагаюся» — кепська відмовка. От уяви, як абсурдно звучало б питання: «Ти нині їстимеш чи намагатимешся поїсти?» Привчи себе таки робити справу.

Кажеш, можна не вчитися і проскочити: зловити халяву, обманути систему і заробити прохідний бал? Відповідаю: що посієш, те й пожнеш. Чи може халявити фермер? Чи може він дозволити собі навесні забути про посівну, ціле літо бити байдики, а восени попрацювати в режимі авралу і таки зібрати врожай? А чи зможеш ти покращити результат у жимі лежачи, тренуючись лише час від часу? У цьому мозок нічим не відрізняється від біцепса. Щоб зробити розум сильнішим, швидшим і витривалішим, його треба вправляти. Легкого шляху не існує.

Уяви п'ять пар рук. Одна з них — це руки піаніста, який зачаровує публіку талановитим виконанням класичної музики. Інша — хірурга-офтальмолога, який повертає людям зір за допомоги мікрохірургії. Ще інша — професійного гравця в гольф, який попри напругу, знову й знову точно та впевнено проводить вирішальний удар. Ще інша — незрячої людини, яка з неймовірною швидкістю прочитує цілі сторінки, писані шрифтом Брайля. Ще інша — митця, який вирізьблює прекрасні скульптури, що вражають до глибини душі. Зовні всі ці руки виглядають однаково, проте за кожною парою — роки й роки самопожертви, дисципліни й наполегливої праці. Ці люди сплатили ціну. Чи, може, гадаєш, вони зловили халяву?

Серед речей, про які я найбільше шкодую, — те, що в шкільні роки, замість прочитати сотню романів, я проковтнув купу «коротких змістів». А от один мій друг підлітком перечитав сотні книжок. Його мозок вижимає за 200 кіло. Тепер, десятиками років пізніше, я дав би навідріз пальця — ні, два пальці! — за такий мозок, як у нього.

Якщо не заплатиш працею, тобі, може, й пофортує одержати диплом, та освіту здобути не зможеш; а різниця між першим і другим — величезна. Деякі з найбільших наших мислителів не мали жодного ступеня чи диплома, були самоуками. Як їм це далось? Вони читали. Це чи не найцінніша звичка, яку можна виробити в собі. Але як же мало людей читає регулярно! А як багато кидає читати і вчитися, щойно закінчать школу! Таким загрожує атрофія мозку. Адже освіта — це справа всього життя. Людина, яка не хоче читати, нічим не краща за ту, яка не вміє.

Кажеш, ти живеш нинішнім днем і не хочеш думати про майбутнє? Відповідаю: найважливіша відмінність між тобою і твоїм собакою — в тому, що ти маєш здатність думати про завтрашній день, а собака — ні. Не роби далекосяжних рішень під впливом швидкоплинних емоцій, як той студент, котрий, вибираючи спеціалізацію, дивиться, куди найкоротша черга, щоб зареєструватися. Щоб одержати добру роботу завтра, треба виконувати домашнє завдання нині.

Підсумком усьому цьому — слова з книги Приповістей: «Держись науки, її не занедбуй; пильнуй її, вона-бо життя твоє».

Здається, ти кажеш, що тобі не потрібен мозок. Відповідаю: заведи собі його!

Сподіваюся, я не образив тебе, адже бажаю тобі лише добра. Не хочеться через десять років почути, як ти виспівуєш, наче Страхопуд із «Чарівника країни Оз»:

Став би кимось я з нікого,
Не стояв би край дороги...
Якби розум я мав!

Задумайся над цим.

ШОН

§ 41. Суперечка як вид комунікації

Суперечка — словесне зіткнення між двома або кількома особами, в процесі якого кожна зі сторін обстоює свою думку.

Отже, **суперечка** — це комунікативна ситуація, за якої наявне активне ставлення до позиції співрозмовника, що репрезентується в її критичному оцінюванні.

Учасники суперечки

Таблиця № 105

Пропонент — той, хто висуває, обстоює певну тезу. Без пропонента не може бути ані суперечки, ані аргументованого процесу, тому що спірні питання не виникають самі собою, вони повинні бути кимось сформульовані.

Опонент — другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези.

Аудиторія — третій колективний учасник суперечки. Це колектив, який має свої переконання, свої думки щодо обговорюваного питання. Вона є основним об'єктом аргументованого впливу під час суперечки.

Таблиця № 106

§ 42. Дискусія

Дискусія — публічне обговорення якого-небудь спірного питання. Зіставляючи різні погляди на проблему, учасники дискусії знайдуть правильне її розв'язання.

Справжня дискусія — не суперечка, не з'ясування стосунків, вона передбачає об'єктивне й доброзичливе обговорення питання з обов'язковою повагою як до своїх прихильників, так і до опонентів. За результатами дискусії не може бути переможців і переможених.

Таблиця № 107

Етапи дискусії

1. Підготовчий — формулювання теми, визначення питань для обговорення, місця і часу проведення.

2. Основний — обмін думками з питань, винесених на обговорення, виявлення позицій учасників.

Вимоги до учасників дискусії:

- ґрунтовно та зрозуміло висловлювати свої думки;
- уважно слухати інших і сприймати те, про що вони говорять;
- не перетворювати дискусію в суперечку;
- не перебивати того, хто говорить, толерувати його думки, не робити йому зауважень;
- не використовувати психологічне тиснення на опонента;
- не викликати в опонента стану гніву, роздратування;
- не послуговуватися запереченням «ні», особливо коли опонент каже «так».

3. Завершальний — формулювання спільної думки щодо обговорених питань, підсумовування усього сказаного.

§ 43. Полеміка

Полеміка — зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких питань; боротьба принципово протилежних думок.

Мета полеміки — здобути перемогу над суперником.

Таблиця № 108

Полемічні засоби

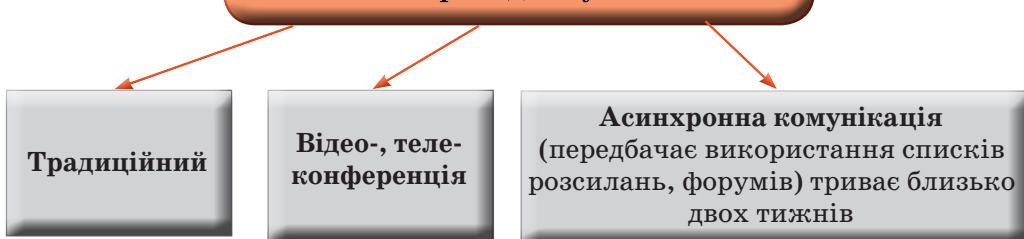
- Початкове визначення принципової позиції протилежної сторони. Це суттєво сприятиме пошуку потрібних аргументів;
- зіставлення висловлених суперником тверджень з його справжніми вчинками. Використання цього засобу змушує опонента дотримуватися обережності у своїх висловлюваннях;
- використання психологічних доказів: аргумент до аудиторії або покликання на загально визнаний авторитет. Це буде чинити психологічний тиск на суперника;
- застосування іронії та гумору, будь-який з аргументів суперника може бути розвіяний влучним жартом;
- атака запитаннями: якщо треба «розбити» аргументацію протилежної сторони, то потрібно ставити багато запитань — на якість не відповідь.

§ 44. Диспут

Диспут — публічна суперечка на наукову чи суспільно важливу тему. Для диспуту, як і для дискусії, важливо, зіставляючи суперечливі судження, дійти до єдиної думки, спільного рішення, віднайти істину. Проведення диспуту старанно планують. Учасники ознайомлюються з темою, опрацюють необхідну літературу, щоб аргументовано відстоювати свій погляд.

Таблиця № 109

Форми диспутів

§ 45. Дебати

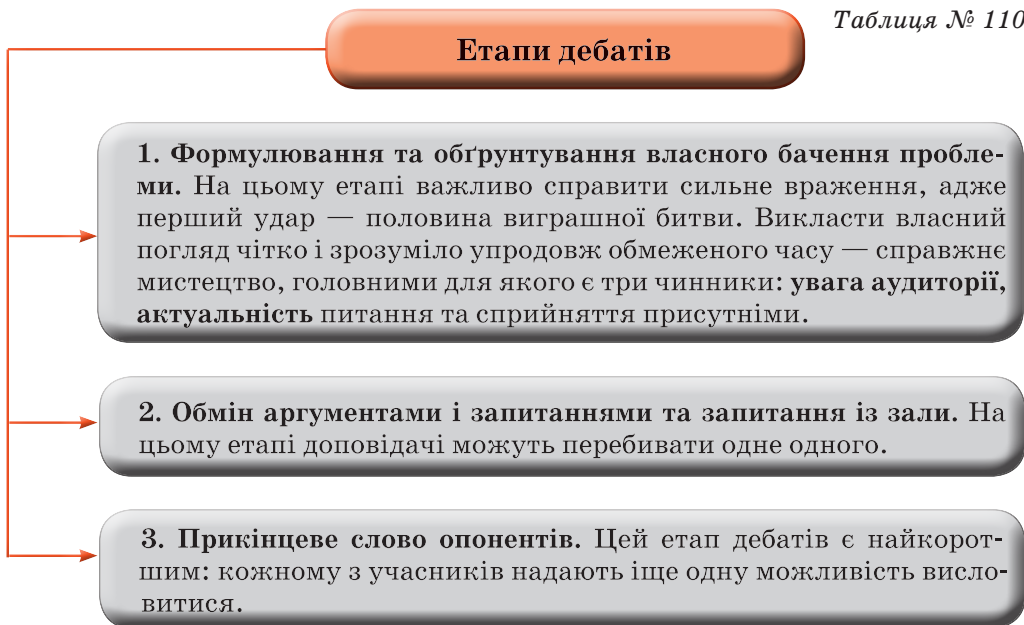
Дебати — це обговорення якого-небудь важливого питання.

Завдання дебатів — переконати опонентів і слухачів у правильності своїх поглядів.

Усі учасники дебатів намагаються залучити на свій бік якомога більше слухачів, тому дебати мають характер змагання. У змаганнях є певні правила, тож повинен бути і той, хто забезпечуватиме дотримання цих правил: у дебатах — це ведучий, який стежить за тим, щоб поведінка учасників дебатів не порушувала певних регламентованих норм.

Ведучий під час дебатів повинен простежити, щоб кожен учасник ефективно використав відведений йому час, а також захистити доповідача від неправомірних атак опонентів.

Таблиця № 110

§ 46. Мистецтво аргументації

Аргумент — підстава, доказ, які наводять для обґрунтування, підтвердження тези.

Теза — висловлене положення, правдивість якого треба довести.

Під час наведення доказів треба пам'ятати правила про те, що аргументи мають бути:

- істинними судженнями;
- доведені самостійно, незалежно від тези;
- достатніми для тези.

Доказ — незаперечний факт, який підтверджує істинність чого-небудь.

Недоцільно відразу наводити всі відомі вам докази, завжди треба мати щось у запасі, бо невідомо, як поведеться опонент.

Якщо опонент зігнував наведені вами аргументи, які вам видаються важливими, то про них можна нагадати фразами:

Чи не могли б ви сказати, якої ви думки про ...
Ви чомусь не зауважили ...
Ви ще висловилися щодо ...

Таблиця № 111

Типи доказів за формою:

Прямі — такі докази, в яких безпосередньо (прямо) обґрунтовують істинність тези. Наприклад: *довести, що 2016 рік був переступним (високосним), можна на основі аргументу — визначення переступного року, тобто діленням двох його останніх цифр на чотири (ділення без остачі).*

Непрямі — такі докази, в яких істинність обґрунтовують у спосіб доведення помилковості протилежного твердження. Інколи непрямий доказ називають доведенням за допомоги доведення до абсурду: Наприклад: *маємо твердження, що якщо дві прямі перпендикулярні до тієї ж самої площини, то вони паралельні. Припустімо протилежне: перпендикулярні прямі не паралельні. У такому разі вони перетинаються, тобто утворюють трикутник, у якому два кути біля основи становлять 180° , а цього бути не може, бо тільки сума трьох кутів дорівнює 180° . Отже, перпендикулярні прямі є паралельними.*

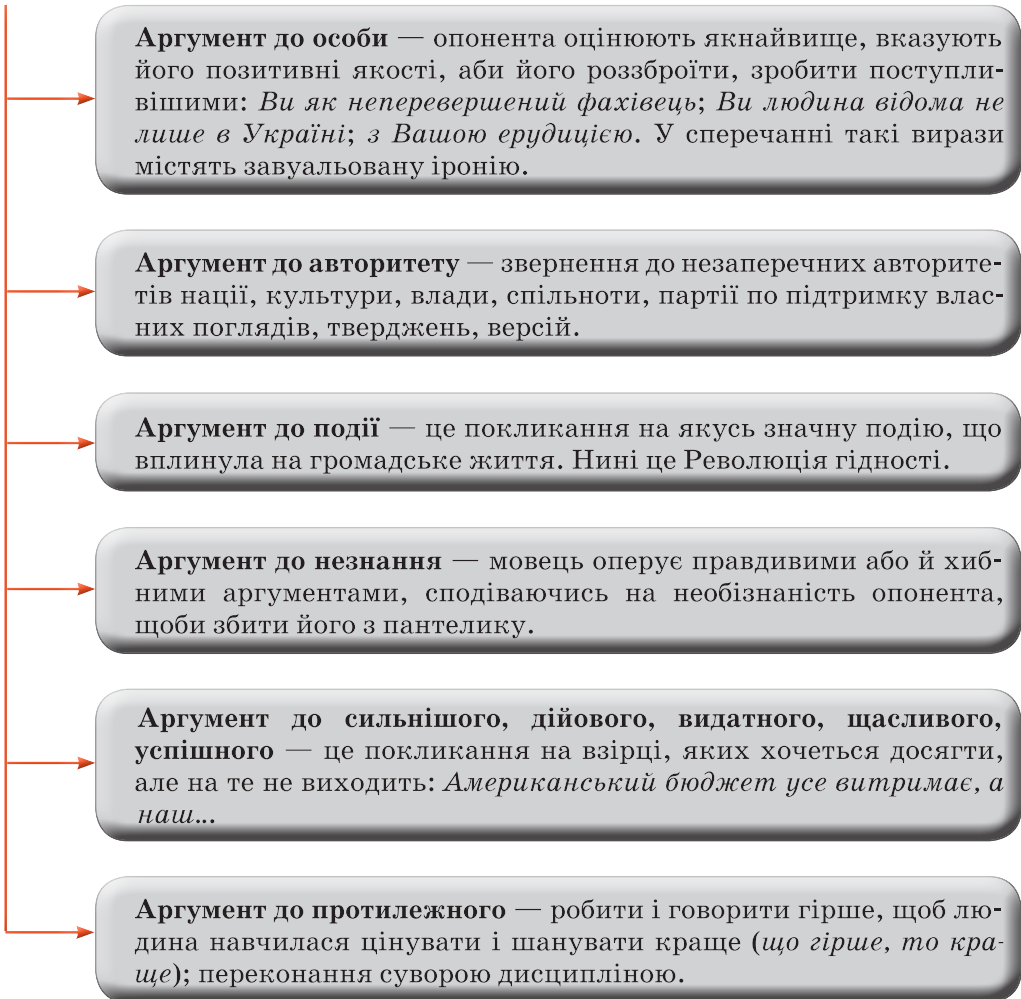
Таблиця № 112

Конкретно-ситуативні аргументи

Аргумент до місця, обставин, ситуації — це покликання на місце й ситуацію подій, які підсилюють ваші докази або допомагають спростувати докази опонента (наприклад, *тут не варто про це говорити; за цих обставин треба діяти інакше*).

Аргумент до публіки — мовець звертається до присутніх, використовуючи їхню необізнаність, настрої, намагається викликати недовіру до опонента: *Ну ви ж бачите ...; Навряд чи серед вас знайдеться бодай одна людина, яка погодилася б із такими необґрунтованими твердженнями.* Думка про опонента подається як така, що не потребує доведення.

Продовження таблиці № 112 на с. 211

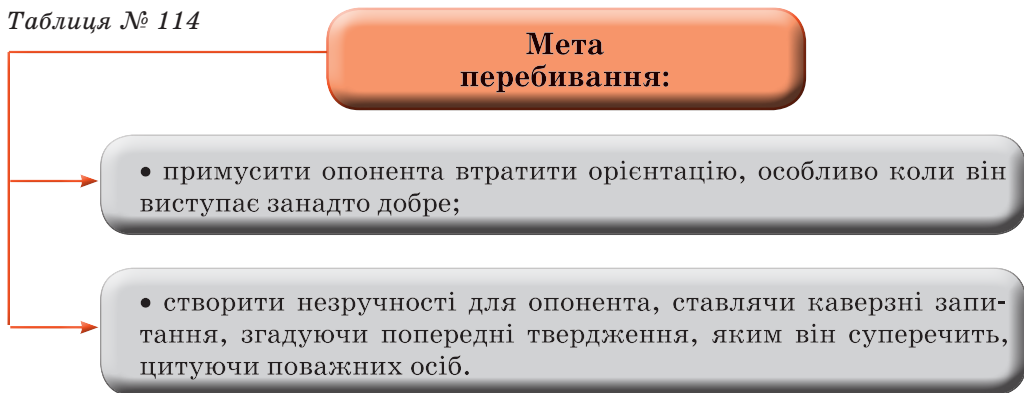

Як правильно перебивати опонента

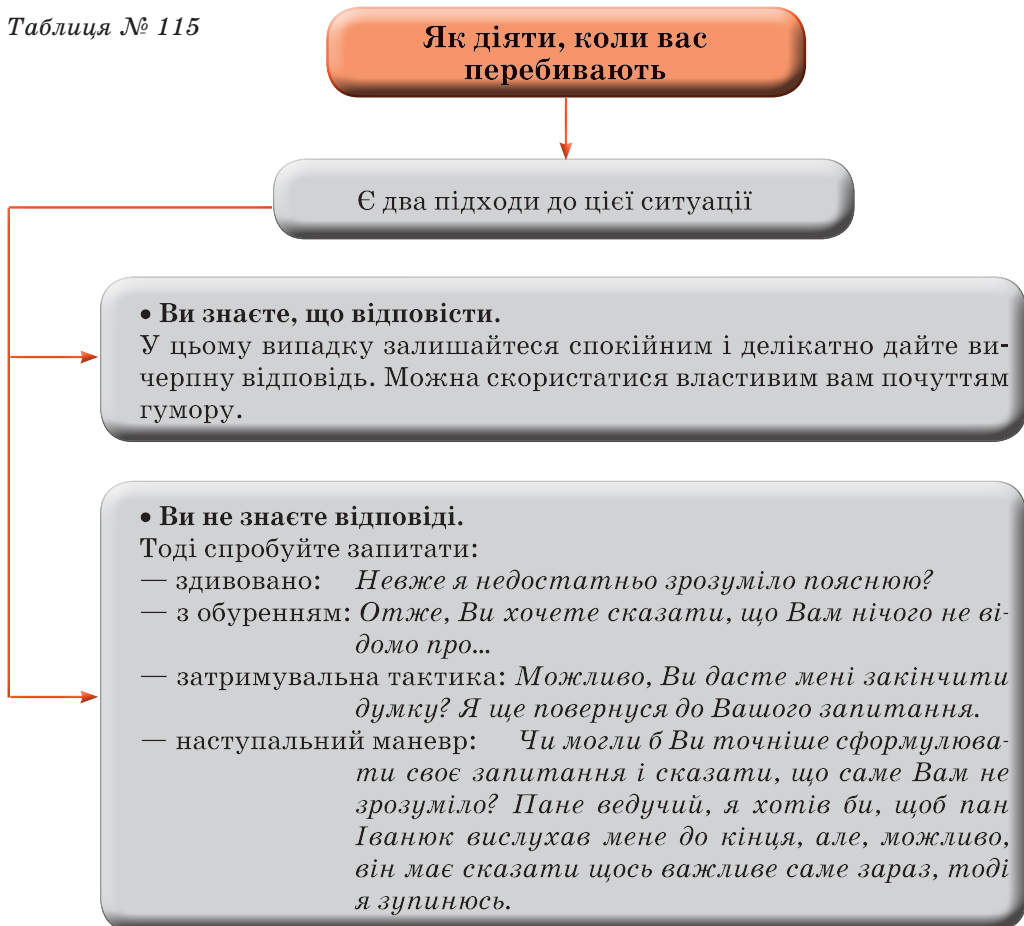
Таблиця № 113

- Якщо ви помітили, що опонент у чомусь помилився, негайно реагуйте на це.
- Перебивати опонента треба коректно.
- Точно визначивши слабкі місця в аргументації опонента, помітивши неточності, повідомте нові факти у потрібний момент.

Таблиця № 114

Таблиця № 115

Зустрічні методи

Дебати — це стратегічна тактична гра, здобути перемогу в якій означає переконати присутніх. На другому етапі дебатів дуже важливо вміти використовувати зустрічні методи.

Зустрічні методи

- ◀ **заспокійливий протест:** *Ви, певно, кепсько інформовані? Ви зовсім не маєте рації;*
- ◀ **умовне схвалення:** *Певна річ, Ви маєте рацію і донедавна це було справді так, але я можу навести такі зміни...;*
- ◀ **тактика ігнорування:** ви нехтуєте реакцією опонента і поверхово розглядаєте його заперечення, водночас наводите переконливі аргументи «за»;
- ◀ **відкладна тактика:** ви знаєте, що є певний сенс у його аргументах, але зараз вони недоречні, можливо, вони стануть у пригоді надалі (розуміючи, що «надалі» ніколи не настане);
- ◀ **повторення:** щоб переконати присутніх, ви повторюєте свої аргументи, послуговуючись різними мовними засобами, аудиторія цього не помічає;
- ◀ **підміна понять:** заперечуючи опонентіві, ви змінюєте його аргументи на: *Так, це дуже цікаве запитання. Це, певна річ, цікаве запитання.*

Способи дебатування

Окрім техніки перебивання опонента і зустрічних методів, про які мовилося вище, є багато інших засобів, що допоможуть провести дебати успішно.

Отже, за допомоги найрізноманітніших засобів **ви повинні вміти:**

- стверджувати, що аргументи опонента є непереконливими (навіть недоречними);
- наводити якомога більше доказів;
- нагадувати опонентіві його попередні слова, використовуючи їх проти нього ж;
- спростовувати наведені опонентом приклади;
- протистояти опонентіві зауваженнями його ж колег, що вони, можливо, робили раніше;
- звертатися до опонента з проханням пояснити своє бачення проблеми на конкретних прикладах;
- визначити хибну аргументацію опонента.

Помилки під час дебатів

1. Неуважне слухання опонента:

- розмови з сусідом;
- читання документів засідання;
- міркування над власним виступом.

2. Невиразне мовлення:

- нечіткість;
- занадто швидкий або повільний темп мовлення;
- намагання вразити присутніх довгими складними реченнями;
- спроба перебивати опонента (за винятком другого етапу).

3. Порушення регламенту:

- відхилення від пунктів порядку денного;
- невиконання прохань голови;
- виступ не по суті справи, невміння відрізнити головне від другорядного.

4. Занадто широкі узагальнення.

5. Надто емоційна поведінка:

- перебуваючи у стані емоційного збудження, особа часто не може контролювати себе і дозволяє різкі висловлювання. Внаслідок цього її твердження можуть стати:
- менш переконливими;
- незграбними і навіть образливими для інших;
- ганебними для самого доповідача.

6. Негнучкість:

- дотримання своїх звичок;
- невміння думати і діяти по-іншому.

7. Дріб'язковість:

- спекуляція на дрібницях;
- прагнення за будь-яких умов перемогти;
- постійне враховування незначних помилок опонента.

8. Незнання норм літературної мови:

- неправильна вимова звуків і звукосполучень;
- порушення усталеного наголосу;
- вживання скалькованих слів;
- неправильна побудова речень.

Запитання

Запитання — прохання дати які-небудь відомості з приводу чого-небудь; з'ясування чогось.

Таблиця № 119

Види запитань

Закриті — запитання, на які відповідають *так* або *ні*. Їх використовують, щоб отримати конкретну відповідь.

Відкриті — запитання, які починають питальними займенниками: *хто, що, коли, чому, як, скільки*, і вони потребують розгорнутої відповіді.

Альтернативні — запитання, на які пропонують варіанти відповідей.

Риторичні — запитання, що не потребують відповіді. До них вдаються у двох випадках: а) відповідь і так усім слухачам відома, тільки треба актуалізувати її; б) відповіді ніхто не знає або її зовсім немає: *Хто винен? Що робити? Куди йдемо?* Цим підкреслюють незвичність ситуації.

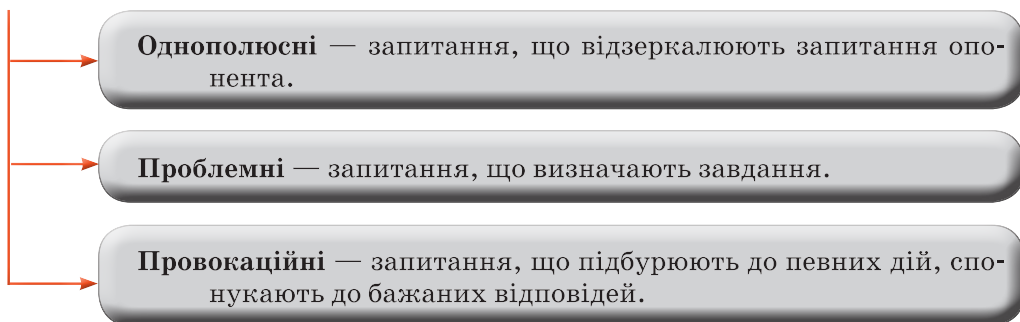
Навідні — запитання, що стимулюють мислення, спрямовують хід думок у потрібному напрямку (*Що, якби відбулося...?, Чи віддаєте Ви перевагу ...?*), на отримання відповіді, яка зміцнить позицію (*Так, Ви гадаєте, що було б доцільно...?*).

Прикінцеві — запитання, якими послуговуються на завершальному етапі; їм мають передувати одне-два підтверджувальні запитання: *Чи переконалися Ви, що ...? Чи зміг я Вас переконати, у чому перевага саме цієї пропозиції?* Потім без додаткового переходу можна ставити прикінцеве запитання.

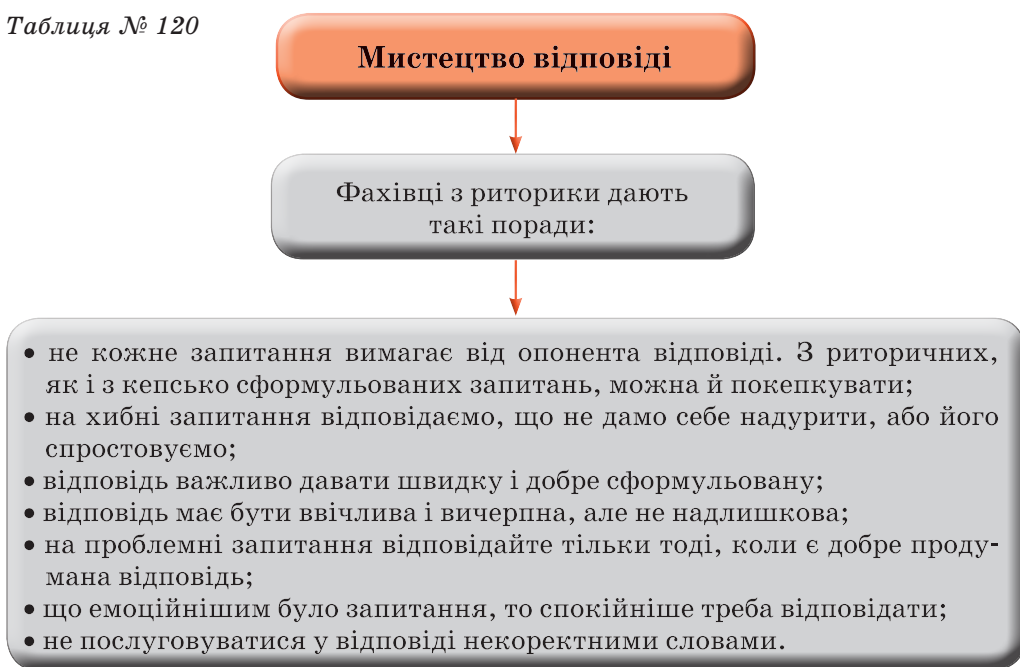
Підтверджувальні — запитання, що спонукають опонента дати низку відповідей «так» або створюють атмосферу згоди: *Правда? Ви згодні? Справді? Правильно? Чи не так? Чи не правда?*

Продовження таблиці № 119 на с. 216

Таблиця № 120

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

- 253.** І. Прочитайте текст, дотримуючись правил інтонаційного передавання змістового навантаження й авторського бачення.

Історія однієї суперечки англійця, німця, італійця та українця

Було це давно, ще за старої Австрії, в далекому 1916 році. У купе першого класу швидкого потяга «Львів — Відень» їхали англієць, німець, італієць. Четвертим був відомий львівський юрист Богдан Костів. Балачки точилися навколо різних тем. Нарешті заговорили про мови: чия краща, багатша і якій належить світове майбутнє. Звісно, кожен заходився вихваляти рідну.

Почав англієць: «Англія — це країна великих завойовників і мореплавців, які славу англійської мови рознесли цілим світом. Англійська мова — мова Шекспіра,

Байрона, Діккенса та інших великих літераторів і науковців. Отже, їй належить світове майбутнє». «Ніколи! — гордо заявив німець. — Німецька — мова двох великих імперій: Великонімеччини й Австрії, які займають пів-Європи. Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова Шіллера, Гегеля, Канта, Вагнера, Гейне. І тому, безперечно, вона має світове значення».

Італієць усміхнувся і тихо промовив: «Панове, ви не маєте рації. Італійська — це мова сонячної Італії, музики та кохання, а про кохання мріє кожен. Мелодійною італійською мовою написані найкращі твори епохи Відродження, твори Данте, Боккаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пуччіні, Россіні, Доніцетті й інших великих італійців. Тому італійській мові належить бути провідною у світі».

Українець довго думав, нарешті промовив: «Я не вірю у світову мову. Хто домагався цього, потім гірко розчаровувався. Йдеться про те, яке місце відводять моїй мові поміж ваших народів. Я також міг би сказати, що українська — мова незрівнянного сміхотворця Котляревського, геніального поета Тараса Шевченка. Це лірична мова найкращої з кращих поетес світу — Лесі Українки, нашого філософамислителя Івана Франка, який вільно володів 14 мовами, зокрема і похваленими тут. Проте рідною, а отже, найбільш дорогою, Франко вважав українську... Нашою мовою звучать понад 300 тисяч народних пісень, тобто більше, ніж у вас усіх разом узятих... Я можу назвати ще багато славних імен свого народу, проте вашим шляхом не піду. Ви ж, по суті, нічого не сказали про багатство й можливості ваших мов. Чи могли би ви, скажіть, своїми мовами написати невелике оповідання, в якому б усі слова починалися з однакової літери?» «Ні». «Ні». «Ні, Це неможливо!» — відповіли англієць, німець та італієць.

«Вашими мовами це неможливо, а українською — зовсім просто. Назвіть якусь літеру!» — звернувся Костів до німця. «Нехай це буде літера «П», — відповів той.

«Добре. Оповідання називатиметься «Перший поцілунок»: «Популярному перемишльському поету Павлові Петровичу Подільчаку прийшло поштою приємне повідомлення: «Приїздіть, Павле Петровичу, — писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Пантелеймонович Паскевич, — погостюєте, поведетесь». Павло Петрович поспішив, прибувши першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Потім підїхали поважні персони — приятелі Паскевичів... Посадили Павла Петровича поряд панночки — премилої Поліни Полікарпівни. Поговорили про політику, погоду. Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поліна Полікарпівна пограла прекрасні полонези Понятовського, прелюдії Пуччіні. Поспівали пісень, потанцювали падеспань, польку. Прийшла пора — попросили пообідати. Поставили повні підноси пляшок: портвейну, пльски, пшеничної, підігрітого пуншу, пива, принесли печені поросята, приправлені перцем, півники, пахучі паляниці, печінковий паштет, пухкі пампушки під печеричною підливою, пироги, підсмажені плячки. Потім подали пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок. Почувши приємну повноту, Павло Петрович подумав про панночку. Поліна Полікарпівна попросила прогулятися Підгорецьким парком, помилуватись природою, послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла прихмілому поету. Походили, погуляли ...Порослий папороттю прадавній парк подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило принадними пахощами. Побродивши парком, пара присіла під пророслим плушем платаном. Посиділи, помріяли, позітхали, пошепталися, пригорнулися. Почувсь перший поцілунок: прощай, парубоче привілля, пора поету приймакувати».

У купе заплодували, і всі визнали: милозвучна, багата українська житиме вічно поміж інших мов світу.

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Визначте, яка це суперечка:

а) за формою;

б) залежно від мети;

в) за кількістю осіб.

2. Визначивши різновид суперечки, назвіть її особливості.

3. Чи дотримувались вимог учасники суперечки?

4. Визначте, які аргументи застосовували учасники суперечки.

5. Напишіть оповідання (нарис, есе, вірш), у якому всі слова починалися б з однієї літери.

 254. I. Подана нижче вправа — це спроба поглянути на деякі загальні риси твого характеру, твоєї особистості. Йдучи рядок за рядком, у кожному впишіть цифру 4 біля того слова, яке найкраще вас характеризує; далі — цифру 3 біля того, яке характеризує вас найкраще після того першого, і цифру 2 та 1 біля решти слів у рядку.

**У кожного з нас свій стиль,
свої риси, свій характер**

Зразок:

<i>Має уяву</i>	2	<i>Досліджує</i>	4	<i>Реаліст</i>	1	<i>Аналізує</i>	3
-----------------	----------	------------------	----------	----------------	----------	-----------------	----------

Колонка 1	Колонка 2	Колонка 3	Колонка 4
Має уяву	Досліджує	Реаліст	Аналізує
Адаптується	Допитливий	Організований	Критичний
Зав'язує стосунки	Творить	Доходить суті	Схильний до дебатів
Має особистий підхід	Шукач пригод	Практичний	Академічний
Гнучкий	Винахідливий	Точний	Систематичний
Готовий ділитися	Незалежний	Упорядкований	Виважений
Співпрацює	Змагається	Перфекціоніст	Логічний
Чуйний	Ризикований	Працьовитий	Інтелектуальний
Працює з людьми	Розв'язує проблеми	Планує	Читає
Знаходить зв'язки	Започатковує	Запам'ятовує	Продумує

Колонка 1		Колонка 2		Колонка 3		Колонка 4	
Спонтанний		Втілює зміни		Потребує вказівок		Судить	
Спілкується		Робить відкриття		Обережний		Розмірковує	
Піклується		Кидає виклик		Практикує		Обстежує	
Відчуває		Експериментує		Робить		Думає	

II. Додайте числа в кожній колонці і впишіть суми у відповідні клітинки:

Колонка 1 Колонка 2 Колонка 3 Колонка 4
 Виноградина Помаранчі Банани Кавуни

Якщо у тебе найвищий рахунок у 1-й колонці — ти виноградина.

Якщо у тебе найвищий рахунок у 2-й колонці — ти помаранча.

Якщо у тебе найвищий рахунок у 3-й колонці — ти банан.

Якщо у тебе найвищий рахунок у 4-й колонці — ти кавун.

А тепер знайди свій фрукт і поміркуй, що це може означати для тебе.

ВИНОГРАДИНИ

Природні здібності:

- вміння усвідомлювати
- чуйність
- гнучкість
- вигадливість
- схильність до роботи в групі

Найкраще навчаються, коли:

- можуть працювати разом з іншими та обмінюватися думками
- мають можливість поєднувати працю й розвагу
- мають нагоду спілкуватися
- не потребують змагатися

Можуть мати труднощі з:

- точністю відповідей
- зосередженістю на чомусь одному
- організованістю

Для того, щоб розширити свій стиль, потребують:

- звертати більше уваги на деталі
- не поспішати
- бути менш емоційними в рішеннях

ПОМАРАНЧІ

Природні здібності:

- схильність до експериментування
- незалежність
- допитливість
- творчий підхід до справи
- новаторство

Найкраще навчаються, коли:

- можуть діяти методом спроб і помилок
- мають змогу створювати реальний продукт
- мають нагоду змагатися
- є самокерованими

Можуть мати труднощі з:

- дотриманням строків
- сприйняттям лекційного матеріалу
- прийняттям обмеженого вибору

Для того, щоб розширити свій стиль, потребують:

- навчитися делегувати відповідальність
- бути сприйнятливішими до чужих ідей
- навчитися розставляти пріоритети

БАНАНИ

Природні здібності:

- схильність до планування
- вміння з'ясувати факти
- організованість
- вміння дотримуватися вказівок

Найкраще навчаються, коли:

- перебувають у впорядкованому середовищі
- одержують конкретні результати
- можуть бути певні, що інші виконають свою частину роботи
- мають справу з передбачуваними ситуаціями

Можуть мати труднощі з:

- розумінням чужих почуттів
- ставленням до незгідних
- дослідженням альтернативних варіантів

Для того, щоб розширити свій стиль, потребують:

- частіше висловлювати власні почуття
- просити інших пояснити їхні погляди
- бути гнучкішими

КАВУНИ

Природні здібності:

- обговорювати різні позиції
- знаходити розв'язки
- аналізувати ідеї
- визначати цінність і важливість

Найкраще навчаються, коли:

- мають доступ до ресурсів
- мають змогу працювати незалежно
- відчують, що їхні інтелектуальні здібності належно оцінено
- дотримуються традиційних методів

Можуть мати труднощі з:

- працею в групі
- сприйняттям критики
- дипломатичністю в переконуванні інших

Для того, щоб розширити свій стиль, потребують:

- терпляче приймати недосконалість
- навчитися розглядати всі альтернативи
- зважати на почуття інших

ШАНУЙ ВЛАСНУ ВІДМІННІСТЬ

III. За поданими характеристиками проведіть а) дискусію; б) полеміку: «Котрий із фруктів найкращий?».

Дискусія

255. Підготуйтеся до дискусії «Навіщо нам гроші?»: переділіть клас на групи по 5–6 осіб кожна і призначте для кожної групи ведучого та експертів.

Рекомендації ведучому

- Спершу чітко сформулюйте і оголосіть проблему, яку треба обговорити.
- Визначте мету.
- Оприлюдніть структуру обговорення (бажано обговорити: Навіщо збирати гроші? Де їх зберігати? На що витратити? Як заощаджувати?).
- Приділяйте увагу кожному учасникові, вислухайте думку всіх.
- Обов'язково підсумуйте сказане після кожного пункту.

Рекомендації учасникам дискусії

- Зберіть матеріал про гроші.
- Систематизуйте зібраний матеріал: вступ, основна частина, висновки.
- Підготуйте запитання до опонентів, враховуючи їхній характер та інші характеристики.

Експерти оцінюють:

- правильність розуміння питання;
- наявність власних думок і оцінювань у відповідях;
- точність і зрозумілість відповіді;
- логічність висловлення думки;
- культуру мовлення, володіння мистецтвом переконування.

 256. Перегляньте на телеканалі ЗІК програму «Народ проти» і підготуйтеся до дебатів «Моя відповідальність». Орієнтовні питання для обговорення:

- ◀ відповідальність за вчинки;
- ◀ відповідальність за результати спільної роботи;
- ◀ відповідальність за ухвалене рішення;
- ◀ відповідальність за розподіл обов'язків.

*Позбуваймося
мовних
«динозаврів»*

 257. Зредагуйте словосполучення, правильні варіанти запишіть. Прокоментуйте виправлені помилки.

Вважати необхідним, в загальному випадку, відволікати увагу, вклад в освіту, включити питання, в найближчий час, в порядку виключення, в разі необхідності, всі бажаючи, давати добро, добитися результатів, доля істини, заключається в тому, заключити мир, заслуговує уваги, прийняти чиясь сторону, явна помилка, в той час як, в якості секретаря.

 258. Доберіть аргументи на підтвердження тези: «Кожна людина повинна брати участь у розв'язанні екологічних проблем».

*Самооцінювання
знань*

Підготуйтеся до суперечки «Висока мовна культура. Як її відновити». Обговоріть такі питання:

- ◀ мовлення у моїй родині;
- ◀ мовний режим у школі;
- ◀ мовний простір у моєму місті;
- ◀ мова у книзі рекордів України.

ДОДАТКИ

Словник синонімів української мови

А

Абсолютний, (*чемпіон*) цілковитий, повний; (*принцип*) безумовний, неосяжний, всеохопний, тотальний, безвідносний.

Абсолютно, цілком, цілковито, зовсім, геть-чисто, повністю, до кінця, до щенту; (*певен*) беззастережно.

Авторитетний, (*зарекомендований*) престижний; (*голос*) впливовий, поважний, ваговитий; (*спеціальне*) ерудований, кваліфікований, що знає діло; (*тон*) упевнений.

Агентство, агенція; (*відділ фірми*) філія, відділок, відділення; (*установа*) бюро, заклад, контора.

Адміністрація, (*штат*) керівництво, провід, начальство, керівники, начальники, очільники, зверхники, шефи, (*збірне*) апарат; (*орган*) управа, управління, уряд; (*дія*) урядування, адміністрування.

Адресат, (*хто отримує пошту*) одержувач, відборець.

Активний, діяльний, беручий, непосидючий, непосидючий, невтомний, енергійний, моторний, ініціативний, наполегливий.

Акція, дія, (*воєнна*) операція; (*економічний*) цінний папір.

Амбітний, самолюбний, гоноровитий, гордий, честолюбний, гонористий.

Анкета, питальник, запитальник; (*чиста*) бланк.

Анотація, (*до книги*) стісла довідка (характеристика, резюме); (*усна*) відгук.

Апеляція, (*до кого*) звернення, петиція, просьба, прохання, клопотання, скарга, супліка.

Аргумент, (*у полеміці*) доказ, підстава, обґрунтування.

Аргументувати, (*думку*) обґрунтовувати, мотивувати; (*переконуючи*) наводити аргументи.

Асигнація, банкнота, кредитка, (кредитний) білет.

Асигнувати, (*гроші*) виділяти, призначати, видавати, відпускати.

Асортимент, (*товарів*) добір, набір; (*широкий*) вибір.

Асоціація, об'єднання, товариство, спілка, ліга, братство, організація, корпорація.

Атестат, свідоцтво, диплом, посвідчення.

Атестувати, характеризувати, оцінювати, рекомендувати; (*фахівця*) кваліфікувати; (*офіцера*) надавати (давати) звання (*кому*).

Афіша, оголошення, реклама, плакат.

Афоризм, крилатий вираз (віслів, думка); (*народний*) прислів'я, приказка, приповідка.

Б

Бажати, хотіти, жадати, воліти, прагнути; (*добра*) зичити.

База, основа, ґрунт, підмур, підмурівок, підмурів'я, підму́рок, підму́р'я, підвалина; (*товарів*) склад, гуртіння.

Базар, ринок, торг; (*щорічний*) ярмарок.

Безапеляційно, беззастережно, безсуперечно, категорично.

Безвихідний, (*стан*) безпорадний, безперспективний; (*трагізм*) безнадійний, безпросвітний.

Беззаконний, незаконний, протизаконний, протиправний, свавільний, самовільний.

Безкоштовний, безплатний, безоплатний, дармовий, за спасібі, за так.

Додатки

Безперечно, безумовно, безсумнівно, без сумніву, беззаперечно, безсуперечно, авжеж, поза всяким сумнівом.

Безпідставний, необґрунтований, безґрунтовний; (*наклеп*) голослівний.

Безрезультатний, безуспішний, безплідний; (*крок*) даремний, надаремний, марний.

Бесіда, розмова, балачка; (*на тему*) доповідь; (*взаємна*) співбесіда.

Бідність, нестатки, убогість, убозтво, незабезпеченість, злиденність, нещадіма голь, скрута; (*уяви*) безталанність.

Бідувати, поневірятися, терпіти нужду, злидарювати.

Білет, квиток; (*документ*) посвідчення; (*на іспитах*) картка.

Біографія, життєпис, життєвий шлях; (*свого життя*) автобіографія.

Блокнот, записник, нотатник.

Брак, нестача, недостача; (*даних*) відсутність.

Бракувати, не доставати, не вистачати, бракнути; (*вироби*) вибраківувати, ганджувати.

Будова, будівля, споруда, спорудження; (*величезна*) озія; (*тіла*) комплєкція, структура, статура; (*дія*) будівництво, будування, мурування.

Будувати, споруджувати, споруджати, зводити, (*хату*) ставити, (*з каменю*) мурувати; (*машини*) складати, виготовляти; (*суспільство*) створювати, організувати; (*світогляд (на чому)*) формувати, ґрунтувати; (*фразу*) складати.

Будь ласка! будьте ласкаві! прошу! коли твоя (Ваша) ласка!

Бюро, контора, агентство, агенція.

В

Ваги, вага, вагівниця; (*ручні*) безмін, кантар; терези.

Вада, недолік, хіба, гандж, дефект; (*механізму*) недосконалість; (*те, що шкодить*) шкода.

Валюта, (*іноземна*) гріші, грошові знаки, асигнації, банкноти.

Вантаж, багаж, речі.

Варго, слід, треба, не зайве, не шкодить, не шкодило б, не завадить, не завало б, не зашкодить, не зашкодило б.

Ввічливий/увічливий, чемний, грєчний, віхований, тактовний, обхїдливий, корєктний, делїкатний, галантний.

Вельми, дуже, значно, порядно, досить.

Вердикт, (*судовий*) вірок, присуд, ухвала, рішення, акт.

Вєто, (*вищої інстанції на дії нижчої*) заборона чого.

Взаємини, стосунки, відносини, взаємовідносини, контакти.

Взаємний, обопільний; (*зв'язок*) двобічний, двосторонній.

Вибачати, (*провину*) пробачати, дарувати, прощати, забувати.

Вибачатися, пробачатися, перепрошувати (*кого*), просити пробачення.

Виділяти, виокремлювати, вирізняти; (*в потоці мови*) підкрєслювати, наголошувати, зосереджувати увагу; (*майно*) уділяти, приділяти, віддавати, передавати; (*кошти*) асигнувати.

Вимога, домагання, вимагання, наполягання, (*безапеляційна*) наказ, запит.

Винагорода, нагорода, плата, зарплата, платня, премія; (*авторська*) гононар; (*за послугу*) віддяка; (*за шкоду*) відшкодування, компенсація.

Виплата, (*грошей*) зарплата, платіж; (*дія*) виплачування.

Витрата, витрачання, витрачення.

Відзнача́ти, (*на мапі*) познача́ти, значі́ти, відміча́ти; (*факти*) заува́жувати, зверта́ти ува́гу на; (*за щось*) нагороджува́ти; (*свято*) святкува́ти; (*хиби*) фіксува́ти.

Відкрива́ти, (*очі*) розкрива́ти, розплі́щувати; (*злочин*) викрива́ти; (*замкнуте*) відмикати́; (*нове*) винаходи́ти, виявля́ти, поміча́ти; (*сезон*) розпочина́ти; (*воду*) пуска́ти.

Відозва, звернення, за́клик, проклама́ція, апеля́ція, послання́.

Відповідний, (*крок*) нале́жний, доці́льний; (*час*) підхо́жий, слу́шний, до́речний; (до *наказу*) згі́дний з; (*переклад*) адекватний.

Вірогі́дний, імові́рний, ймові́рний.

Включати́, (*струм*) вмикати́; (*кого*) уводи́ти до скла́ду, приє́днувати до; (*до списку*) заноси́ти, долуча́ти, додава́ти.

Вла́сність, майно́, скарб, ста́ток, ма́єток.

Внесок, (в *науку*) вклад; пожертва; (*членський*) пай.

Вро́здріб/уро́здріб, (*продавати*) на́різно, поштучно́.

Встано́влювати/устано́влювати, (*зв'язок*) нала́годжувати, зді́йснювати; (*причину*) визнача́ти, розпізнава́ти; (*порядок*) запрова́джувати, заводи́ти; (*межі*) регламентува́ти.

Вча́сно, своєча́сно, без за́пізнення, впо́ру, якраз.

Вчи́нок, ді́я, чин, а́кція, акт; (*лицарський*) по́двиг; (*негідний*) про́гріх.

Г

Га́лузь, (*науки*) ца́рина, сфе́ра, діля́нка.

Гане́бний (*вчинок*) безче́сний, о́суду гідний, підлий, нече́сний, безсо́вісний, негі́дний, непристо́йний, ни́ций, неліца́рський, неподо́бний; (*кінець*) негі́дний, безсла́вний, нікче́мний, жалогі́дний.

Гара́зд(!), до́бре, як має бу́ти, як слід, нале́жним чи́ном, до пуття́.

Гара́зд, ща́стя, добро́бут.

Гара́зді, доста́тки, розко́ші.

Га́сло, за́клик, по́клик, ло́зунг; (*в руках пікетника*) плака́т; (*умовний знак*) сигна́л, паро́ль, попередження́.

Га́яти, (*час*) марнува́ти, гайнува́ти, перево́дити.

Гідність, (*лицарська*) че́сть, досто́йність; (*людська*) самопова́га, вла́сне Я.

Гіпотети́чний, можли́вий, правдоподі́бний, га́даний, здога́дний.

Глузд, ро́зум, інтеле́кт; (*у чім*) сенс, ра́ція, зміст; (*здоровий*) розсу́дливість.

Горді́сть, (*людська*) самопова́га, гідність; (*надмірна*) пиха́, пиха́тість, горді́ня.

Грома́да, суспі́льство, громадя́нство, за́гал, суспі́льність, спі́льнота; (*студентська*) товари́ство, об'є́днання, середови́ще, гурт, гру́па, угрупова́ння.

Грома́дський, суспі́льний; (*дім*) колекти́вний, спі́льний, за́гальний, наро́дний.

Громадя́нин, член суспі́льства (*громади*), ви́борець, з пра́вом го́лосу.

Групува́ти, класифікува́ти, систематизува́ти; (*навколо кого*) гуртува́ти.

Гума́нний, людя́ний, людолю́бний; (*володар*) не жорсто́кий, не субо́рий.

Г

Га́тунок, сорт, розря́д, категорі́я; я́кість.

Гратулюва́ти, віта́ти.

Гре́чний, гала́нтний, че́мний, ввічли́вий, люб'я́зний.

Грунто́вний, (*знання*) глибо́кий, виче́рпний, солі́дний; (*зміна*) докорі́нний,

Додатки

кардинальний; (*розгляд*) серйозний, поважний; (*опис*) докладний, всебічний.

Д

Давати, (*кому*) вручати, доручати; (*назад*) віддавати; (*адресу*) повідомляти; (*за щось*) платити, виплачувати; (*титул*) надавати, наділяти (нагороджувати) *чим*; (*штраф*) накладати.

Даний, (*випадок*) цей, названий, згаданий.

Даремний, надаремний, марний, намарний, безрезультатний, непотрібний; (*наклеп*) безпідставний, незаслужений.

Дбати, піклуватися, турбуватися, старатися, клопотатися, мати в своїй опіці (*кого*); (*собі*) призбирувати, собічити.

Дебати, обговорення, суперечки, дискусії, полеміка, дебатування, дискутування, обмін думками.

Дезінформація, неправда, брехня, омана, облуда; (*дія*) введення в оману, пантеличення, окомамілювання.

Дезорганізація, розлад, розрух, непорядок, безлад, безладдя, хаос.

Декларація, заява, маніфест, повідомлення; (*дія*) проголошення, декларування.

Делегат, представник, обранець, посол, посланець.

Детальний, (*звіт*) докладний, вичерпний; повний, деталізований, з подробицями; (*розгляд*) всебічний.

Де-факто, насправді, справді, фактично, на ділі, реально.

Дефіцит, (*бюджету*) збиток; (*продукції*) нестача, недостача, брак, відсутність, недостатність.

Де-юре, формально, на папері, не на ділі.

Дипломатія, зовнішньополітична діяльність.

Директіва, настанова, вказівка; циркуляр, інструкція, припис.

Дійовий, (*засіб*) ефективний, результативний; (*співпраця*) плідний; (*чинник*) активний.

Дійсний, справжній, справдешний, реальний, щирий, достемінний, не уявний, не фіктивний, не фальшивий; (*стан речей*) фактичний; (*член*) законний, легальний.

Добродійний, добродійний, милосердний.

Доброчесність, чеснота, чесноти, цнотливість, цнота, чесність, моральність; добропристойність, добропорядність.

Доброчинець, добродійник, милостівець, ласкавець; (*митців*) меценат.

Довідка, посвідка, посвідчення, (*важлива*) свідоцтво.

Договір, угода, домовленість, домовлення, домовба, пакт; (*з працедавцем*) контракт.

Доказ (*у суперечці*) аргумент, довід; (*приявні*) вияв, підтвердження, демонстрація; (*зрілості*) показник; (*наочний*) свідчення.

Докладати, (*до чого*) додавати, долучати; (*кому*) розповідати, повідомляти; докладати рук *до чого*, докладати зусиль (*праці*), щиро робити *що*.

Докладний, (*опис*) ґрунтовний, детальний, вичерпний, повний, деталізований, з усіма подробицями; (*відгук*) розгорнутий.

Доктрина, вчення, теорія, система поглядів; теза, принцип, світогляд.

Долучати, додавати, приєднувати.

Доповідь, виступ, промова, лекція; (*на письмі*) повідомлення, рапорт, звіт, доповідна записка; (*наукова*) реферат.

Допомога, поміч, (*моральна*) підтримка, (*мірою сил*) підмога, сприяння;

(матеріальна) грошова допомога, субсидія, (фірмі від уряду) дотація; (медична) лікування.

Друк, друкований текст, публікація; (дія) друкування, публікування, оприлюднення; відрук.

Друкувати, видавати, випускати у світ, публікувати, оприлюднювати.

Дякувати, висловлювати (складати) подяку, подякувати; (навзаєм) віддячувати, відплачувати.

Е

Еквівалентний, рівнозначний, рівновартий, рівноцінний, цілком такий, достою такий; (величина) однаковий, тотожний.

Економія, ощадність, ощадливість; (річна) прибуток.

Експерт, (що робить експертизу) фахівець, знавець, спеціаліст; (у своїй сфері) авторитет.

Етика, наука про мораль; (норма поведінки) добропристойність, добродієність, правила пристойності.

Етикет, кодекс добропристойності, правила ввічливості.

Етичний, моральний, добропристойний, доброзвичайний, добродієсний; (норми поведінки) загальноприйнятий, не вульгарний.

Етноцид, винародовлення; (знищення етнічних рис) денационалізація, асиміляція.

Ефект, (від чого) враження, вплив (дія чого); (економічний) користь, вигода, наслідок, результат, вислід.

Є

Єднатися, гуртуватися, брататися, об'єднуватися, іти до спілки; (з ким) дружити, дружитися, приятелювати.

Єдність, згуртованість, неподільність, нерозривність, цілісність; (поглядів) збіг, подібність; (походження) спільність.

Ж

Жертвувати, (що) віддавати, принісати в жертву, дарувати; (чим) поступатися, відмовлятися (від), зрікатися (чого).

Жорстокий, жорстокосердий, немилосердний, лютий, безжалісний, нещадний, суворий, безжальний, невблаганний, грізний; (ставлення) бездушний, безсердечний, нелюдський; (час) тяжкий; (бій) напружений, запеклий; (мороз) сильний, різкий, пекучий, дошкульний.

Журба, (в душі) зажура, смуток, сум, туга, печаль, скорбота.

Журитися, сумувати, тужити, убиватися; (за ким) побиватися, уболівати душею, тліти серцем (душею).

Журналіст, газетяр.

З

Забезпечувати, (потреби) задовольняти кого (чим), постачати кому (що); (успіх) гарантувати.

Забороняти, не дозволяти, не допускати; (закон) накладати вето на, ветоувати, табувати.

Завдавати, (кривди) чинити (коїти, заподіювати) що; (болю) викликати (спричиняти) що; (питання) ставити; (втрата) заподіювати (чинити) шкоду.

Завдання, (задумана дія) накреслення, план, метя; (чиєсь) настанова, розпорядження, наказ.

Додатки

Завідувати, (*чим*) відати, керувати, очолювати (*що*).

Завіряти, (*довідку*) засвідчувати; (*візу*) завізувати, візувати.

Завозити, (*сировину*) привозити, довозити, доставляти, доправляти.

Задум, план, ідея, намір, замір, надум, намисел.

Зазначати і зазначаючи, позначати; (*кількість*) фіксувати; (*у викладі*) підкреслювати, зауважувати, звертати увагу.

Заінтриговувати, зацікавлювати, збуджувати/викликати цікавість, заінтересовувати.

Закінчувати, завершувати, кінчати, докінчувати, доводити до кінця.

Закон, (*урядовий*) декрет, указ; (*основний*) конституція; (*поведінки*) правило, норма; (*життя*) закономірність.

Залишок, лишок, запас, зайвина.

Занепокоєний, стурбований, стривожений, збентежений; (*погляд*) неспокійний.

Заперечувати, не погоджуватися, перечити, суперечити, мати про́ти; (*наклеп*) спростовувати, відкидати.

Запит, (*з метою дістати інформацію*) прохання, про́сьба.

Запобігати, (*лихові*) відвертати *що*, не допускати *чого*; (*ласки*) запопадати; (*перед ким*) хотіти бути хоробшим, догоджати *кому*, підлещуватися *до кого*.

Запобіжний, (*захід*) профілактичний, превентивний, попереджальний, попереджувальний.

Заповідати, (*майно*) лишати у спадок, відписувати.

Заповіт, духівниця, остання воля; (*внукам*) настанова.

Запозичати і запозичувати, (*досвід*) переймати, наслідувати.

Запорюка, запевнення, гарантія, порюка.

Запропонувати, (*як зробити*) подати думку/пропозицію; (*кандидатуру*) порекомендувати; заініціювати.

Заробіток, платня, плата.

Засвідчувати, посвідчувати; (*підписом*) завіряти, підтверджувати; (*факт*) констатувати.

Засідання, нарада, збори, зібрання; форум, конференція.

Засновник, ініціатор, зачинатель, фундатор; (*вчення*) основоположник.

Засновувати, (*партію*) створювати, організовувати, фундувати; (*класи початок*) започатковувати.

Застава, (*під позику*) заклад.

Заступник, замісник; (*митрополита*) намісник.

Затрачувати, тратити, витрачати, витрачувати.

Заява, прохання, скарга, апеляція, клопотання, супліка, (*групова*) петиція; (*касаційне*) скарга, касація.

Збитки, втрати; (*кому*) зло, шкода, кривда.

Звернення, відозва, заклик; (*до влади*) апеляція.

Звичайний, пересічний, буденний, прозаїчний; (*устрій*) звичний, нормальний, загальноприйнятий, загальновідомий, повсякденний; (*для кого*) характерний, типовий.

Згода, позитивна відповідь; (*на що*) дозвіл; (*між людьми*) порозуміння, погодженість, узгодженість; (*у гурті*) однаковість, злагода, гармонія, лад; (*на переговорах*) консенсус.

Здобуток, досягнення, успіх; (*наслідок праці*) набуток, доробок, надбання, надбанок.

Змога, спроможність, спромога, здатність; (*шанс*) нагода, можливість.

Знаменітий, знаний, славетний, славнозвісний, уславлений.

Значно, набагато, багато.

Значущий, важливий, вагомий, ваговитий; (*фраз*) змістовний; (*погляд*) промовистий, багатозначний.

Зниження, (*цін*) зменшення, здешевлення.

Знімати, (*одяг*) скидати; (*з потяга*) засаджувати; (*з посади*) звільняти, усувати.

Зразковий, взірцевий, досконалий, довершений, ідеальний; (*школа*) показовий.

Зразок, взірєць, кшталт, шталт; (*для наслідування*) приклад; (*відмінювання*) парадигма, (*виробу*) макет.

Зрештою, нарешті, врешті, врешті-решт, після всього, кінєць кінцєм.

Зусілля, (*фізичне*) напруження, напруга; (*спроба*) намагання, старання, силкування.

З'ясувати, (*збитки*) визначати, встановлювати; (*у кого*) довідуватися, дізнаватися; (*кому*) пояснювати, роз'яснювати, вияснювати.

I

Ігнорувати, навмісно не помічати/не звертати уваги; (*не брати до уваги*) нехтувати, легковажити.

Ідентифікувати, ототожнювати, уподібнювати; (*особу*) упізнавати, засвідчувати.

Ідеологія, світогляд, світорозуміння; погляди, переконання; (*учення*) доктрина, догмати, канони, принципи, постулати, засади.

Ідея, поняття, уявлення; думка, погляд, міркування; (*проект*) задум; (*твору*) головна думка; (*винаходу*) засада, принцип, суть.

Ізольовано, відокремлено, відособлено, окремо, осібно, відрібно.

Ілюзія, міраж, омана, облуда.

Ілюзії (*множина*), (*марні*) мрії, надії, сподівання.

Ілюстрація, (*у тексті*) малюнок; (*для унаочнення*) приклад, типовий випадок; (*з висловів*) цитата; (*дія*) ілюстрування.

Імідж, образ, репутация, реноме, лице.

Імовірний, ймовірний, правдоподібний; (*здійснений*) можливий.

Імперативний, (*тон*) наказовий, зверхній, владний.

Імпонувати, подобатися, викликати симпатію, справляти враження, припадати до смаку.

Індекс, (*товарів*) показчик, список, перелік; (*зростання цін*) показник.

Індивідуальний, особистий, персональний, приватний; (*стиль*) оригінальний, самобутній; (*власність*) одноосібний, не колективний.

Інституція, установа, заклад; (*медичне*) клініка, шпиталь, лікарня.

Інструкція, вказівка, настанова, директива, припис, рекомендація, порада.

Інформація, (*дія*) інформування; (*факти*) відомості, повідомлення, вісті, дані.

Істинний, правдивий, правильний; (*факт*) дійсний, справжній, справдешній, реальний.

Істотний, суттєвий, (по)сутній, дуже важливий (значний, вагомий).

К

Казати, говорити, повідати, висловлюватися; (*у формі наказу*) веліти, наказувати, загадувати.

Казна, скарбниця, скарбівня, скарб.

Додатки

Калька, скалькóване (невдало перекладене, здérте) слóво (вiраз).

Калькувати, бездárно перекладáти.

Кампанiя, (*вiборча*) кóмплекс заходiв (дiй).

Каса, скарбниця, сейф; (*кредитна*) кредитiвка; (*ощадна*) ошадкáса.

Касáцiя, скасувáння; (*на вирок*) скáрга, заява, апеляцiя, протест.

Касiр, скарбник, завідувач каси.

Категорiчний, безумóвний, рiшúчий, безапеляцiйний; (*осуд*) рiзкий, беззастережний.

Квалiфiкований, (*майстер*) вправний, умiлий, досвiдчений, напрактикóваний; (*праця*) професiйний, фаховий, високоякiсний.

Клiєнт, (*постiйний*) вiдвiдувач, замóвець, покупець.

Кóдекс, звiд (реестр, збiрка) закóнiв; (*моралi*) нóрми; звiчаї, кóмплекс правил.

Колегiальний, (*ухвала*) спiльний, колективний.

Колегiя, (*навчальний заклад*) колегiум; (*урядовий орган*) рада, комiсiя; (*адвокатська*) об'єднання, спiлка.

Компаньйон, партнер, товариш, спiвучáсник, напáрник.

Компенсáцiя, (*дiя*) вiдшкодувáння, покриття вiтрат; (*винагорода*) вiдшкодування.

Конкурéнцiя, супérництво, змагáння.

Консолiдувати, згуртóвувати, об'єднувати, концентрувати; (*посилювати*) змiцнювати.

Констатувати, (*факт*) ствérджувати, вiдзначáти, засвiдчувати, встановлювати.

Контакти, стосúнки, знóсини, взаéмини.

Контрáкт, (*письмовий*) угóда, дóговiр, пакт, зобов'язання.

Конфiденцiйний, сýто привáтний; (*лист*) довiрчий; (*таємний*) секретний; (*особистий*) интимний.

Конфлiкт, (*интересiв*) зiткнення, колiзiя; (*поглядiв*) суперéчка.

Координувати, погóджувати, узгóджувати.

Копiя, вiдтворення, дублiкáт, вiдбиток; (*рукописна*) спiсок; (*фотомеханiчна*) факсiмiле; (*одна*) примiрник, екземпляр.

Кóшти, грóшi, фiнанси, фóнди, капiтал.

Кредiт, пóзика.

Кредитор, позикодавець, лихвáр.

Крiза, злам, загóстрення; (*економiчна*) крах, банкрутство.

Критерiй, мiрiло, мiрка.

Кур'єр, посильний, розсильний.

Курс, (*полiтичний*) настанóва, напáрямок; (*навчальний*) предмет, дисциплiна, наúка; (*унiверситетський*) стúдii; (*биржовий*) вáртiсть, цiна; (*лiкувальний*) процедурi.

Кшталт, шталт, óбраз, вiгляд.

Л

Лад, порáдок, впорядкóванiсть, злáгодженiсть, узгóдженiсть, оргáнiзованисть; (*у сiм'ї*) згóда, мир; (*державний*) úстрiй, систéма, режим; (*граматичний*) структурá, будóва.

Легалiзувати, дозволяти, знимáти заборóну, узакóнювати.

Листувáння, кореспондéнцiя.

Лiшок, зайвинá, надмiр; (*в обрахунках*) рéшта.

Лiга, об'єднання, асоцiацiя.

Ліцензія, дбзвіл.

Логічний, розумний, резонний, послідовний, розсудливий, злагоджений; (*фраза*) стрункий, переконливий.

Лояльний, законослухняний, законопослухняний; (*до влади*) не опозиційний, відданий *чому*, (*до кого*) коректний, доброзичливий.

М

Маклер, посередник, фактор.

Ментальність, інтелект, розумові здібності, душевний склад.

Милосердя, співчуття, жалість, жаль.

Міняти, обмінювати, вимінювати, заміняти; (*кадри*) заміщати; (*гроші*) розмінювати.

Міркування, (*наслідок дії*) думка, переконання, погляд.

Мотивувати, вмотивовувати, обґрунтовувати, узасаднювати.

Мужність, рішучість, хоробрість, відвага, сміливість; (*зрілість*) змужнілість.

Муниципальний, (*транспорт*) міський, комунальний.

Н

Набутий, (*досвід*) нагромаджений, накопичений, здобутий.

Навідріз, наодріз, рішуче, категорично, навідруб.

Нагальний, (*про справу*) терміновий, негайний, невідкладний; (*про потребу*) конечний, доконечний, дуже потрібний, настійний.

Нагода, (*слухний момент*) випадок, шанс, можливість.

Надолужувати, наздоганяти.

Насилати, висилати, посилати, слати.

Наказ, (*у формі поради*) припис; (*виборців*) настанова, вказівка.

Налічувати, нараховувати; (*мати в собі*) містити, мати, крити в собі.

Намагання, спроба, старання, бажання.

Наполягати, напосідати, домагатися, вимагати.

Направляти, скеровувати, спрямовувати.

Насамкінець, під кінець, на завершення, наприкінці.

Насамперед, передусім, передовсім, найперше, щонайперше.

Натомість, замість того, зате.

Небезпідставний, обґрунтований, аргументований, вмотивований.

Невігідний, неприбутковий, збитковий, утратний, нерентабельний; (*пакт*) несприятливий.

Невізначений, (*час*) невстановлений.

Невіправданий, (*крок*) необґрунтований, невмотивований; (*про втрати*) зайвий, непотрібний.

Не вистачає, бракує, не стає, не досить.

Невідомий, незнаний, небачений, нечуваний, незвіданий.

Невтішний, безутішний, нерозважний; (*висновок*) безрадісний, сумний, маловтішний.

Недоречний, невчасний, недоладний, невідповідний, неслухний, зайвий, непотрібний, непосутній.

Недорогий, дешевий; (*про ціну*) невисокий, невеликий.

Незаперечний, очевидний, безсумнівний, безперечний, явний, (*факт*) неспростовний, (*тон*) категоричний, безапеляційний; (*закон*) непорушний.

Незначний, (*про шкоду*) невеликий; (*кількістю*) мізерний, (*значенням*) неважливий, (*факт*) дрібний, незначущий.

Додатки

Незрозумілий, (*текст*) нечіткий, неясний, туманний; (*факт*) дивний, загадковий; (*про явище*) незбагненний; (*страх*) безпідставний, безпричинний.

Необхідний, кінче потрібний, не випадковий.

Неодмінний, обов'язковий, кінчений; (*атрибут*) постійний, незмінний; (*про рису*) характерний.

Неозначений, невизначений; (*бажання*) нечіткий, неясний, невизначений.

Неорганізований, безладний, хаотичний.

Неохочий, не схильний; (*віддавати (борг)*) важкий на віддання.

Непересічний, (*факт*) небуденний; (*річ*) неабиякий; (*хто*) неординарний.

Неповноцінний, меншовагтий.

Непорозуміння, плутанина, неясність, помилка; (*між людьми*) незгода, суперечка, суперечка.

Нижченаведений, нижчезгаданий, нижчеззначений, нижченазваний, нижчевікладений.

Новітній, сучасний, новочасний, теперішній, нинішній, сьогоднішній, сьогоднішній; (*ідеї*) найновіший, модерний, модерновий, модний.

Норма, (*поведінки*) правило; (*мови*) стандарт; (*харчів*) порція, пайок; (*праці*) завдання; (*визначена частка*) квота.

Нуанс, (*барви*) відтінок; (*голосу*) інтонація, нота.

О

Обачно, обмірковано, віважено, обережно, з осторогою, з оглядом.

Обговорювати, обмінюватися думками, обмірковувати, аналізувати, радитися.

Обгрунтований, аргументований, вмотивований, безпідставний, узаasadжений.

Обіцянка, зобов'язання, слово; (*дія*) обіцяння.

Облік, обрахунок; (*дія*) обчислення, обрахування, обчислювання, обрахування; (*ревізія*) переоблік.

Обмаль, недосить, малувато, мало, замало.

Обопільний, взаємний; (*про угоду*) двосторонній.

Обрахунок, підрахунок, обчислення; (*собівартості*) калькуляція; (*документ*) кошторис.

Обумовлювати, зумовлювати, спричиняти, ставати умовою чого.

Огляд, (*дія*) оглядини, оглядання; (*митний*) обстеження; (*в газеті*) коментар.

Одержувати, отримувати, діставати, відбирати; (*перевагу*) здобувати, (*освіту*) набувати; (*догану*) заробляти.

Ознака, прикмета, риса, властивість, особливість; (*життя*) свідчення, показник, прояс; (*символ*) знак, емблема.

Опанувати, (*науки*) оволодівати чим, осягати, засвоювати; (*силою*) захоплювати що, заволодівати чим, загарбувати, підкоряти, підпорядковувати; (*себе*) брати в руки.

Операція, акція; (*виробнича*) процедура; (*арифметична*) дія; (*хірурга*) втручання; (*торговельна*) купівля-продаж.

Описувати, (*усно*) оповідати; (*писемно*) зображати, відтворювати, змальовувати; (*вдачу*) характеризувати; (*майно*) спісувати, реєструвати; (*за борги*) накладати арешт, оцінювати; (*коло*) окреслювати.

Оплата, (*за що*) плата, (*внесок*) сплата; (*встановлена урядом*) тариф.

Олігархія, панівний клас, еліта, мафія, кліка.

Оплачувати, платити за; (*борги*) сплачувати.

- Опозиція**, протидія, заперечення, незгода, опір, спротив.
- Опонент**, (*у полеміці*) супротивник; (*на виборах*) конкурент, суперник; (*непримиренний*) антагоніст.
- Основний**, головний, найважливіший, чоловій, провідний, (*про тему*) чільний, визначальний, центральний.
- Особистий**, персональний, власний; (*про стосунки*) приватний; (*про рису*) індивідуальний; (*нагляд*) безпосередній; (*про справу*) особбовий.
- Ототожнювати**, (*з чим*) уподібнювати (прирівнювати) до чого.
- Офіційний**, (*папір*) урядовий, службовий; (*голос*) стріманий, діловий, непанібратський.
- Оцінювати**, визначати (складати) ціну; (*себе*) знати собі ціну; (*стан*) характеризувати, давати оцінку; (*твір*) рецензувати.
- Ощаджувати**, економити, заощаджувати, берегти, щадити.

П

- Пакт**, (*міжнародний*) угода.
- Парадокс**, різка невідповідність, несумісність, розбіжність, нелогічність, що й куди не держиться (не тримається).
- Паритет**, рівність, рівноправність (сторін).
- Партнер** (*у ділі*) співучасник, компаньйон, товариш.
- Патент**, (*на щось*) право; (*документ*) свідоцтво (на право).
- Патентований**, (*винахід*) зареєстрований, захищений патентом; (*засіб*) апробований, рекомендований, дозволений.
- Переважаю**, здебільшого, здебільша, здебільше, здебільш, в основному, головним чином, головно, у переважній більшості.
- Передавати**, віддавати, подавати, доручати; (*справи*) передоручати; (*у спадок*) залишати; (*досвід*) поширювати; (*вість*) повідомляти, інформувати, розповідати, переказувати, переповідати; (*мовою*) відтворювати, зображати, малювати, змальовувати, описувати.
- Пересвідчуватися**, переконуватися, упевнятися, упевнюватися.
- Пересічний**, посередній, звичайний, рядовий.
- Періодично**, регулярно, систематично, раз по раз, раз по разу, раз у раз.
- Печатка**, печатъ, штамп; (*слід*) відтиск, знак.
- Питання**, запитання, (*до уряду*) запит; (*складне*) проблема, справа.
- Підсумок**, (*діяльності*) наслідок, результат, вислід.
- Підтверджувати**, стверджувати, потверджувати; (*ділом*) підкріплювати, підкріпляти; (*істину*) засвідчувати, свідчити про.
- План**, задум; (*дій*) програма; (*далекий*) перспектива.
- Плата**, (*грішми*) платня, винагорода, (*митцям*) гонорар; (*не грішми*) віддяка, нагорода; (*заморський вантаж*) фрахт; (*дія*) платіж, оплата, сплата.
- Платня**, (*заробітна*) зарплатня, зарплата; (*урядовця*) оклад; (*за вислугу*) пенсія; (*митцям*) гонорар; (*студентам*) стипендія.
- Плутати**, сплутувати, заплутувати, переплутувати; (*слова*) змішувати; (*у висновках*) плутатися, помилятися, збиватися; (*людей*) збивати з пантеліку, вводити в оману.
- Поважно**, з повагою, шанобливо; (*сприймати*) серйозно, всерйоз.
- Повідомляти**, сповіщати, давати знати, доводити до відома, рапортувати; (*про що*) звітувати, доповідати; (*новини*) подавати, повідати; (*телеграфом*) телеграфувати.
- Повноваження**, право, компетенція, доручення.

Повсякдénний, щодénний; (*одяг*) будénний, звичáйний; (*клопіт*) злобо-дénний, побутóвий; (*догляд*) постійний, повсякчáсний.

Погóджувати, узгóджувати, координувáти.

Погóджуватися, давáти згóду, не бúти прóти; (*після умовлянь*) піддавáтися; (*доходить згоди*) порозумітися; (*з чим*) примиря́тися, призвичáюватися.

Подання, (*письмове*) зая́ва.

Поздоровля́ти, (*з чим*) віта́ти, здоро́вити, поси́лати поздорóвлення.

Позитівний, (*про відповідь*) ствє́рдний; (*результат*) очікуваний, споді́ваний, передбáчуваний; (*факт*) похвáльний; (*відгук*) схвáльний.

Позичáти, (*у кого*) бра́ти на́борг; (*кому*) давáти на́борг; (*досвід*) запозичáти, перейма́ти.

Попереджа́ти, застеріга́ти, остеріга́ти; (*аварію*) запобіга́ти (*чому*).

Порушувати, (*наказ*) не додє́ржувати (*чого*), (*закон*) переступáти; (*исти-ну*) перекрúчувати, спотвóрювати; (*вправу*) розпочина́ти, завóдити; (*зв'язок*) переривáти; (*клопотання*) зверта́тися з.

Постанóва, розпоря́дження, директі́ва; (*зборів*) ухвáла, рі́шення, резолю́ція; (*суду*) ві́рок; (*уряду*) декрє́т.

Постановля́ти, ухвáлювати, вирішувати, вино́сити рі́шення (ухвáлу), (*судом*) вино́сити ві́рок, присúджувати.

Прейскура́нт, (*товарів*) перелі́к, (*цін*) катало́г, дові́дник.

Прибі́чник, прихі́льник.

Призначáти, (*кому*) приді́ляти; (*платню*) визначáти, встанóвлювати; (*ліки*) припі́сувати; (*зустріч*) домовля́тися про.

Прийма́ти, (*вимоги*) погóджуватися з; (*програму*) схвáлювати, затвє́рджувати; (*гостя*) віта́ти, зустріча́ти; (*як належне*) сприйма́ти; (*до школи*) записувати, зарахóвувати.

Пропага́нда, агіта́ція, (*знань*) популя́риза́ція.

Протє́кція, заступні́цтво, опі́ка, підтрі́мка.

Професіо́нал, фахі́вець, спеціалі́ст.

Профє́сія, фах, спеціáльність, рід заня́ть; (*шевця*) ремесло́.

Публіка́ція, (*дія*) друкува́ння, оприлюднення, видáння, публікува́ння; (*автора*) дорóбок.

Публікува́ти, (*твори*) видава́ти, друкува́ти, оприлюднювати, пуска́ти у світ.

Публі́чний, привселю́дний; (*суд*) відкритий, гласний; (*шпиталь*) громадський; загáльний, загальнодо́ступний; (*спокій*) суспільний.

Путч, переворо́т, за́колот, револю́ція.

Р

Ра́да, пора́да, пропози́ція, вказі́вка, рекоменда́ція; (*обранців*) нара́да, засі́дання, збо́ри; (*міністрів*) кабінє́т; (*лікарів*) консі́ліум; (*архієпископів*) сино́д.

Радика́льний, (*захід*) найдієві́ший, найрезультаті́вніший; (*про зміни*) докорі́нний, рішúчий, фундаме́нтальний.

Рахува́тися, (*з чим*) зважа́ти на, врахóвувати (бра́ти до ува́ги або в рахúнок) що; (*з ким*) поважа́ти (цінува́ти) кого.

Рахúнок, (*змагань*) підсумок, результа́т; квитáнція.

Реалізо́вувати, (*план*) зді́йснювати, втілювати в житт́я; (*товари*) продава́ти.

Регла́мент, (*зборів*) поря́док дє́нний; (*праці*) розпоря́док, режі́м.

Рєгрє́с, рух наза́д, занє́пад, дєграда́ція.

- Регулярний**, періодичний, систематичний, рівномірний.
Редагувати, (*текст*) перевіряти, виправляти.
Реєстр, список, перелік; (*словника*) гніздові слова, словник.
Реєструвати, записувати, переписувати, вносити до реєстру (списку).
Резолюція, (*з'їзду*) рішення, постанова, ухвала.
Реклама, (*дія*) афішування, популяризація; (*річ*) афіша.
Рекомендувати, пропонувати, радити, давати пораду; (*позитивно*) характеризувати; (*кого кому*) відрекомендувати.
Репортаж, (*з місця події*) інформація, повідомлення, розповідь.
Репрезентувати, (*кого*) представляти; (*собою*) являти.
Референдум, всенародне опитування, голосування.
Рецензія, (*на книгу*) відгук, відзив.
Риторика, красномовство, ораторське мистецтво.
Розгляд, (*питання*) аналіз, обговорення.
Розмір, величина; (*книги*) формат; (*кризи*) масштаб; (*витрат*) обсяг.
Розпорядок, порядок, режим.
Розраховувати, (*крок*) зважувати, оцінювати, обмірковувати; (*на що*) сподіватися чого; (*на кого*) покладати надію, робити ставку.
Розумітися, (*на чому*) знатися, знати що, розуміти (тямити, розбиратися, мати досвід).
Розумовий, (*розвиток*) інтелектуальний.
Розчарування, (*втрата віри*) зневіра.
Роз'яснювати, пояснювати, з'ясовувати, вносити ясність, розтлумачувати.
Роковини, річниця, знаменна дата.
Ртутний, живосрібний.
Ртуть, живе срібло.
Рубіж, лінія, межа, кордон, мур, стіна; (*лінія перелому*) рубіж, злам, поріг.
Рубрика, (*в газеті*) заголовок, розділ; (*у реєстрі*) графа.
Русифікувати, москвітити, російщити, обмосквітити, зросійщити, яничарити.
Рушій, двигун, мотор; (*прогресу*) чинник, рушійна сила.

С

- Самовпевнений**, (*тон*) рішучий, безапеляційний.
Самоправний, самочинний, свавільний.
Самостійний, незалежний, невідпорядкований; (*держава*) суверенний; (*висновок*) власний, оригінальний.
Самотужки, самостійно, власними силами, без помічі, своїми руками.
Санкція, (*на що*) дозвіл, схвалення чого, (*кримінальна*) покарання.
Сатисфакція, задоволення, вдовolenня.
Свідомство, посвідчення, посвідка; (*про народження*) метрика; (*про освіту*) атестат, диплом.
Своєрідний, особливий, осібний, відрібний, незвичайний, самобітний; (*стиль*) характерний, специфічний.
Своєчасний, вчасний; (*захід*) дорічний, актуальний.
Серйозний, статічний, поважний; (*про ставлення*) вимогливий; (*втрапи*) істотний, великий, вагомий.
Систематичний, (*каталог*) систематизований, упорядкований; (*виклад*) послідовний, стрункий.
Скарга, нарікання, невдоволення, ремство; (*письмова*) заява, апеляція, супліка.

Додатки

Скорóчення, (*штатів*) змёншення; (*серця*) биття.

Слúшний, (*закид*) справедливий, правильний, обгрунтований; (*час*) відповідний, сприятливий, зручний.

Сперечáтися, дискутувати, полемізувати, вести полеміку (дискусію), (*палко*) ламати списі; (*проти чого*) заперечувати що; (*за першість*) змагáтися.

Спеціáліст, фахівець, знавець, ма́йстер (свогó діла).

Спеціáльність, фах, професія, кваліфікація.

Спеціáльний, специфічний, особливий, осібний, відрубний; унікальний, рідкісний, незвичайний.

Список, реєстр, перелік.

Співа́втор, співторець.

Співбесі́дник, співрозмо́вник, бесі́дник.

Спі́знюватися, за́пізнюватися, затр́ймуватися, барі́тися.

Спі́льник, (*у діях*) співучасник; (*ідейний*) прибі́чник, прихі́льник, одно́думець.

Спі́шний, терміно́вий, нега́йний, невідкла́дний.

Спла́чувати, (*борг*) платі́ти, випла́чувати, погаша́ти, розпла́чуватися за; (*податки, рахунки*) опла́чувати.

Сподіва́тися, очікувати; (*на що*) ма́ти (плекáти, покладáти) надію.

Спромо́жний, здáтний, зді́бний.

Стандáртний, (*проект*) типові́й, уніфіко́ваний, стандартизо́ваний; (*вираз*) трафаретний, шаблонний.

Ствер́джувати, запевня́ти, заявля́ти; (*правильність*) підтвер́джувати; (*рахунок*) затвер́джувати.

Стурбо́ваний, стриво́жений, занепокóбений, схвильо́ваний.

Схва́лювати, (*ідеї*) підтр́ймувати, (*план*) затвер́джувати.

Сьогóднішній, нині́шний, тепері́шний, сучáсний.

Т

Талант, хист, дар, обдаро́вання, обдарова́ність, таланові́тість.

Твер́дження, думка, ві́слів, поло́ження.

Твори́ти, створювати; (*добро*) робі́ти, (*діла*) чині́ти, ко́їти; (*плани*) накреслювати.

Тимчасо́вий, нетривáлий, неста́лий, непості́йний.

Тото́жний, одна́ковий, цілком поді́бний, такий са́мий, ідентичний, адекватний; (*значенням*) однозна́чний, рівнозна́чний, еквівалентний.

Традиці́йний, узвича́сений, звичний.

Тракува́ти, тлумáчити, витлумáчувати.

Триво́жити, (*кого*) непоко́їти, бенте́жити, звору́шувати, хвилюва́ти; (*чим*) турбува́ти, завдава́ти кло́поту.

Три́умф, блискучі́й успіх, перемо́га.

Турбо́та, уболіва́ння, кло́піт; (*про кого*) піклува́ння.

Турбува́ти, непоко́їти, не дава́ти спо́кою (спочі́нку), завдава́ти кло́поту, клопотáти, чині́ти кло́поти.

У

Ува́га, (*до чого*) заціка́влення *чим*, зосере́дженість *на чому* (*до кого*), піклува́ння (турбо́та, уболіва́ння) *про кого*.

Уго́да, домовлені́сть, умо́ва, до́говір.

Удоскона́лювати, робі́ти доскона́лішим, полі́пшувати, покращува́ти.

- Удóstаль**, увóлю, довóлі, досхочú, подостáтком.
Узвичáсний, загальнопрійнятий, широкожіваний.
Узгóджувати, (*дiй*) погóджувати, координувáти.
Укладáч, (*збiрки*) упоря́дник.
Умóва, (*мiж ким*) угóда, дóговiр; (*чиясь*) вiмóга, пропози́ця; (*попередня*) передумóва.
Умовля́ти, переко́нувати, проси́ти, благáти; (*словами*) заспоко́ювати, потiшáти.
Унiфiкувáти, стандартизувáти, упоря́дкувати.
Упéвнюватися, переко́нуватися, пересвiдчувáтися.
Уповновáжений, (*представник*) повновáжний, що мáє повновáження, на-дiлений повновáженнями.
Уповновáжувати, (*кого*) доручáти/надавáти повновáження кому.
Урахóвувати, мáти на увáзi, зважáти на, рахувáтися з, брáти до увáги/вiдомо́а.
Урiвновáжений, стрiманий, вiтриманий, спокiйний.
Урочiстий, урóчий, вели́чний, святкóвий, трiумфáльний; (*марш*) церемо-нiáльний; (*день*)/ знаменний, вiкопóмний, всеслáвний; (*настрiй*) пiднe-сенний; (*тон*) патетiчний; (*прийняття*) пишний.
Урýд, (*держави*) адмiнiстра́ця, керiвництво.
Урýдóвець, службóвець, урýдóва особá; (*високий*) держáвний муж, дос-тóйник; (*член уряду*) мiнiстр.
Урýдóвий, (*дяч*) держáвний; (*тон*) службóвий, офiцiйний.
Усвiдомлювати, (*що*) осягáти рóзумом, брáти до тáми; (*себе/ким*) вiдчу-вáти, вважáти, пози́онувáти.
Усний, неписаний, переданий словáми (на словáх); (*звiт*) словéсний; (*пере-каз*) почúтий, (записаний) з уст, вiсловлений úсно.
Успадкóвувати, дiставáти у спáдок (спáдщину); (*традицiй*) переймáти, брáти на озбрóення.
Успiх, досягнення, фурóр, трiумф; (*у турнiри*) перемóга, вiграш; (*книги*) визнáння, визнаття́.
Устаткóвання, облáднання.
Устаткувáння, (*дiя*) упоря́дження, облáднáння, улаштувáння.
Усувáти, (*хиби*) лiквiдувáти; (з *посади*) звiльнáти, знимáти.
Утратний, неприбуткóвий, збиткóвий, невiгiдний.
Уявний, гáданий, уявлюваний, примáрний.

Ф

- Факти́чний**, дiйсний, справжний, реáльний.
Фáктор, чiнник; (*хто*) посередник, мáклер.
Фальсифiкувáти, пiдробля́ти; (*факти*) пiдтасóвувати, перекру́чувати, викривля́ти.
Фатáльний, (*вплив*) доленóсний; (*кiнець*) нещасливий, трагiчний; (*удар*) менинóчий, невидворóтний, несхи́бний.
Фах, професiя, спецiальнiсть, рiд занятя́, квалiфiка́ця, сфера дiяльностi.
Фiксувáти, закрiплювати, встановлювати; (*у пам'ятi*) карбувáти, зафiксó-вувати; (*на паперi*) зображáти, вiдтвóрювати; (*увагу*) зосереджувати; (*подiй*) рееструвáти, брáти на папiр.
Фiктивний, несправжний, вигаданий.
Фiнанси, ко́шти, фóнди.

Додатки

Фонд, (*золотий*) запас, резерв, ресурси; (*оборотний*) капітал.

Формулювати, (*думку*) висловлювати, викладати; (*завдання*) визначати, окреслювати.

Формуляр, бланк, форма.

Фраза, вислів, вираз.

Фундатор, засновник, ініціатор, зачинатель.

Фундація, (*дія*) заснування; (*добročинна*) фонд.

Функція, (*чия*) обов'язок, повінність; (*грошей*) призначення, роль.

Х

Хаотичний, безладний, неорганізований; (*рух*) неконтрольований.

Характеризувати, давати характеристику, атестувати, окреслювати.

Характерний, властивий, притаманний; (*факт*) типовий.

Хвилинний, короткочасний, скороминучий, тимчасовий, недовготривалий, нетривалий, перебіжний, побіжний.

Хибити, помилятися, припускатися помилók.

Хибний, неправильний, помилковий.

Хотіти, бажати, мати бажання (охóту).

Ц

Церемонія, обряд, ритуал; (*формальність*) церемоніал.

Цілкóм, цілковіто, абсолютно, повністю, зóвсім, до краю, геть-чісто, до остáнку, дощóнту.

Ціна, вартість; (*за працю*) плáта, винагорода.

Цінний, вартісний, коштовний, дорогій.

Цінувати, складати ціну чому; (*майно*) описувати, робіти óпис; (*цінні папери*) котірувати.

Ч

Часом, іноді, інколи, деколи, зрідка, вряді-годі, коли-не-колі, подеколи.

Ча́стка, (*з поділу*) пай; (*у спільну справу*) внесок.

Ча́стково, до деякої міри, деякою мірою, до певної міри.

Чимáло, досить багáто, багатенько, не máло.

Численний, (*запит*) неодноразовий.

Чітко, я́сно, розбі́рливо, ви́разно.

Член, (*братства*) бра́тчик; (*сестринства*) членкі́ня; (*експедиція*) учáсник; (*спілки*) спілчáнин; (*ради*) ра́дник; (*системи*) елемент, компонент, одини́ця.

Чутли́вий, (*до чого*) сприйня́тливий, вразли́вий; (*надмірно*) перече́лений, сентиме́нтальний, тонкосло́бозий; (*серце*) чу́йний, співчу́тливий; (*зустріч*) звору́шливий, чу́лий, емоці́йний; (*прилад*) високотóчний.

Ш

Ша́на, поша́на, пова́га, шанóба, шанува́ння, поважа́ння, пошани́вок.

Шкодува́ти, жалкува́ти; (*за чим*) убо́лівати; (*кого*) жалі́ти, співчува́ти кому; (*гроші*) еко́номити, заоща́джувати.

Шту́чний, (*товар*) пошту́чний, роздрі́бний; (*сміх*) нещі́рий, ро́блений, уда́ваний, ненату́ральний, ви́мушений; (*слова*) наду́маний, ви́гаданий; (*конфлікт*) розі́граний.

Щ

Ща́дити, ми́лувати; (*здоров'я*) бере́гти, шкодува́ти; (*гроші*) еко́номити, заоща́джувати.

Словничок відроджуваних синонімів

Щедрий, не скупий, не зажерливий; (*внесок*) значний, багатий.

Щирий, (*хто*) щиросердий, щиросердний, нелукавий, відвертий, правдивий, прямий; (*друг*) вірний, справжній; (*привіт*) сердечний; (*праця*) самовідданий, старанний.

Щиро, від щирого серця, відверто.

Щоправда, правда, справді, правду (щиро) кажучи.

Ю

Юридичний, правничий, правознавчий.

Юрист, правник, правознавець, юриспрудент, слуга закону.

Юстиція, правосуддя.

Я

Явний, (*факт*) очевидний, наочний, видимий, не потаємний, безсумнівний, безперечний, беззаперечний.

Словничок відроджуваних синонімів

Абетка — азбука, алфавіт, власне українська назва азбуки, утворена за вимовою перших двох літер абетки (а, бе), очевидно, під впливом назв азбука, алфавет і польського *abecadło*, те саме (від вимови перших трьох букв а, ве, се).

Абетковий — алфавітний, азбучний: *Вона порядком абетковим Находить слово там за словом (переклад М. Рильського).*

Валіза — чемодан: *До багаття підійшов чоловік, зняв з плеча валізу, пов'язану широким солдатським ременем (І. Ле).*

Вантажівка — вантажна автомашинна; подибується тільки в сучасній українській мові та заступає популяризований словниками росіянізм — *грузовик* та похідні від нього — *загружати, грузовий*; що мають суржикове забарвлення. Отже, їх треба замінювати утвореними від *вантаж* — *вантажити, вантажний, навантаження, навантажувальний, розвантажувач, розвантажний, розвантажувальний*.

Вивласнення — експропріація. Синонімами до вивласнення є слова: *відбирання, вивладнення, зневласнення; (державою) удержавлення*.

Віклади — лекції; Михайло Грушевський писав: «*Я організував публічні віклади на соціальну тематику*», а лекції проф. В. Антоновича зібрані й видані 1912 року у книжці «*Віклади про часи козацькі на Україні*».

Винародівити — денаціоналізувати, піддати денаціоналізації; *Вживане у словнику Б. Грінченка із тлумаченням: «денаціоналізувати, лишити національності» [1, Т. 1, 172]. Від названого дієслова твориться іменник винародовлення, від якого постає прикметник — винародовлений.*

Виокремлювати — виділяти, вирізняти, робити виразним: *В літературній критиці ніяк не виробиться єдина думка — треба чи не треба виокремлювати загін письменників, що пишуть для дітей (З журналу).*

Вислід — результат; широковживане нині в діаспорі, хоча точно відповідає російському «исход», сучасні мовознавці його нехтують. Цей іменник фіксує словник Б. Грінченка як «результат дослідження» [1, Т. 1, 186]. Отже, вживаймо «*у висліді*» — у результаті.

Відрух — жест.

Відсоток — процент: — *Ти маєш достатки, чим теж може похвалитися хіба незначний лише відсоток славетних митців (Л. Яновська).*

Віче — мітинг, народне зібрання; лексему фіксує словник Б. Грінченка [1, Т. 1, 243], а також у цьому значенні його вживали І. Франко, В. Стефаник. Нині активізувалося у зв'язку з демократичними процесами.

Водогра́й — *фонтан*; фіксує словник Б. Грінченка [1, Т. 1, 247]. Інший синонім — *водотриск*: *Кругом сади. На їхні пишні шати спадає водограїв срібна мла (М. Драй-Хмара); На невеличкім сквері в тіні дерев, довкола плюскотячого водотриску, бавилася купа дітей під оком няньок (І. Франко).*

Гуртовий — *оптовий*; запозичене з польської мови; польське hurt — гуртова торгівля [2, Т. 1, 624]: *Він думав про гуртову торгівлю сілля (І. Франко).* Від названого прикметника постав іменник *гуртовик* — *оптовик, оптовий торговець*. Отже, треба вживати «*продавати гуртом і в/на роздріб*», а не *оптом*.

Га́сло — *лозунг*; словник Б. Грінченка фіксує й інше значення — *сигнал, пароль, знак*. Саме в такому значенні подає цей іменник «Псалтирь або книга хвали Божої. Переспів український Павла Ратая [П. Куліша], 1871»: *Дав еси до бою гасло і грізна потуга встала.*

Гратулюва́ти — *вітати*; **гратуля́ція** — *вітання, гратуляційний* — *вітальний*. «Практичний словник синонімів української мови» Святослава Караванського фіксує це дієслово в синонімічному ряді до слова *вітати*: *Пане директоре! Я зложив іспит! — зачав Іванський радісним голосом (О. Маковей); Нараз [Степан] почув крики над собою. Оклики radoців, гратуляції... Зрозумів, що його піднесено до вищого рангу (А. Крушельницький); Послав тобі нині гратуляційну телеграму (М. Коцюбинський).*

Двіре́ць — *вокзал*; слово, витворене на слов'янському ґрунті, синонім до запозиченого з англійської через російську мову «вокзалу». Майже всі західноукраїнські письменники послуговувалися ним у своїх творах, листуванні. Не цуралися його й вихідці зі Східної України — В. Самійленко, Олександр Олесь, Д. Бедзик: — *Коли ваша ласка, дуже прошу прибути о п'ятій годині вечора на залізничний двірець (Д. Бедзик).*

Двозв'у́к — *дифтонг*.

Двоспів — *дуєт*.

Дієйме́нник — *інфінітив*.

Дієпис, дієписа́ння — *історія*; **дієписний** — *історичний*; приклади цих слів наводяться у відомому словнику Б. Грінченка [1, Т. 1, 389]. Не уникають цих слів і сучасні історичні повістярі: *В мові відбита вся минувшина народу, його дієпис, його боротьба (З журналу).*

Дорі́ст — *молода генерація*; широко вживане нині в діаспорі. В українській мові вживається недолуга калька з російської мови «*підростаюче покоління*».

Евентуа́льний — *можливий, імовірний*; нині фіксують словники синонімів з позначенням «книжне»: *Кожна приповідка з евентуальними варіантами має окреме пояснення (І. Франко).*

Заїмпонува́ти — *справити враження, викликати повагу*; в усному мовленні: *Новий викладач заїмпонував студентам.*

Заїніціюва́ти — *започаткувати, виступити ініціатором*; у такий спосіб постали й інші слова, наприклад: *заадресувати, заатакувати, зареагувати* тощо.

Зна́доби — *матеріали*; «знадоби до словника». Подибуємо це слово в творах І. Франка, у виданнях Наукового товариства імені Т. Шевченка, у назві праці А. Кримського й М. Левченка «Нові знадоби до життєпису Степана Руданського».

Знечу́лення — *наркоз*.

Книгозбі́рня — *бібліотека*: *Якщо він ... надумає саме в ці дні переїздити на новосілля, то ви з великою охотою пособите йому скласти книгозбірню (Л. Яновська).* Словник Б. Грінченка фіксує рідше вживаний синонім — *книгозбір*: *У книгозборі батьки Тараса [1, Т. 2, 257].*

Лашту́нки — *куліси*; вживається в переносному значенні: *за лаштунками полі-*

тики: Гончаренко вихопився за лаштунки, узяв мене за руку і витяг на сцену (В. Минко).

Летóвище — аеропорт, аеродром; це слово дедалі частіше подибуємо в сучасній пресі, у творах письменників: *Я на плиті летавища писав Гумовим каблуком, немов для жарту: «Тут спочиває вкрадена любов» (Д. Павличко).* Однокореневими будуть лексеми: **літун** — пілот (у В. Підмогильного збірка оповідань «Військовий літун» (1924)), **літунство** — авіація, **протилітунський** — протиповітряний.

Маєста́т — велич, величчя, церковне священне начиння; **маєстатичний** — величний; через посередництво польської та німецької мов запозичено з латинської: лат. *majestas* — велич, святість, авторитет.

Майдáн — площа; майже зникло це давнє слово, хоча зафіксоване у словнику Б. Грінченка: *Передо мною дуже широкий майдан; Де колись на майдані роєм гули на раді запорожці, там тепер паслася німецька череда (І. Нечуй-Левицький).* Немає потреби нині відступати від традицій української класики (до речі, у П. Тичини: «На майдані кого церкви революція іде») і треба писати: **майдан** *Перемоги, майдан Міцкевича.*

На́клад — тираж: *забрати наклад з друкарні: Власне, був тут поліцейний комісар. Весь наклад простісінько з друкарні поволік до прокуратурії (І. Франко).* Це слово має й інше значення, зокрема *кошт*, а тому варто на авторських публікаціях писати лаконічне «*Накладом автора*» замість «*Видання книжок здійснено на кошти автора*».

Нега́ція — заперечення; **не́гувати** — заперечувати.

Нотáтник — записник, блокнот; **нотатка** — запис; **нотувати** — записувати.

Обері́г — талисман.

Обі́жник — циркуляр; **обіжний** — циркулярний; слово виникло на власне українському ґрунті.

Обсерва́ція — спостереження; **обсервувати** — спостерігати; **обсерватор** — спостерігач; **обсерваційний** — спостережний. Словник фіксує з позначенням як слово галицького варіанту.

Оплески — аплодисменти; **сплескувати** — аплодувати: *В залі мені довго оплескували (Л. Смілянський).*

Опові́сник — інформатор; **опові́стка** — оголошення; вживається на означення типу видання — інформаційного бюлетеня: **опові́сник інформ-агенції.**

Оприлю́днювати — публікувати.

Пе́рвень — елемент.

Пересту́пний — високосний: *календар на рік високосний.* Прикметник фіксований у найдавніших словниках, уживаний в народній мові.

Погру́ддя — бюст (скульптура).

Позе́мний — горизонтальний; фіксує словник Б. Грінченка: [1, Т. 3, 264].

Поли́ччя — портрет; зафіксоване в словнику Б. Грінченка: *Посилаю тепер тобі, друже мій єдиний, своє поліччя (Основа, 1861).*

По́ступ — прогрес; **поступовий** — прогресивний; **поступовець** — прогресист (у 1908—1917 роках діяло «Товариство українських поступовців»).

Попере́чний — діаметр.

Поше́сть — епідемія; **пошесний** — епідемічний: *Пошесті гуляють містом: іспанка, а за нею сипняк (А. Хорунжий); Варфоломій говорив: — яку свій час носили винниченківські сорочки, так тепер наше глухе місто поринуло в матеріалізм. Якась пошесть (М. Хвильовий).*

Поштівка — листівка, картка (поштова).

Прилю́дний — публічний: *Коли буде прилюдне сватання!* (Матеріали до українсько-руської етнології, 1899).

Проба — *репетиція*; так і досі говорять в діаспорі: *проба хору*.

Прямовісний — *вертикальний*.

Радіовисільня — *радіостанція*; **висилання, пересилання** — *радіопередача*.

Репрезентант — *представник, речник*; **репрезентувати** — *представляти*; **репрезентаційний** — *представницький*: *Глибоке відчуження і розуміння краси свого народу та його високого покликання, вміння відбирати кращих його репрезентантів для зображення сучасного чи минулого ...*, — *ось неодмінні риси режисера (О. Довженко)*; *Народ виділяє з-серед себе здібних людей, які репрезентують його іншим народам, світові (Р. Іванчук)*.

Реченець — *термін, строк*: *Надійшов реченець виїзду до війська (О. Ковінька)*.

Світліна — *фотографія*: *Старший мій брат Степан просив прислати фото нашої Глодоської хати, і ту світліну зробив для нього учитель (Т. Масенко)*.

Симпáтик — *прихильник*; (*симпатик партії*). Відповідник до незграбної кальки з російської «*співчуваючий*».

Скарбни́ця — *казна (урядова установа, яка відає державними коштами)*. Це відповідник до запозичення з тюркських мов «казна», «казначейство»: **скарбни́цький, скарбничий** — *казначейський*; **скарбник** — *казначей (скарбник товариства)*. Письменники відчували невластивість українській мові слова «казенний» і вживали натомість «скарбовий»: *А де ж твої, Нечаєнку, скарбовії воли (П. Лукашевич)*. Та й замість кальки з російської «*копилка*» слід послуговуватися нашим давнім словом «скарбничка». Усі ці слова фіксує словник Б. Грінченка. Крім того, **скарбниця** вживається в переносному значенні як «зосередження» природних, культурних цінностей. У Панаса Мирного читаємо: «*Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки*».

Складник — *компонент, складова частина*; у «Словнику синонімів української мови» [Т. 2] це слово подано як домінанта: *З білих пісків з'їхали вони на тверду дорогу. Тут складники землі змінилися (Лесь Мартович)*.

Сла́вень — *гімн*: *Українська мова — це атрибут суверенності, державності України, подібно до того, як атрибутами є прапор держави, герб та славень України (П. Бойко)*.

Словника́р — *лексикограф*; **словника́рство** — *лексикографія*: *Словникарі покладаються не на свої власні смаки чи уподобання, а на ту лексичну базу, яка є у їх розпорядженні (З журналу)*; *Друга світова війна тяжкого удару завдала українській науці, отже й мовознавству, і зокрема, такому його важливому розділу, як словника́рство (М. Рильський)*.

Студі́я — *навчання*: **студіюва́ти** — *вивчати*: *Бачинський з Мартовичем студіювали право на університеті в Чернівцях (В. Стефаник)*.

Телеві́зія — *телебачення*.

Тепло́мір — *термометр*.

Тере́н — *територія*: *Нагоничі швидко означували терен, куди заблукав вовк, прапорцями (П. Загребельний)*.

Тло — *фон*: *Серед братчиків почалися також суперечки на релігійнім тлі, деякі браття перейнялися лютеранством (І. Крип'якевич)*.

Толерува́ти — *терпіти*: *толерувати чийсь погляд*; *не толерувати такої поведінки*.

Уступ — *абзац*: *З остаточного тексту вилучено два уступи*.

Фальшува́ти, сфальші́вити — *фальсифікувати, підробляти*; **фальші́вник** — *фальсифікатор*: *Ви в процесах фальшували свідоцтво (І. Франко)*; Усі ці слова фіксує словник Б. Грінченка.

Фільмува́ти — *знямати (фільм)*.

Фунда́тор — засновник; **фундувати** — засновувати; У Світлоярську всі пам'ятали, що **фундаторами**, тобто засновниками їхнього села, були Шусі й Самусі (П. Загребельний); *Ото дивачка! Замість вигадати щось цікаве — фундує монастирі та ще й хлопської віри* (З. Тулуб).

Хідні́к — тротуар; фіксує словник Б. Грінченка. Тротуар здавна мав іншу назву «пішохід», а людину, яка йде пішки, називали «пішоходець». Слово **тротуар** запозичене через російську з французької. Варто вживати замість «тротуар» українське «хідник», що має ще кілька значень: «килимоч, доріжка в кімнаті», «підземний хід»: *На хідниках панувало вранішнє пожвавлення, люди йшли майже бігцем* (С. Голованівський); *По обидва боки вулиці були дощані пішоходи* (Панас Мирний).

Хресті́ківка — кросворд.

Цукерня (цукорня) — кондитерська, **цукерник** — кондитер: *Перед дверима цукерні [Славко] ще помацав за кишеню, чи є гроші. Є!* (Лесь Мартович); *Все село сходилося на площу, броварі викочували бочки з квасом, цукерники виставляли свої лотки* (М. Чабанівський).

Часо́пис — журнал: Починаючи з 1894 р. Франко систематично надсилав Грінченкові **часопис** «Житє і слово» (З журналу).

Черенкі́ — шрифт (друкарський). Слово наводиться в словнику Б. Грінченка: *Почуєш вірші ... лиш черенками думок друковані на серця сторінках* (Б.-І. Антонич).

Чинни́к — фактор (умова, рушійна сила, причина якогось процесу, що визначає його характер): *На літературу звертаю лиш остільки увагу, оскільки вона мала вплив на політику, виступала як свідомий чинник громадського життя* (І. Франко).

Щадні́ця — каса (ощадна). Слово є у словнику Б. Грінченка.

Літературні географічні терміни

Бігу́н — полюс; слово зафіксоване у словнику Б. Грінченка як багатозначне і 4-те значення — полюс: *Найтепліше на землі попід рівноденником, а найхолодніше коло бігунів* (Децо про світ Божий).

Добли́в — притока: *Товарниця — це малесенький доплив Черемоша, от ніби трошки більший потік* (Г. Хоткевич).

Ма́па — карта: *На мапі України*. Слово фіксує словник Б. Грінченка.

Міри́ло — масштаб. Найвизначніші українські географи, картографи використовували у своїх працях як термін.

На́дма — дюна.

Півде́нник — меридіан: *Такий круг зватиметься меридіаном або південником і поділятиме для вас землю теж на дві половини: східню і західню* (Децо про світ Божий).

Підсо́ння — клімат: *Кожний рід рослини призначаєний до підсоння своєї батьківщини* (Уляна Кравченко).

Рівноде́нник — екватор: *Круг цей зветься екватором або рівноденником, бо в тих місцях день завше рівний з ніччю* (Децо про світ Божий).

Рістня́ — фауна.

Правічні українські назви видів спорту

Відбіванка — волейбол.

Вітрильництво — парусний спорт.

Га́ківка — хокей.

Да́мки — шашки.

Зма́ги — змагання.

Ко́панка — футбол; **опу́ка** — м'яч.

Ко́шівка — баскетбол.

Лижва́рство — лижний спорт.

Ру́ханка, ру́хавка — гімнастика.

Санка́рство — бобслей.

Складні випадки наголошення

А

абетко́вий
 аби́що
 аби́як
 авто́
 адре́сний (від адрес)
 адре́сний (від адреса)
 але́
 алфа́віт і алфа́віт
 ана́мнез
 ана́пест і анапéст
 асиметрі́я

Б

баво́вняний і бавовня́ний
 ба́жаний і бажаний
 ба́йдуже і байдуже́
 ба́тьківський
 ба́тьківщина (спадщина від батька)
 ба́тьківщина́ і ба́тьківщина (віт-
 чизна)
 безві́сний
 бе́звісти
 безпри́страсний
 безро́змірний (не залежить від оди-
 ниць вимірювання)
 безро́змірний (без певного розміру)
 безха́рактерний
 беремо́
 бе́шкет
 білі́зна (вироби з тканини)
 біли́зна (білість)
 боло́тистий
 бо́рошно
 борю́чись, *дієприсл.*
 босо́ніж
 бо́язнь
 боя́чись, *дієприсл.*
 було́
 бюлетéнь, бюлетéня

В

валові́й
 ва́рений, *дієприкм.*
 варений, *прикм.* (варена картопля)
 ведме́диця і ведмеді́ця
 верба́
 ве́рхи, *присл.*
 вершко́вий (виготовлений з верш-
 ків)

вершко́вий (пов'язаний з мірою дов-
 жини)
 весня́ний і весня́ний
 ветерина́рія
 взя́ти, візьму́, візьмеш, візьме́мо
 вибра́нець
 вигі́дний (зручний: вигідна позиція)
 вигі́дний (корисний: вигідна справа)
 ви́года (користь)
 ви́года (зручність)
 видáння
 визво́льний
 визна́ння
 визна́чник
 вимі́рник
 вимо́ва
 вимо́га
 ви́падок
 вира́зний
 висі́ти і висі́ти
 ви́сланець
 ви́соко і висо́ко
 ви́трата
 виче́рпний
 ві́всяний
 відго́мін
 відда́вна
 відомі́сть (документ)
 відомі́сть (повідомлення, знання)
 відпові́сті і відпові́сти
 відсотко́вий
 військо́вий і військові́й
 вірш, віршем, вірші́
 віршові́й
 вісімдеся́т
 вітчи́м
 віч-на́-віч
 вкла́дник
 вла́дар і владáр
 водно́раз
 водно́час і водноча́с
 водопрóвід
 воло́дар і волода́р
 впо́вні
 вподо́бання
 впо́перек
 врі́знобіч і врі́знобіч
 вря́ді-годи́

всерéдині
втрúтитися
вугільний і вúгільний
вчéння

Г

генéзис
гéтьман
гетьмáнський
гли́няний
гнівíти
гнівний
го́ти
голі́руч і голіру́ч
горі́цвіт
горі́лиць і горілиць
гороші́на
господáрчий
грабл́і
грома́дський
громад́янин і громадя́нин
грóші, грóшей
груше́вий
гуртовíй
гурто́житок
гуцу́л

Д

даючі
двiйня́
двора́зовий
двою́ридний
деревина́ (матеріал)
деревiна́ (одне дерево)
дефі́с
диспансéр
діа́гност
діа́лог
дiйовiй
добу́ток
довiдник і до́відник
до́гмат
договíр і до́говiр
договíрний
дозéмний
докуме́нт
до́лішній
донéсхочу
до́нька
допі́зна
доповiда́ч і доповiда́ч
доповiстí і доповiсти́

допризовни́й і допризобни́й
допризовни́к і допризобни́к
досíта
досхочу́
дочка́
доччи́н
дрiмо́та
дробовíй
дро́ва

Е

евфонíя
експéрт

Є

Єва́нгеліе
ерети́к

Ж

жалíти
жалюзí
же́врити
живо́пис
житло́
житловíй
жнивá

З

за́бавка
завда́ння
заверши́ти
за́вжди і завжди́
завíдна
завчасу́
зага́дка і зага́дка
заголо́вок і заголо́вок
заiржа́влий
заíнятий
закiнчи́ти і закiнчити́
за́кладка
за́купка
за́лоза
замо́рський
занести́, занесемо́, занесете́
заня́ття
заробі́ток
засла́ння
за́ставка і заста́вка
зате́мна
за́чіпка
зби́рний
звукóпис
зв'язни́й
зе́рно і зерно́

Додатки

зёрнятко
зібра́ння
злида́р
змовчати
знаме́но і знаменó
зобразити
зóвсім
зóзла
зокре́ма і зокрема́
зручній
зубóжлий
зубóжіння
зустрі́чний

К

ка́вник
ка́вовий
ка́жучи
ка́мбала
катало́г
квасоле́вий
ки́дати
кишкові́й
кісткові́й
клéчання
ко́лесо
ко́лос (колосок)
колóс (велетень)
компромі́с
контрактóвий
корі́сний
ко́ристь і корі́сть
ко́сий
косі́нець
котри́й
краді́ж
кра́сти, кра́ду, кра́дені, кра́демо
кредито́р
кρόїти, кро́ю, кро́їш
кропи́ва
крути́зна
куліна́рія
кулькові́й
куру́нь, куреня́, курене́м
ку́рятина

Л

легкі́й
ле́щата
листопа́д
лицарство́ і лицарство́
лікарський (від лікар)

ліка́рський (від ліки)
літо́пис
літопі́сний
літургі́я
лю́дський (людяний)
людський (властивий людям)

М

ма́буть і мабу́ть
маршові́й
мере́жа
ма́сляний
машинопі́сний
металу́ргія
мі́й, мо́го
мі́тинго́вий
моноло́г
моралі́те

Н

на́взнак
навча́ння
надво́рі, *присл.*
на дво́рі (на подві́р'ї)
надлі́шковий і надлишкóвий
надлі́шок
на́званий, *дієприкм.*
назва́ний (нерідний)
найці́каві́ший
найяскра́ві́ший
напередо́дні
напрóчуд
напу́ття
наса́мкі́нець
на́скрізь
на́чинка
недо́відний
неква́пний
нена́видіти
нена́вість
непри́йнятний
нові́й

О

обдаро́вання (хист)
обдаро́вування (дія)
об'є́м
обі́два
обі́руч
обі́цянка
обкла́динка
обра́нець
обру́ч

одін, одного́, одному́
 одина́дцятий
 одина́дцять
 одноразо́вий
 озна́ка
 окрі́м
 округлі́ти
 о́лень
 опто́вий
 ортопе́дія
 орю́чі
 ота́ман

П

пайови́й
 партёр
 па́сквіль
 па́сти
 пе́рвісний і первісний
 перево́зити
 пере́годя́ (*присл.*)
 пере́гук і пере́гук
 переді́л
 передпо́кій
 перёдрук
 пере́їзд (місце переправи)
 пере́їзд (переїжджання)
 пере́купка (перекупниця)
 пере́куска
 переобра́ннн
 перепу́стка
 пересі́чний (середній, посередній)
 пересі́чний (перехресний)
 перипеті́я
 петля́
 пі́шучи
 підза́хисний
 підлі́тковий
 пізна́ння
 пітьма́ і пітьма́
 піща́ний
 платі́вка
 площина́
 поблизу́
 повік-ві́ки
 податко́вий
 по́друга
 поду́шка і подушка
 поживни́й
 позато́рік
 по́значка

пока́зник
 полумісок
 по́милка і помі́лка
 по-ново́му
 поняття́
 порядко́вий
 посере́дині
 поси́льний
 по́тайки
 по́хибка
 поча́сти
 приедна́ння
 призовни́к і призо́вник
 примо́рський
 при́росток
 при́чип
 при́ятель
 прожитко́вий
 прожі́ток
 промисло́вик
 про́стий і прости́й
 проти́запальни́й
 проти́показа́ння
 проша́рок
 псевдо́нім
 пу́гач

Р

ра́зом
 рекру́тський
 ре́ктор
 речовина́
 ре́шето
 ринко́вий
 різно́вид і різнові́д
 ро́збрат
 ро́зголос
 роздрі́бний
 різмі́н
 розпо́вісті і розпо́вісти
 руко́пис
 рукопи́сний
 русло́, русла́

С

са́га (опові́дь)
 сага́ (зато́ка)
 са́дячи
 санкі́ і са́нки
 сантимéтр
 свéрдло
 сере́дина

Додатки

сiвiти i сивiти (про людину)
симетрiя
сiнява
сирiватка
сiльськогосподарський
сiмдесять
сливiвий i сливiвий
слина
смага i смагá
смерековий
смикнути
снiдання
сiлодоцi
соломiнка
солянiй
сором'язливий
сорокiвий
спiна
спiкiй
спрiвiку
спроквола i спроквола
старiти i старiти
страйковий
стремено i стремено
судно
сум'яття

Т

також i також
тарантул
твiй, твого, твоому
тезко
текстовий
терезi
терен (рослина)
терен (територiя)
течiя
типiвий (характерний)
типiвий (зразковий, стандартний)
тiстечко
тiвпитися
той, того, тому
травестiя
тризуб
триптих
трижня

У

ув'язнити
угруповання
удержати
Украiна

український
умовчати
уповнi
уподобання
урiзнобiч i урiзнобiч
уродженець
урочистий
усерединi
усмiшка i усмiшка
устояти

Ф

факсимiле
фармацiя
фарфор i фарфор
фарфоровий i фарфоровий
фаховий
феерiя
феномен
фетиш
фiлiстер
фiрмовий
фольга
форзац

Х

характерний (з характером)
характерний (типовий, специфiчний)
характерник
хлiбний
хiдячи
хто-небудь
хутровий

Ц

царина
цiнтнер
циган
цiкавiший
цiнник

Ч

чарiвний
чепурний
чепурнiсть
черговий
черпати
черствий
черствити i черствити
чисельник
чiвен
чорнозем
чорнослив

чотириразовий
чотирна́дцять

Ш

шавлія
шко́да і шкода́ (жаль)
шкода́ (марно, даремно)
шофе́р

Щ

щаве́ль

щеле́па
щипці
щоголво́вий
щодо́бовий
щоти́жне́вий

Я

ялови́чина
яскра́віший
я́трити і я́трити

Неправильно

а між тим
без всякого сумніву

без малого чверть століття
біля двісті
більша половина
більше 5-х років
більш всього

більше року
більше того

більшість (переважна біль-
шість) політологів виділяють
бути на виду в 2014 році
в випадку чого
вдалий час
в даному випадку
в двох словах
в (у) кінці кінців

властивий для влади
в минулому році
в найближчий час

в один і той же час
в основному
в (у) подальшому
в (у) порядку речей
в (у) рівній мірі
в (у) самий раз
в (у) силу можливості
в (у) той день
в (у) той час як

Правильно

а тим часом, проте, а втім, а поки там що
без ніякого сумніву, годі й казати, поза
сумнівом

майже чверть століття
близько двохсот
більша частина
більш як п'ять років, понад п'ять років
понад усе, найбільше; імовірніше (ймо-
вірніше)

понад рік
навіть більше, ба більше; до того ж, крім
того

політологи здебільшого виокремлюють

бути перед очима 2014 року
коли що, в разі чого
слухний час

у цьому випадку
двома словами
врешті-решт, зрештою, нарешті, кінець
кінцем

властивий владі
торік, минулого року
незабаром, невдовзі, найближчим часом,
невзабарі

одночасно, водночас, саме тоді
у цілому, загалом, переважно, цілком
надалі

звичайна (звісна, ясна, певна) річ
однаково

якраз
по зможі, як вистачить сил, як буде змога
того дня, тоді
тоді як

Додатки

в (у) тому числі	зокрема й, зосібна й, навіть і, серед них, поміж них
в (у) цьому відношенні	з цього погляду, щодо цього
в (у) цьому році	цього року
в (у) шість годин	о шостій годині
виключно одне слово	лише (тільки) єдине слово
вирішити проблему	розв'язати проблему
вирішити задачу (математичну)	розв'язати задачу
вирішити завдання	виконати завдання
висказати думку	висловити думку
відзив на дисертаційну працю	відгук про дисертаційну працю
від нічого робити	знічев'я
відноситися до чого-небудь	належати, стосуватися
відноситися до кого-небудь	ставитися
відношення до колег	ставлення до колег
відношення процентне	відсоткове відношення
відпала необхідність	немає потреби
відпуск по догляду за дитиною	відпустка для догляду за дитиною
відпуск по хворобі	відпустка через хворобу
вірна думка	слухна (правильна) думка
вірна смерть	неминуча (видима) смерть
вірний переклад	правильний переклад
вірний спосіб	надійний спосіб
вірніше сказати	правду кажучи
включити режим голосування	увімкнути режим голосування
в (у) кращому випадку	у найліпшому разі
в (у) любий час	будь-коли, повсякчас
в (у) незначній мірі	незначною мірою, незначно
внедряти у виробництво	впроваджувати у виробництво
возмістити убитки	відшкодувати збитки
в останні роки	останнім часом, недавно
в очі кидаються	в очі впадають
в перших числах квітня місяця	на початку квітня
в першу чергу	насамперед, передусім (передовсім), най-перш
вповні заслужено	цілком заслужено
в (у) порядку виключення	як виняток
в (у) протилежність	на противагу
всі (усі) бажаючи	всі (усі), хто хоче, всі охочі, всі (усі) зацікавлені
всіх (усіх) благ	хай щастить (талантих)!
вступати в силу (дію)	набувати чинності
всього доброго	на все добре, щасливо
вузівські кадри	кадри високої (вищої) школи
в (у) ході обговорення	під час обговорення
в (у) числі найважливіших	серед найважливіших

в (у) якості голови
голосуємо по двох зверненнях
гостра необхідність
давайте задавати питання
по суті

давати можливість
дана думка
два відсотка
депутат настоює
держатися в стороні
для видимості
для запобігання огласки
для початку

добавити до сказаного
добитися результатів
доля істини
до сих пір
до слідуючого голосування
думки співпадають
дякуючи допомозі
жорсткий контроль
жорсткі заходи
жорсткі умови
завідома ухвалюється
завірити вас
завірити документ
загострювати протиріччя
займати посаду
заключення комісії
заключний період
залишаємо за собою право
залишатися при своїй думці
запобігти помилку
здавати екзамени (іспити)
з довідки слідує
знаходитися під юрисдикцією
знаходитися на території

знаходитися в користуванні
знаходитися в кризисі
знаходитися в убитку
знаходитися при владі
знаходитися на військовій
службі
значна більшість

як голова, у ролі голови
голосуємо два звернення
крайня потреба
запитуймо по суті

дозволяти
ця (зазначена, згадана) думка
два відсотки
депутат наполягає
бути осторонь
про людське око
щоб не було розголосу
почнімо з того, що..., спершу, передусім,
насамперед

додати до сказаного
домогтися (досягти) результатів
частка (часточка) правди (істини)
досі, до цього часу
до наступного голосування
думки збігаються (спадаються)
завдяки допомозі
суворий контроль
круті заходи
тяжкі умови
наперед ухвалено
запевнити вас
засвідчити документ
загострювати суперечність
обіймати посаду, бути на посаді
висновок комісії
прикінцевий період
застерігаємо собі право
обстоювати свою думку
запобігти помилкам
складати екзамени (іспити)
з довідки впливає
перебувати під юрисдикцією
розміщуватися, розташовуватися на те-
риторії

бути в користуванні
опинитися, перебувати у кризі
зазнавати збитків, втрат
бути при владі
служити у війську

переважна більшість

з фінансової сторони	з фінансового боку
з (цієї) точки зору	із (цього) погляду
з часом	згодом
із-за незнання	через необізнаність
інша альтернатива	інший спосіб, альтернатива
існуюча криза	сьогоднішня (сучасна), теперішня криза
їх план	їхній план
його лишили прав	його позбавили прав
ким виконано завдання	хто виконав завдання
ключове завдання	головне (важливе) завдання
комісія порахувала за необхідне	комісія вважала
конкретніше конкретизувати	переконливо конкретизувати
крайня необхідність	конечна потреба
курирує промисловість	опікується промисловістю
ледь не тисяча	приблизно тисяча, мало не тисяча
ліки від грипу	ліки проти грипу
любою ціною	за всяку ціну
має відношення до чого-небудь	стосується чого-небудь
має місце проблема	є проблема
має місце розподіл	відбувається розподіл
малочисленні приклади	нечисленні приклади
мати велике значення	багато важити, мати велику вагу
мати свою позицію	мати власну позицію
між тим	тим часом, [а] проте, [а] втім, [а] насправді, поки там що
місце знаходження	розміщення, розташування, (місце) перебування
на даний час	сьогодні, на цю пору, у цей момент
надати перевагу	віддавати перевагу
на днях відбулася...	цими днями відбулася...
на заключення треба сказати	завершуючи (закінчуючи), треба сказати
на зворотній стороні	на звороті
називати по фамілії	називати на прізвище
найбільш оптимальний	найкращий, найліпший чи оптимальний
намітити заходи	накреслити, запланувати
наперекір здоровому смислу	усупереч (всупереч) здоровому глузду
наряду з тим	поряд із тим
наступним чином	так, таким способом (робом)
не виключено	не без того
не дивлячись на те що	попри те що, дарма що, всупереч тому що, хоч (хай) як буде
не порушує Закон про мови	не порушує Закону про мови
не стільки..., скільки	не так..., як
ні в якому випадку	в жодному разі, ні в якому разі
ні при яких обставинах	ні за яких умов (обставин)
носить прізвище чоловіка	має прізвище чоловіка

носять рекомендаційний характер	мають рекомендаційний характер
об'єм знань (робіт)	обсяг знань (робіт)
обкладати податком	оподатковувати
область застосування	сфера застосування
область науки	галузь (сфера) науки
область озер	зона озер
область температур	ділянка температур
обоюдна згода	взаємна (обопільна) згода
образ життя	спосіб (триб) життя
один і той же	той самий
одна й та сама вартість	та сама вартість
одобрення плану	схвалення плану
опинитись у критичному стані	опинитись у критичному становищі
оснащені краще всіх	обладнані ліпше (краще) від усіх
отримати освіту	здобути освіту
пане Ігоре	пане Ігорю
партнерство заради миру	партнерство задля миру
певним чином	якось
переважаюча частина (населення)	переважна частина, більшість (населення)
перейшов границі	перебрав міру, перейшов через край
перетворювати в життя	утілювати (втілювати) в життя
перспектива на майбутнє	плани на майбутнє
перш за все (першим ділом)	насамперед, передусім, передовсім, щонайперше
першочергове завдання	завдання найбільшої ваги
питання в слідуючому	питання (проблема) у такому
питання наступного роду	таке питання
питання не в цьому	не про це йдеться, не про це мова
під великим питанням залишається	під великим сумнівом залишається
підводити підсумки	підбивати підсумки, підсумовувати
підключати (до джерела живлення)	під'єднати (до джерела живлення)
підняти питання	порушити питання
підтримати наступний запит	підтримати такий запит
по вашій просьбі	на ваше прохання
по вимозі населення	на вимогу населення
по всякому поводу	з усякого приводу
подаємо вашій увазі	подаємо до вашої уваги
по даному факту	із цього факту
по імені і по батькові	на ім'я і по батькові
по ініціативі молоді	з ініціативи молоді
по його розрахунку	за його розрахунком
покласти кінець	покласти край

Додатки

по крайній мірі	принаймні, щонайменше
по ліву сторону	ліворуч, з лівого боку
по мірі сил	по змозі
по результатах даного року	за результатами цього року
порядка 30 відсотків	близько (приблизно) 30 відсотків
поставити питання	порушити питання
поступити достойно	вчинити гідно
поступила заява	надійшла заява
поступити в підпорядкування	перейти у підпорядкування
поступити у власність	перейти у власність
поступити в інститут	вступити до інституту
поступити в продаж	надійти у продаж
поступити в лікарню	доправити до лікарні
поступити на роботу	стати до роботи, улаштуватися на роботу
поступити по закону	вчинити, зробити законно, за законом
при вашій участі	за вашої участі
привести у відповідність	узгодити, увідповіднити
при відкритті сесії	під час відкриття сесії, відкриваючи сесію
при всій повазі	попри всю повагу
приймати до відома	брати до відома
приймати міри	вживати заходів
приймати резолюцію	ухвалити резолюцію
прийняти чияусь сторону	стати на чийсь бік
прийти до висновку	дійти висновку, зробити висновок
прийти до згоди	порозумітися, дійти згоди
прийти до остаточного рішення	остаточно вирішити
при необхідності	якщо є потреба
присядьте	прошу сідати; сідайте, будь ласка
пройшло більше місяця	минуло понад місяць
проходило засідання	відбувалося засідання
разом з тим	одночас
рахуватися з думкою	зважати на думку, враховувати думку
рахую можливим	вважаю (визнаю) можливим
рік тому назад	рік тому
рішити задачу	розв'язати задачу
розходження в думках	незгідність (розбіжність) у думках
ряд праць	низка праць
самий необхідний	конче потрібний
сімсот з лишком	більше, ніж (як) сімсот, понад сімсот
скоріше всього	найімовірніше, мабуть
слідуючі висновки	радше такі висновки
служити прикладом	бути прикладом
ставити на голосування	вносити на голосування
ставити своїм завданням	ставити собі за мету
судячи з усього	як видно з усього
суспільна значимість	суспільна вагомість

така постановка питання
недопустимо
тим більше
тим не менше
тривалий період часу
трудно собі представити
у більшості випадків

у всіх випадках
у незначній мірі
у противному випадку
у своїх інтересах
у свою чергу
у силу того що
у той же рік
у той же час
у той час
у тому числі

ущемлювати в правах
хочу відмітити
це відволікає увагу
це не зовсім вірно
це не має відношення до справи
це послужило причиною
ціла Україна
через деякий час

чим..., тим
чотири відсотка
що б не говорили
що-небудь конкретно зробити
явитися з повинною
явка обов'язкова
являти собою
являтися помилкою
являтися причиною чого
явна помилка
явне недбальство
явне протиріччя
як правило

як прийдеться

так підходити до справи
не можна
а надто
проте, а втім, однак, а все-таки, попри це
тривалий час
важко уявити, не вкладається в голову
здебільшого, здебільша, здебільше,
здебільш
завжди
незначною мірою
в іншому разі
у власних інтересах
зі свого боку, і собі, своєю чергою
через те що, з огляду на те що
того (ж) року
водночас, одночасно, тоді
тоді
серед них (і, й), поміж ними і, зокрема й,
зосібна й, також і
утискувати права, пригнічувати
хочу зауважити (відзначити)
це відвертає увагу
це не зовсім так (правильно)
це не стосується справи
це спричинило (зумовило)
вся Україна
згодом, перегодом, незабаром, невзабарі,
невдовзі, за якийсь час, по якимсь часі
що..., то
чотири відсотки
хай що кажуть
щось зробити
прийти з покаанням
присутність обов'язкова
становити
бути помилкою
спричинитися до чого
очевидна помилка
видиме недбальство
очевидна суперечність
як заведено, як звичайно, переважно,
завзвичай
як доведеться

Навчальне видання

Шевчук Світлана Володимирівна

**«Українська мова (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор-лексикограф *Г. В. Латник*
Художнє оформлення *Т. В. Бусела*
Комп'ютерна верстка *В. І. Перекреста*
*Ілюстративний матеріал до тексту надано
з відкритих інформаційних джерел*

Підп. до друку 17.07.2018 р. Формат 70×100/16. Гарнітура
Тип SchoolBook. Папір офсет. Друк офсет. Ум. друк. арк. 20,64.
Ум. фарбовідб. 83,21. Обл-вид. арк. 21,6. Зам. №
Тираж 9179 прим.

ТОВ «Видавництво «Перун»
02800, Київська обл., м. Ірпінь, вул. Київська, 73-а.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
серія ДК № 5996 від 07.02.2018.

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО.

Видруковано в Україні. Printed in Ukraine.